

Michal Marták (ed.)

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied IV

Zborník z vedeckej konferencie

**Aktuálne otázky
výskumu humanitných vied IV**

Zborník z vedeckej konferencie

Michal Marťák (ed.)

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied IV
Michal Marták (ed.)

Recenzovali:

Mgr. Miroslav Huťka, PhD.

doc. Mgr. Pavol Labuda, PhD.

Mgr. Petra Polievková, PhD.

Rok vydania: 2023

Vydanie: prvé

Vydavateľ: Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1/A
034 01 Ružomberok

Jazyková korektúra: Ing. Iboja Nechajová

ISBN 978 – 80 – 561 – 1013 – 3

Obsah

Erazmus Rotterdamský a reformácia (Samuel Červeňanský)	7
Problém vzájomnej podmienenosti identifikácie a hodnotenia umeleckých diel (Iveta Filová)	25
Vplyv Aprílovej dohody na pozíciu Andreja Cvinčeka v Demokratickej strane (Patrik Griger)	47
Predstavuje „hrozné zlo“ problém pre teodiceu? (Patrik Hrmo)	65
Komentáre v online médiách počas návštevy pápeža Františka na Slovensku (Jaroslava Matláková)	82
Stieranie hraníc medzi personálnou a politickou sférou v súčasnej etike starostlivosti a cnosti (Martina Nebošková)	96
Vzťah Jána Huňadyho a Jána Jiskru z Brandýsa (Tomáš Pastucha)	106
O povahe myšlienkových experimentov z perspektívy mentálnych modelov (Roman Stančo)	126

Erazmus Rotterdamský a reformácia

Erasmus of Rotterdam and the Age of Reformation

SAMUEL ČERVEŇANSKÝ

Abstract: This article deals with the idea of Erasmus of Rotterdam on the renewal of Latin Church. The aim of the paper is the analysis of specific attitudes of Erasmus to changes within the church. It deals with important historical events that influenced Erasmus and continues with a brief analysis of his life. The work presents his important works in the context of the most important life events. From Erasmus' life, the article continues into the age of Reformation, describing the significant events of this European milestone, and analyses the dispute between Martin Luther and Erasmus of Rotterdam. The final part of the paper evaluates Erasmus' attitudes on the reform of the church, based on previous chapters. The results of the work point to the fact that the very ideas of Erasmus on the reform of the church were very close to the reformers, but the initiator of changes himself did not try to implement these changes into practice and remain in Latin church.

Keywords: Erasmus, reformation, church.

Desiderius Erazmus Rotterdamský (1467 – 1536) bol holandský filológ, filozof a teológ, ktorý žil na prelome dvoch historických období – stredoveku a novoveku. Erazmus bol velikánom svojej doby, ktorú do veľkej miery ovplyvnil a formoval nielen pomocou mnohých spisov, kníh a polemík, ale aj svojou osobnosťou intelektuála a humanistu. Bol talentovaným akademikom s medzinárodne uznávaným renomé. Nevenoval prílišnú pozornosť politickému daniu, pretože ho viac zaujímali knihy, ktoré mohol čítať, ale i písať. Označuje sa za najštedrovejšieho učenca svojej doby, čo zdôrazňuje fakt, že sa nechcel nechať obmedziť v pohybe a slobode. Jeho životný štýl by sa dal zhrnúť slovami: „nebyť nikoho pánom a nikoho poddaným.“

Zároveň sa dožil výrazného medzníka v dejinách cirkvi i spoločnosti – reformácie. Tak, ako iní reformátori, aj Erazmus polemizoval o vnútorných pomeroch v cirkvi, jej premene a náprave. Erazmus bol pre reformáciu nepostrádateľnou osobnosťou, nakoľko jeho práce ovplyvnili reformačné hnutie. Avšak samotné zaradenie kniežaťa

humanistov pod jeden z táborov, vyvoláva mnoho otáznikov. Príspevok mapuje vybrané predstavy reforiem v cirkvi podľa kresťanského humanistu Erazma Rotterdamského, ako aj jeho postoje a dôležité spisy. Dotkneme sa nielen Erazmových postojov, ale aj konfrontácie s nemeckým rehoľníkom Martinom Lutherom. Pokúsime sa objasniť, že Erazmus síce reformátor bol, avšak jeho teologické postoje boli komplexnejšie a komplikovanejšie než sa nám môže na prvý pohľad zdať. Tieto postoje sme preto museli analyzovať z jeho vlastných spisov, korešpondencie a diel iných autorov, ktorých existuje dostatok.

Prvé kontakty Erazma s teologickými problémami neskorého stredoveku

Erazmova životná púť začala v kláštornom prostredí, kde sa nedostal vlastným rozhodnutím. Vyrastal v kláštore augustiniánskych kanonikov rehole sv. Augustína v Steyne.¹ Tu dostal kvalitné vzdelanie a vybudoval pevné priateľstvá. Počas pobytu v kláštore napísal knihu *Antibarbari*,² ktorej cieľom bolo upozorniť na nízku vzdelanosť, obyčajnú ľudskú hlúposť a nafúkanosť človeka. Môže sa zdať, že samotný názov knihy je až príliš ostrý, ale pre danú dobu to nebolo ničím výnimočným. V kláštornej knižnici sa zoznamuje s dôležitým dielom Lorenza Vallu. Ten vo svojom diele aplikuje filologickú kritiku, čo inšpirovalo Erazma v novom spôsobe uvažovania nad biblickým textom. V tomto kontexte napísal Erasmus svoju prácu *Paraphrasis sei potius epitome in Elegantiarum libros Laurentii Vallae*.³

V roku 1492 bol vysvätený za kňaza a v 26-tich rokoch opúšťa kláštor, nakoľko podľa niektorých, mierne tendenčných interpretácií, neznesol prísnejšie obmedzenia, ktoré boli charakteristické pre kláštorný spôsob života. Naliehal na biskupa z Cambrai Hendrika van Bergen,⁴ aby mohol študovať teológiu. Erasmus sa preto presunul do Paríža, avšak nakoľko bol sirota, nemal dostatočné finanč-

¹ HUIZINGA, Johan. *Erazmus*. Praha : Oikoymenh, 2014, s. 24 – 25.

² ERASMUS, Desiderius. *Antibarbari : liber unus*. Argentoratum, 1521 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bs-b00017047?page=1>> [12.10.2021]

³ NAGY, Imrich. *Erazmus Rotterdamský a jeho svet : úvahy o dobe, človeku a spoločnosti 16. storočia*. Krakow : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 8 – 9.

⁴ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 9.

né prostriedky na štúdium. Spomedzi dostupného štúdia sa mohol uchádzať len o tie najlacnejšie programy. Po príchode do Paríža si finančne vypomáhal ako domáci učiteľ. Doučovania Erazma motivovali k prípravám, ktoré sa neskôr vydali ako ucelenejšie knihy. Práve tu vzniklo dielo *Familiarum Colloquiorum formulae* (1519).

V roku 1499 odišiel študovať do Oxfordu na pozvanie jedného zo svojich žiakov. Odchod do Anglicka bol pre Erazma dôležitým životným rozhodnutím. Na škole v Oxforde sa stretol s významnými humanistami, ako bol Tomáš Morus (1478 – 1535) alebo Ján Colet (1467 – 1519), s ktorými nadviazal úzke priateľstvá. J. Colet ho neskôr prehováral, aby ostal prednášať teológiu v Anglicku, čo však Erasmus odmietol.⁵ Na začiatku 16. storočia sa vrátil späť do Francúzska. Jeho ďalšia publikácia, ktorá mu pomohla z finančnej tiesne, bola zbierka latinských výrokov *Adagiorum collectanae* (1500). Táto zbierka bola jedným z dôležitých diel, ktoré Erazma preslávili. Splňali didaktický charakter a stali sa veľmi populárne.

Vo Francúzsku pokračoval v štúdiu gréčtiny. Erazmova rozsiahla znalosť gréčtiny bola základom pre uplatnenie jeho talentu pri editovaní gréckych textov.⁶ V roku 1503 vydal ďalšie dielo *Enchiridion militis Christiani* (1503).⁷ Erasmus v tomto diele odzrkadlil myšlienky hnutia *Devotio moderna*. Novými prístupmi povzbudzoval k slobodnému rozvoju myšlienok.⁸ Jeho kniha zároveň dala intelektuálne základy pre výchovu kresťanských „bojovníkov.“

Neskôr Erasmus pokračuje v štúdiách na Leuvenskej univerzite. Tu sa v roku 1504 opäť dostáva do kontaktu s L. Vallom, tentokrát však s jeho kritickými poznámkami k latinskej verzii Nového zákona. Erasmus v roku 1505 predstavuje korektúru L. Valla, ktorú doplnil o vlastný úvod.⁹ Ďalšie bádanie viedlo Erazma k vypracovaniu vlastných poznámok k Novej zmluve. Na tomto preklade pracoval zhruba desať rokov a je pravdepodobné, že bolo kľúčové pri rozvoji reformácie.¹⁰ Heinz Schilling naznačuje, že M. Luther pravdepodobne použil

⁵ KAUFMAN, Peter I. John Colet and Erasmus' „Enchiridion“. In *Church History*, 1977, roč. 46, č. 3, s. 297.

⁶ HUIZINGA, Erasmus, s. 67 – 68.

⁷ Rukoväť/Príručka kresťanského bojovníka

⁸ VESELÝ, Daniel – HAJDUK, Andrej. *Filip Melanchton*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997, s. 9.

⁹ NAGY, Erasmus Rotterdamský a jeho svet, s. 12.

¹⁰ CHESTER, Tim – REEVES, Michael. *Na reformácii stále záleží : jedenásť otázok, ktoré sú aj po päťsto rokoch dôležité*. Bratislava : Porta libri, 2017, s. 40.

val práve Erazmovu grécku Novú zmluvu, už pri prednáškach o liste Rimanom.¹¹ Nie je však isté, či použil Erazmovu gramatickú korektúru Novej zmluvy pre svoj preklad do nemčiny,¹² vydanú v roku 1522. Erazmus sa snažil redefinovať úlohu teológie. Pokúsil sa zaviesť humanistické spôsoby pri analýze kresťanských diel, najmä pri dielach cirkevných otcov a gréckej verzii Novej zmluvy.¹³ Centrom pre analýzu a výklad bolo Písmo, na ktoré sa aplikovali exegetické a teologické metódy, opierajúce sa o gramaticko-historické metódy.¹⁴ Prvú verziu gréckej Novej zmluvy predstavil v roku 1516, kde poopravil niektoré zle preložené pasáže z Vulgáty.¹⁵

Erazmus však ešte pred vydaním svojho vlastného rozsiahleho prekladu pokračoval v cestách do Anglicka a neskôr do Talianska, kde získal na univerzite v Turíne doktorát z teológie. V Taliansku sa stretol s realitou pápežského štátu za pontifikátu Júliusa II. známeho tým, že sa neváhal chopiť zbrane. O niekoľko rokov neskôr vydal svoje ďalšie dielo *Iulius Celsio Excomunis* (1514).¹⁶ Táto kniha bola kritikou samotného pápeža Júliusa II. Erazmus nekritizoval rímskeho biskupa otvorene, ale skryto, rafinovanejším spôsobom, čo vyplývalo z jeho povahy. Dej knihy sa odohrával pred nebeskou bránou, kde viedli dialóg pápež Júliusa II. a apoštol Peter. Zápletkou knihy spočívala v tom, že Peter odmietol dať pápežovi kľúče, čím chcel autor naznačiť, že sa pápež odchýlil od pôvodného významu kresťanstva. Inak povedané, Peter takéto osobnosti v nebi nechcel.¹⁷ Dielo však bolo vydané bez udania mena autora.

Erazmus taktiež kritizoval koncept pápežského štátu. Ten fungoval ako suverénny štát s vlastnou armádou a podobal sa skôr na

¹¹ SCHILLING, Heinz. Martin Luther : Rebel v prevratných časoch. Bratislava : Aleph, 2017, s. 238.

¹² SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 238.

¹³ AMOS, Scott N. New learning, old theology : Renaissance biblical humanism, scripture, and the question of theological method. In *Renaissance Studies*, 2003, roč. 17, č. 1, s. 48.

¹⁴ AMOS, New learning, old theology, s. 49.

¹⁵ Príkladom je napríklad verš z Matúša 4, 17. Vo Vulgáte bol tento verš preložený ako: „Odvtedy začal Ježiš hlásať a hovoriť: Konajte sviatosť pokánia! Lebo sa priblížilo nebeské kráľovstvo.“ Erazmus však poukázal, že namiesto dôrazu na sviatosť pokánia Ježiš hovoril o radikálnej zmene smeru. Preto slovo sviatosť nahradil za slovné spojenie „kajajte sa.“ In CHESTER – REEVES, Na reformácii stále záleží, s. 40.

¹⁶ ERASMUS, Rotterdamský. *Důvěrné rozhovory*. Prel. Jaroslav Dvořáček. Praha : Votobia, 1999. Prvýkrát vydané v roku 1513.

¹⁷ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 39.

sekulárne kráľovstvo než na cirkevnú inštitúciu. Pápež Július II. prišiel taktiež s myšlienkou stálej telesnej stráže, tzv. švajčiarskej gardy, pretože Švajčiari boli v tej dobe považovaní za najschopnejších bojovníkov. Pápež sa zároveň aktivizoval aj v oblasti politiky, nakoľko zasahoval v boji proti Benátkam a neskôr proti Francúzsku.¹⁸ Toto, žiaľ, neplatilo len o Júliusovi II., ale aj o iných renesančných pápežoch. Tieto a iné dôvody viedli aj samotného M. Luthera ku kritike pápežstva, ktorý bol po návšteve Ríma taktiež sklamaný z obrovskej korupcie v cirkvi.

Po pobyte v Taliansku sa však Erazmus vracia späť do Anglicka, kde v roku 1509 dokončuje prácu *Moriae encomion sive Stultitiae laus* (1511). Toto dielo reagovalo na vojnové konflikty medzi Francúzskom a Anglickom. Taktiež kritizovalo dobovú spoločnosť a jeho kritika bola natoľko široká, že sa v nej mohol nájsť každý človek. Bolo napísané s dostatočným odstupom a nadhľadom, pretože je aktuálne aj v súčasnej dobe. Práve tu Erazmus opäť trávil čas so svojím priateľom T. Morusom. Pokračoval ako profesor gréčtiny a teológie na prestížnej univerzite v Cambridge.

V Anglicku sa však zdržal len pár rokov, pretože už v roku 1516 smeroval prvýkrát do Bazileja. Počas pobytu v Bazileji napísal ďalšie významné dielo *Institutio principis Christiani* (1516),¹⁹ venované Karolovi I., neskoršiemu cisárovi Karolovi V.²⁰ Pre svoje živobytie si privyrábal písaním takzvaných „zrkadiel panovníkov“ pre bohatých ľudí, čím mal dostať financie, aby sa uživil. Takéto zrkadlá si mohli dovoliť len bohatšie vrstvy obyvateľstva, nakoľko to bola nákladná vec. V neskorších rokoch po vydaní diela *Institutio principis Christiani* sa v Európe rozhorel konflikt vo vnútri cirkvi. Erazmus sa počas týchto perných rokov z Bazileja presúva do Freiburgu, ale v roku 1535 sa opäť vracia do Bazileja.²¹

¹⁸ O to ironickejšie znie Erazmova poznámka ústami apoštola Petra: „Určite dorazil nejaký obor ..., alebo plieniteľ miest.“ Erazmus Rotterdamský. *Iulius Celsio Excomunis*, In LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*, s. 138 – 139.

¹⁹ ERASMUS, Rotterdamský. *O výchove křesťanského vladaře = Institutio principis Christiani*. Prel. Daniel Korte. Praha : Občanský institut, 2009.

²⁰ NAGY, Imrich. Paralely medzi *Institutio principis Christiani* Erazma Rotterdamského a *De magistratu politico* Martina Rakobského. In *Acta historica Neosoliensia*, 2007, Tomus 10, s. 274.

²¹ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 15.

Erazmova cesta k reformácii

V období dvoch dekád 16. storočia sa v Európe udiali viaceré vojenské konflikty – medzi Francúzskom, Anglickom, Habsburskou monarchiou, Osmanmi a inými štátmi. Do týchto politických bojov vstupuje reformácia, ktorá zachvátila celú Európu a dotkla sa aj samotného Erazma. Predtým, ako si priblížime významné udalosti v kontexte Erazmovho života, si definujeme slovo reformácia, s ktorým budeme pracovať. Slovo reformácia pochádza z latinčiny a skladá sa zo slova *forma* a predpony *re*. Slovo *forma* znamená podoba niečoho, tvar. Slovo formácia sa tak chápe ako tvarovanie, dávanie do istej podoby. Predpona *re* vyjadruje opakovanie, vracanie sa k niečomu. Slovo reformácia môžeme preto najlepšie preložiť ako *obnova*.²² V cirkevnom kontexte ako návrat cirkvi ku koreňom a uvedeniu týchto princípov späť do života jednotlivca a cirkvi.

Pribitie 95-tich téz sa považuje za dôležitý moment začiatku reformácie. Samotný akt pribitia téz bol zvyčajným postupom na univerzitách. Študenti sa oboznámili s otázkami alebo tézami a pripravili sa na diskusiu. V súčasnosti je však táto udalosť predmetom diskusie. Moderná historiografia totiž v závere, či pribitie 95-tich téz bolo skutočnou udalosťou, nie je jednotná. Nový konsenzus tvrdí, že M. Luther poslal svoje tézy 31. októbra 1517 poštou arcibiskupovi, a pravdepodobne ich nepribil na dvere kostola. Nemecký rehoľník totiž spätne nepovažoval túto udalosť za dôležitú. Nakoľko však stále pôsobil ako učiteľ, bolo či už pribitie alebo adresovanie týchto téz, výzvou k debate. Reakciou pápeža bola bula *Decret Romanum Pontificet*, ktorou bol exkomunikovaný z cirkvi. Dôvodom pohoršenia bolo to, že spochybnil autoritu pápeža. Spochybnil v tom zmysle, že chcel radiť samotnej hlave cirkvi, ako má správne postupovať v otázke odpustkov. M. Luther však v tézach neprotestoval proti autorite pápeža, ale proti praktikám s odpustkami a celému odpustkovému systému.²³ Nemecký rehoľník však získal početnú podporu a „malá vzbura“ sa javila ako čoraz väčší problém. Spočiatku sa reformácia šírila hlavne v mestách.²⁴ Nemala masový charakter, ako dúfal samotný M. Luther, z čoho pramenilo aj jeho sklamanie. V 16. storočí žila väčšina ľudí na

²² BATKA, Lubomír. Reformácia bez deformácie. In *Cirkevné listy*, 2008, roč. CXXXII, č. 10-11, s. 11.

²³ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 149.

²⁴ COLLINSON, Patrick. *Reformácia*. Bratislava : Slovart. 2004, s. 65.

vidieku, kde sa reformácia dostávala pomalšie, keďže nové myšlienky sa najrýchlejšie šírili na najviac frekventovaných miestach. Ani po exkomunikácii sa nevzdal formulovaných téz, nakoľko odôvodnenie svojej argumentácie čerpal priamo z Písma. Ani Lipská dišputa či Wormský edikt nedokázali nastoliť jednotu. M. Luther spočiatku argumentoval so zástancami latinskej cirkvi, ktorých prioritným cieľom bolo, aby odvolal svoje učenie.²⁵ Debata sa presunula aj medzi učencov. Erazmus v danej chvíli pôsobil ako autorita vzdelanosti s patričnou vážnosťou, nakoľko boli pre neho roky 1516 – 1518 vyvrcholením jeho intelektuálnej kariéry. Aj preto od neho obe strany očakávali zaujatie stanoviska ideálne v ich prospech. M. Luther spočiatku dúfal, že sa Erazmus pripojí k „spoločnej veci“.²⁶ Tu však vstúpila do riešenia situácie aj Erazmova povaha, nakoľko nemal rád konflikty a radšej sa im vyhýbal.

„Do týchto záležitostí sa nemiešam... Teológovia si myslia, že Luthera môže zlikvidovať iba môj spis a žiadajú ma, aby som písal proti nemu. Ale nech ma Boh chráni takého bláznovstva.“²⁷

Vo svojich vyhláseniach a spisoch sa spočiatku vyjadroval neutrálne voči Lutherovi, nepridal sa ani na stranu Henricha VIII., ani na stranu pápeža Hardiána VI. Potvrdzujú to aj slová Luthera, keď o Erazmovi hovorí, že je „úhor, ktorého dokáže lapit jedine Kristus.“²⁸

Konflikt medzi Lutherom a Erazmom

Napriek tomu, že Erazmus spočiatku držal viac stranu nemeckému rehoľníkovi ako pápežovi, sympatie k M. Lutherovi neskôr ochladli. Jeho váhanie sa nestretlo s pochopením ani medzi reformátormi, ani medzi latinskou cirkvou, nakoľko ho prívrženci reformácie označovali za pápeženca, a na druhej strane ho latinská cirkev označovala za skrytého podporovateľa reformácie. Niektoré kruhy protireformačného hnutia ho obviňovali z novátorstva,²⁹ a zároveň, že bol duchov-

²⁵ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 166 – 168.

²⁶ VOSS, Ernst. Erasmus Roterodamus in His Relation to Luther and Melanchthon. In *The Journal of English and Germanic Philology*, 1927, roč. 26, č. 4, s. 565.

²⁷ SKLADANÝ, Marián. Čin a rozvaha Luther a Erazmus v reformácii. In *Historická revue*, 1997, roč. 8, č. 5, s. 10.

²⁸ COLLINSON, Reformácia, s. 42.

²⁹ KAUFMANN, Thomas. *Vykoupení a zatracení : Dějiny reformace*. Praha : Argo, 2020, s. 135.

ným otcom reformácie, zatiaľ čo Luther jej realizátorom.³⁰ Jeho osobné rozhodnutie nemiešať sa do náboženských sporov o reformu, resp. reformáciu cirkvi, však ostalo nerešpektované. Stretnutie s M. Lutherom sa preto nevyhol. Čo mali títo dvaja veľikáni spoločné? Obaja, Erazmus aj Luther, pochádzali z kláštorného prostredia. Obaja kritizovali kláštorný život. Ako si však ukážeme, zároveň sa rozchádzali v niektorých bodoch.

Pomerne skoro došlo medzi týmito dvomi ikonami k rozkolu. Ešte pred uvedením ostrej polemiky medzi týmito dvoma teológmi Erazmus dúfal, že po uzavretí manželského sľubu Luthera umierni jeho vlastná manželka.³¹ M. Luther však kontaktoval Erazma v súkromnom liste, ktorý poslal po priateľovi Camerariovi. V tomto liste nešlo o ponuku na dišputu. M. Luther v ňom kritizoval Erazma, ktorý sa nechcel jasne vyhradiť voči Rímu. Na druhej strane, ako uvádza H. Schilling, Erazma mohol pravdepodobne vyprovokovať Lutherov nárok na pravdu.³² Samotná formulácia listu ho viedla ku konfliktu, a nie k postojovej neutralite. Čoraz silnejšia požiadavka M. Luthera na zmenu cirkevného učenia priklonila Erazma k tradičným dogmám.³³

Polemika prebiehala v rokoch 1525 – 1526. Táto kontroverzia nasla okolo otázky o dosahu a kvalite ľudskej vôle. M. Luther v tomto stanovisku vychádzal z pesimistického pohľadu na človeka, zatiaľ čo Erazmus vychádzal z pozitívneho pohľadu na človeka.³⁴ Istým spôsobom táto rozprava charakterizovala reformačné a rímskokatolícke teologické základy. V roku 1524 publikoval spis *De libero arbitrio* (1524).³⁵ Toto dielo malo zmiest Lutherovu teológiu zo stola. Jeho snahou bolo vyjasniť si svoje pozície s M. Lutherom. Takto sa začala polemika, ktorá potvrdila ich nespojitelné postoje. Erazmus obhajoval vplyv slobodnej vôle na človeka, nakoľko sa v tomto spise zasadzoval za význam ľudskej slobody.

M. Luther vyznačil svoju teológiu heslami *solo Deo, sola fidae, sola gratia a sola scriptura*. Erazmov spis zaútočil na základ *sola gratia*. Erazmus formuloval stredné riešenie, kde uznával prioritu milosti,

³⁰ SKLADANÝ, Ľ. Čin a rozvaha Luther a Erazmus v reformácii, s. 8.

³¹ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 284.

³² SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 342.

³³ MEISSNER, W. W. – MINNICH, H. Nelson. The character of Erasmus. In *The American Historical Review*, 1978, roč. 83, č. 3, s. 613.

³⁴ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 340.

³⁵ ERASMUS, Rotterdamský. *De libero arbitrio = O svobodné vůli*. Prel. Karla Korteov. Praha : Oikoymenth, 2006, 280 s.

ale nechával otvorený priestor pre zmysel ľudského úsilia, ktoré M. Luther radikálne odmietal. Preto boli mravné schopnosti človeka nezlučiteľné s Lutherovým pohľadom.³⁶ Bez slobody vôle nebolo pre Erazma možné uvažovať o ľudskej zodpovednosti.³⁷ Erazmus zároveň veril, že človeka je možné napraviť vzdelaním. M. Luther neskôr túto tézu radikálne odmietol s poukázaním na protirečenie medzi Božou milosťou a schopnosťou človeka naplniť Božie požiadavky zákona.³⁸ Taktiež odmietol učenie o predestinácii, ktoré aj vplyvom kalvinizmu bolo dôležitým oporným bodom reformácie. Erazmus zdôrazňoval spojenie viery a rozumu, na druhej strane M. Luther a F. Melanchton v *Locci communes* (1521) kritizovali slobodu, ako implikáciu pohan-ských myšlienok do teológie.³⁹ Erazmus však súhlasil s niektorými požiadavkami M. Luthera pre očistenie učenia cirkvi. Zhodoval sa v otázke úlohy svätcov v kresťanskom živote, kde čiastočne súhlasil s M. Lutherom. Uvádza, že to je v zhode s Písmom.⁴⁰ Spis adresoval nie M. Lutherovi, ale F. Melanchtonovi, nakoľko dúfal, po adresovaní tohto listu jeho blízkemu priateľovi, v pokojnú a miernu reakciu od M. Luthera.

Odpoveď Erazmovi tak preto nemohla na seba nechať dlho čakať, nakoľko bolo potrebné vyjasniť otázku neslobody ľudskej vôle. M. Luthera nútil odpovedať nielen spis *De libero arbitrio*, ale aj viaceré traktáty od Erazma, ktoré boli namierené proti jeho teologickému systému.⁴¹ H. Schilling naznačuje, že avizovanie Lutherovej snahy odpovedať na Erazmov spis vyvolalo v dobových súčasníkoch očakávanie.⁴² Túto výzvu M. Luther prijal, čo nebolo v danej dobe veľmi obvyklé. M. Luther reagoval dielom *De servio arbitrio* (1525),⁴³ kde sa nezdržal ani pejoratívnych slov s dávkou uštipačnosti.⁴⁴ H. Schilling uviedol, že už samotný titul bol provokačný a zasiahol uvažovanie humanistov.⁴⁵ Vychádzal z pesimistického pohľadu na človeka, teda

³⁶ VESELÝ – HAJDUK, Filip Melanchton, s. 47.

³⁷ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 344.

³⁸ VESELÝ – HAJDUK, Filip Melanchton, s. 48.

³⁹ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 344.

⁴⁰ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 25.

⁴¹ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 312.

⁴² SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 340.

⁴³ LUTHER, O neslobodnej vôli, s. 1 – 126.

⁴⁴ Luther opísal Erazmovo dielo slovami: „Akoby sa odpad alebo hnoj prinášal v zlatých a strieborných nádobách!“ In LUTHER, O neslobodnej vôli, s. 6.

⁴⁵ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 345.

že človek nie je schopný svojou vôľou nič dobré robiť. M. Luther nadviazal na učenie sv. Augustína, že ľudská prirodzenosť je prvotným hriechom tak porušená, že sa na ňu nedá spoliehať.⁴⁶ Po uvedení spisu už bol rozkol jasnejší a zmier medzi dvoma skupinami už ťažšie realizovateľný. Pozoruhodný je však postoj H. Künga, ktorý tvrdí, že rozdiel bol prioritne v ich základných prístupoch k tejto téme.⁴⁷ Týchto dvoch teológov rozdeľoval aj pohľad na Písmo,⁴⁸ lebo zatiaľ čo pre Erazma bola Biblia niekedy nejasná a jej význam nejednoznačný, pre Luthera bolo evanjelium jasné.⁴⁹

Po tejto výmene Erazmus neostal úplne bokom. Neskôr reagoval dielom *Hiperaspistes diatribal adversus servum M. Lutherini* (1526), po ktorom už ich výmena nepokračovala. Aj pod tlakom F. Melanchtona už M. Luther neodpovedal a Erazmus sa s nemeckou reformáciou rozišiel. Erazmus sa nepostavil za M. Luthera aj z dôvodu, že nechcel spôsobiť rozkol. Postoje humanistov však neboli jednoznačné, nakoľko niektorí sa snažili zachovať jednotu, zatiaľ čo ďalší súhlasili s postojom nemeckej reformácie. Tento spor sa nedotkol len vzťahu Erazma a M. Luthera, ale aj Erazma a F. Melanchtona. Ten s F. Melanchtonom prerušil korešpondenciu na štyri roky.⁵⁰ Počas rokovanií v Augsburgu roku 1530 požadoval F. Melanchton, aby prizvali aj Erazma v snahe otvorenia diskusie o rozdieloch na najvyššej intelektuálnej úrovni.⁵¹ F. Melanchton mal Erazma totiž vo veľkej úcte a až do konca života si vymieňali listy. Daniel Veselý naznačuje, že Melanchton, na rozdiel od Luthera, nestratil záujem o jednotu s rímskou cirkvou.⁵² To potvrdzuje aj H. Schilling a dopĺňa, že F. Melanchton pri podpise Šmalklandských článkov uznával pápežovu superioritu, ktorú má *iure humano*, jedine na základe prijatia evanjelia.⁵³ Je však dôležité dodať,

⁴⁶ SOKOL, Jan. *Etika, život, inštituce : Pokus o praktickú filozofiu*. Praha : Vyšehrad, 2014, s. 121.

⁴⁷ KÜNG, Hans. *Theologie im Aufbruch: eine ökumenische Grundlegung*. Mnichov : Piper Verlag, 1987, s. 48.

⁴⁸ O'MALLEY, John W. Erasmus and Luther, Continuity and Discontinuity As Key to Their Conflict. In *The Sixteenth Century Journal*, 1974, roč. 5, č. 2, s. 62.

⁴⁹ LUTHER, Martin. *O neslobodnej vôli – De servio arbitrio*. Prel. Michaela Pogányová. Kežmarok : Spolok Martina Luthera na Slovensku, 2011, s. 15.

⁵⁰ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 342.

⁵¹ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 401.

⁵² VESELÝ – HAJDUK, Filip Melanchton, s. 81.

⁵³ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 429.

že aj keď sa Erazmova a Lutherova cesty rozišli, Erazmus neprešiel na stranu teológov, označujúcich M. Luthera za heretika.⁵⁴

Opätovne sa do debaty dostal Erazmus s reformáciou v roku 1533 zverejnením spisu *Explicatio in Symbolum Apostolarum & Decalogum* (1533).⁵⁵ Práca bola napísaná v duchu ekumenizmu a jednoty a jej cieľom bolo vyhnúť sa silnejšej polarizácii napriek tomu, že tieto dve postavy boli už dávno rozdelené. F. Melancton sa preto právom obával možnosti ďalšej búrlivej hádky. M. Luther neskôr napísal manifest, v ktorom jasne vyznačil rozdiely medzi jeho a Erazmovou predstavou reformy. Jazyk a ostrosť M. Luthera v tomto manifeste pochovala akékoľvek šance na jednotu. Nemecký rehoľník navrhol, aby sa Erazmova spisy zakázali čítať na školách a sám naznačil, že tento spis pomôže Erazmovi pri obhajobe, že nie je luterán.⁵⁶ Medzi učencami však už táto debata nevyvolala ohlas, pretože rozkol bol dávno zrejmý.

Téza M. Luthera o zotročenej vôli však naďalej zostala pevnou a dostala sa neskôr aj do Augsburgského vyznania, kde však už bola v zjemnenej pozícii. Zásluhu na tom mal F. Melancton, ktorý sa snažil tento spor viac-menej urovnať, avšak bez toho, aby opustil učenie nemeckej reformácie. Erazmus chcel v týchto sporoch ostať niekde v strede, mimo všetkých extrémov, pretože M. Luthera nechcel ani odsúdiť, ale ani s ním súhlasiť.⁵⁷ Na druhej strane, Lutherovým cieľom nebolo rozbiť jednotu kresťanstva, ako sa to niekedy interpretuje. Blízkosť Erazma k reformácii potvrdzuje aj fakt, že v novozákonných komentároch Jána Kalvína bol najviac citovaným autorom práve Erazmus.⁵⁸

Erazmova predstava reformy cirkvi

Erazmus sa však vo svojich dielach dotkol aj iných oblastí. Kritizuje predstaviteľov cirkvi za redukciu života kresťanov majoritne na von-

⁵⁴ TRAPMAN, Johannes. Erasmus and heresy. In *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 2013, roč. 75, č. 1, s. 10.

⁵⁵ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 408.

⁵⁶ SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 409.

⁵⁷ FLOSS, Karel. Erazmus a Hans Küng. In NEJESCHLEBA, Tomáš – MAKOVSKÝ, Jan. *Erazmovo dielo v minulosti a súčasnosti evropského myslenia*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 252.

⁵⁸ ESSARY, Kirk. Enduring Erasmus. In *Church History and Religious Culture*, 2017, roč. 97, č. 3-4, Special Issue: Reformation, s. 325.

kajšie prejavy.⁵⁹ Jeho kritika nešetrla ani spôsob prejavovania úcty k svätým. Imrich Nagy vo svojej práci poukazuje na Erazma, ako na jedného z hlavných aktérov prehodnotenia uctievanie svätých.⁶⁰ Jeho postoje reformy voči svätcom boli naznačené v diele *Enchiridion militis Christiani*. Jeho kritika spočívala v názore, že uctievanie svätcov ako také nevedlo k samotnému Kristovi, ale k pohanským praktikám, kde dominuje vypočítavosť spolu s poverčivosťou. Práve Kristus mal byť centrom života kresťana.⁶¹ Samotné uctievanie bolo tak podobné pragmatickému uctievaniu, zameranému na osobné zásluhy a nie na život z milosti.

Erazmus však nezavrhol uctievanie svätých, ale len skritizoval dané praktiky. To znamená, že sa snažil zamerať pozornosť na Krista, ale samotné uctievanie ako také nechcel z cirkevného života odstrániť. Podľa neho malo uctievanie svätých pôvodne slúžiť na povzbudenie kresťana. Hlavnou funkciou svätca mal byť jeho príklad pre zbožný a mravný život.⁶² Medzi svätcov mohli byť zaradení nie len kresťania, ale aj pohania. Tu vidíme ďalší rozkol s reformáciou, ktorá zväčša odmietla uctievanie svätých. Bez kritiky neostalo ani uctievanie Panny Márie, keď vo svojej práci *Enchiridion* ukázal, ako ju „smrteľníci často zaťažujú nehanebnými prosbami.“⁶³ Chcel tým naznačiť, že ľudová zbožnosť v niektorých prejavoch mohla považovať uctievanie Márie za dôležitejšie než samotného Krista.

Dielo *Moriae encomion sive Stultitiae laus* môžeme istým spôsobom interpretovať ako snahu o reformu spoločnosti, nakoľko jeho snahou bolo prostredníctvom formovania spoločnosti reformovať aj samotnú cirkev. Vo svojom diele *Enchiridion* vyjadroval implikáciu humanistickej vzdelanosti a teologickej podstaty reformy cirkvi. Svoju ideu kresťanstva videl v hlbokom prieniku evanjelia a antickej múdrosti.⁶⁴ Neexistoval pre neho nijaký morálny rozpor medzi Ježišom a Sokra-

⁵⁹ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 17.

⁶⁰ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 16.

⁶¹ „...haec tibi quarta sit regula, ut totius vitae tuae Christum velut unicum scopum praefigas, ad quem unum omnia studia, omnes conatus, omne otium ac negotium conferas.“ ERASMUS. *Enchiridion militis Christiani*. Canon quartus. 8, 4. [online]. Dostupné na internete: <http://potpourri.fltr.ucl.ac.be/files/AClassFTP/Textes/Erasmus/enchiridion_MC_tot.txt> [12.10.2021].

⁶² NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 20.

⁶³ ERASMUS. *Peregrinatio religionis ergo*. In ERASMUS, Roterodamus. *Colloquia familiaria et Encomium Moriae*. Tomus I. Lipsiae, 1829, s. 342.

⁶⁴ ERASMUS, *Convivium religiosum*, s. 123 – 124.

tom.⁶⁵ Do Erazmovej reformy cirkvi môžeme rátať aj takzvanú Kristovú filozofiu, ktorej snahou bolo zavedenie Kristových morálnych zásad do života vtedajšej spoločnosti.⁶⁶ Korene tejto filozofie nájdeme v antike a mala odzrkadľovať náuku ako správne žiť, v Erazmovej interpretácii, ako žiť správne podľa kresťanskej morálky. Napriek tomu, že M. Luther označil Erazma za sofistu,⁶⁷ samotný Erasmus netrval na podmienke, že filozofia je pre teológiu nevyhnutná.⁶⁸

Inou problematikou je otázka krstu, v ktorej sa nezhodol ani samotný protestantský tábor. Zatiaľ čo M. Luther chcel podržať krst malých detí spolu s latinskou cirkvou, radikálna reformácia v podobe anabaptistov odmietla takýto krst. Erasmus navrhol v tomto prípade obnovenie krstného sľubu v dospelosti.⁶⁹ Zachoval tak kultúrny zmysel krstu, ale zároveň sa ho snažil istým spôsobom upraviť a posunúť. Neskôr v roku 1533 navrhol, aby rodičia mali v tejto oblasti slobodu.⁷⁰ Rodičia tak mali mať slobodu v tom, kedy pokrstiť dieťa – či krátko po narodení, alebo až v čase dospievania. Samotných anabaptistov nepovažoval za heretikov, skôr sa obával možnej revolúcie voči legálnej vládnej moci.⁷¹

Zároveň v čase, keď M. Luther spochybnil a kritizoval mníšsky stav, Erasmus vo svojich spisoch reagoval obranou pre zachovanie mníšstva.⁷² Nemecký rehoľník odmietol mníšske rády a povinný celibát pre kňazov. Pri otázke celibátu argumentoval, že nevychádza z Písma, ale ide o neskorší prídavok cirkvi. Z tohto dôvodu celibát kňazov nebol povinný. M. Luther totiž nevychádzal z ľudskej slabosti, ale z teologického hodnotenia, pretože v Písme nenachádzal explicitný zákaz.

Napriek tomu, že stanoviská reformátorov a Erazma boli v niektorých prípadoch veľmi podobné, bola Erazmova reforma pre časť reformátorov nedostatočná. Jeden z reformačných dôrazov - *sola scriptura*, Erasmus nedotiahol do dostatočnej podoby. Podľa tohto princípu sa mali zreformovať modlitby, liturgia, dogmy nevychá-

⁶⁵ SKLADANÝ, Čin a rozvaha Luther a Erasmus v reformácii, s. 8.

⁶⁶ GLUCHMAN, Vasil. Erasmus Rotterdamský a Ján Milochovský : Dve humanistické koncepcie kresťanskej politiky. In *Filozofia*, 2010, roč. 65, č. 10, s. 980.

⁶⁷ Pojem sofista sa používal ako posmešný výraz pre scholastických teológov. In LUTHER, O neslobodnej vôli, s. 15.

⁶⁸ AMOS, *New learning, old theology*, s. 51.

⁶⁹ TRAPMAN, *Erasmus and heresy*, s. 11.

⁷⁰ TRAPMAN, *Erasmus and heresy*, s. 11.

⁷¹ TRAPMAN, *Erasmus and heresy*, s. 12.

⁷² SCHILLING, Martin Luther : Rebel v prevratných časoch, s. 233.

dzajúce z Písma, modlitby za mŕtvych, chápanie úlohy biskupského úradu, ako aj pápeža, alebo samotná výchova kresťanov. Bez tohto základu si žiadne učenie nemohlo nárokovať na Božie splnomocnenie. Rozdiely sa prirodzene našli aj medzi reformátormi. J. Kalvín navrhoval, aby akákoľvek cirkevná prax, ktorá nie je obsiahnutá v Písme a neprikazuje ju, bola zakázaná. M. Luther mal v tomto voľnejší prístup, nakoľko prax mohla byť povolená, ale nemohla byť vyžadovaná.⁷³ Otázka autority Biblie sa preto stala deliacou čiarou v doktrínálnych otázkach a rozdeľuje katolícku teológiu od protestantskej až dodnes. Nejde tu však len o otázku autority Písma v cirkvi, ale aj následnú aplikáciu praktického života na základe Písma.

Ďalším faktom je, že Erazmus sa nepridal na stranu nemeckej reformácie. Erazmus sa plne neodchýlil od autority pápeža a tradície.⁷⁴ Jeho predstavu o premene cirkvi by sme mohli označiť aj ako reformu cirkvi. Otvorene poukazoval na chyby, ako bol formalizmus, ale nechcel zrušiť zaužívanú prax v cirkvi vychádzajúcu z cirkevnej histórie. Jeho zámerom premeny cirkvi bolo ponechať formu, ale reformovať jej obsah.⁷⁵ V diele *Cincio sive Medardus* (1523) preto úplne nezavrhol napríklad úlohu obrazov a relikvií, ale zbavil ich prílišného zbožštenia.⁷⁶

Je nesmierne ťažké zaradiť Erazma pod jeden z táborov, nakoľko jeho vnímanie fungovania cirkvi sa vyšlo Lutherovmu oddeleniu od Ríma a zároveň aj scholastickým postojom Rímskej kúrie. Poloha v názorovom strede však bola ľahko napadnuteľnou pozíciou voči kritike zo strany reformátorov, ale aj zo strany latinskej cirkvi. Nemôžeme preto jednoznačne tvrdiť, že nebol reformátor. Jeho postoje a stanoviská sú viac než komplikované a akékoľvek zjednodušené závery neobstoja.

⁷³ PELIKAN, Jaroslav. *Komu patří Bible? : Dějiny Písma v proměnách staletí*. Praha : Volvox Globator, 2009. s. 171.

⁷⁴ PELIKAN, Komu patří Bible, s. 169.

⁷⁵ NAGY, Erazmus Rotterdamský a jeho svet, s. 27.

⁷⁶ ERASMUS, *Concio sive Medardus*. In ERASMUS, *Colloquia familiaria et Encomium Moriae. Tomus II.*, s. 161.

Záver

V štúdií sme analyzovali Erazmovu predstavu reformy latinskej cirkvi. Isté sú jeho snahy o vnútornú reformu cirkvi. Snažil sa očistiť uctievanie svätých. Erazmus sa vyjadril aj k otázke krstu, nakoľko podľa neho rodičia mali mať slobodu, či sa budú deti krstiť už v útlom veku alebo až v dospelosti. Erazmus taktiež vyzdvihoval absolútnu dôležitosť Ježiša Krista. V metódach scholastiky, ako napríklad v dialektike, videl len malú hodnotu.⁷⁷ Vyzdvihoval úlohu Biblie v praktickom živote, nakoľko sa zasadzoval za hlboké ponorenie sa do Písma.⁷⁸ Toto ponorenie malo byť v úzkom kontakte s ohlasovaním pravdy z Písma, ktorá mala premieňať človeka. Písmo považoval za zdroj teológie, avšak nie je úplne zrejmé, či ho akceptoval ako hlavnú autoritu v otázkach usporiadania cirkvi.

Samotné zadefinovanie toho, či Erazmus bol alebo nebol reformátor, je nesmierne komplikované. Erazmus bol Lutherovým predchodcom, volajúcim po zmene, ktorú začal M. Luther neskôr presadzovať. Samozrejme, je vecou diskusie, ako by Erazmus reagoval na udalosti, akými boli Augsburský náboženský mier v roku 1555 alebo Tridentský koncil. Erazmus sa však týchto udalostí nedožil a faktom ostáva, že sa nepridal na stranu nemeckej reformácie. Po smrti M. Luthera a Erazma existovala motivácia, prevažne zo strany F. Melanctona obnoviť jednotu cirkvi. Aj v 21. storočí je diskusia o reforme kresťanských denominácií stále aktuálnou. Táto diskusia sa neodohráva len v katolíckych kruhoch, ale úzko sa dotýka aj protestantských denominácií.

Bibliografia

Pramene

- ERASMUS, Desiderius. *Antibarbari : liber unus*. Argentoratum, 1521 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00017047?page=1>> [12.10.2021]
- ERASMUS, Rotterdamský. *Důvěrné rozhovory*. Prel. Jaroslav Dvořáček. Praha : Votobia, 1999.

⁷⁷ AMOS, New learning, old theology, s. 51.

⁷⁸ AMOS, New learning, old theology, s. 52.

- ERASMUS, Roterodamus. *Colloquia familiaria et Encomium Moriae*. Ad optimorum librorum fidem diligentem emendata. Cum succincta difficiliorum explanatione. *Editio stereotypa. Tomus I./II.* Lipsiae : Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1829.
- ERASMUS, Roterodamus. *Enchiridion militis Christiani*. L'edition qui a servi a la saisie optique est celle de Werner WELZIG, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1968 [online]. Dostupné na internete: <http://potpourri.fltr.ucl.ac.be/files/AClassFTP/Textes/Erasme/enchiridion_MC_tot.txt> [12.10.2021].
- ERASMUS, Rotterdamský. *De libero arbitrio = O svobodné vůli*. Prel. Karla Korteov. Praha : Oikoymenh, 2006.
- ERASMUS, Rotterdamský. *Důvěrné hovory*. Prel. Jaroslav Dvořáček. Praha : Votobia, 1999.
- ERAZMUS, Rotterdamský. *Iulius Celsio Excomunis*, In LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. Praha : Návrat domů, 1996.
- ERASMUS, Rotterdamský. *O výchove křesťanského vladaře = Institutio principis Christiani*. Prel. Daniel Korte. Praha : Občanský institut, 2009.
- LUTHER, Martin. *O neslobodnej vůli – De servio arbitrio*. Prel. Michaela Pogányová. Kežmarok : Spolok Martina Luthera na Slovensku, 2011.

Literatúra

- AMOS, Scott N. New learning, old theology : Renaissance biblical humanism, scripture, and the question of theological method. In *Renaissance Studies*, 2003, roč. 17, č. 1, s. 39 – 54.
- BATKA, Lubomír. Reformácia bez deformácie. In *Cirkevné listy*, 2008, roč. CXXXII, č. 10-11, s. 11 – 14.
- COLLINSON, Patrick. *Reformácia*. Bratislava : Slovart, 2004.
- ESSARY, Kirk. Enduring Erasmus. In *Church History and Religious Culture*, 2017, roč. 97, č. 3-4, Special Issue: Reformation, s. 322 – 333.
- HUIZINGA, Johan. *Erazmus*. Praha : Oikoymenh, 2014.
- GLUCHMAN, Vasil. Erazmus Rotterdamský a Ján Milochovský : Dve humanistické koncepcie kresťanskej politiky. In *Filozofia*, 2010, roč. 65, č. 10, s. 979 – 989.
- CHESTER, Tim – REEVES, Michael. *Na reformácii stále záleží : jednásť otázok, ktoré sú aj po päťsto rokoch dôležité*. Bratislava : Porta libri, 2017.

- KAUFMAN, Peter I. John Colet and Erasmus' „Enchiridion“. In *Church History*, 1977, roč. 46, č. 3, s. 296 – 312.
- KAUFMANN, Thomas. *Vykoupení a ztracení : Dějiny reformace*. Praha : Argo, 2020.
- KÜNG, Hans. *Theologie im Aufbruch: eine ökumenische Grundlegung*. Mnichov : Piper Verlag, 1987.
- MEISSNER, W. W. – MINNICH, H. Nelson. The character of Erasmus. In *The American Historical Review*, 1978, roč. 83, č. 3, s. 598 – 624.
- NAGY, Imrich. *Erazmus Rotterdamský a jeho svet : úvahy o dobe, človeku a spoločnosti 16. storočia*. Krakow : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.
- NAGY, Imrich. Paralely medzi Institutio principis Christiani Erazma Rotterdamského a De magistratu politico Martina Rakobského. In *Acta historica Neosoliensia*, 2007, Tomus 10, s. 272 – 281.
- NEJESCHLEBA, Tomáš – MAKOVSKÝ, Jan. *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.
- O'MALLEY, John W. Erasmus and Luther, Continuity and Discontinuity As Key to Their Conflict. In *The Sixteenth Century Journal*, 1974, roč. 5, č. 2, s. 47 – 65.
- PELIKAN, Jaroslav. *Komu patří Bible? : Dějiny Písma v proměnách staletí*. Praha : Volvox Globator, 2009.
- SCHILLING, Heinz. *Martin Luther : Rebel v prevratných časoch*. Bratislava : Aleph, 2017.
- SKLADANÝ, Marián. *Čin a rozvaha Luther a Erazmus v reformácii*. In *Historická revue*, 1997, roč. 8, č. 5, s. 8 – 10.
- SOKOL, Jan. *Etika, život, inštituce : Pokus o praktickú filozofiu*. Praha : Vyšehrad, 2014.
- TRAPMAN, Johannes. Erasmus and heresy. In *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 2013, roč. 75, č. 1, s. 7 – 24.
- VESELÝ, Daniel – HAJDUK, Andrej. *Filip Melancthon*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1997.
- VOSS, Ernst. Erasmus Roterodamus in His Relation to Luther and Melancthon. In *The Journal of English and Germanic Philology*, 1927, roč. 26, č. 4, s. 564 – 568.

Mgr. Samuel Červeňanský
Katólicka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01, Ružomberok; Hrabovská cesta 1B
e-mail: <samo.cervenansky6@gmail.com>

Problém vzájomnej podmienenosti identifikácie a hodnotenia umeleckých diel

The Issue of the Interdependence of the Identification and the Evaluation of Art

IVETA FILOVÁ

Abstract: The ability to define art essentially, by its properties, has been extensively discussed in the analytical tradition of aesthetics (for instance, in the theories of Morris Weitz, Paul Ziff, George Dickie, Frank Sibley, Nelson Goodman, etc.). At the same time, the ability to identify works of art by their value or function was also questioned. Because of that, many aestheticians tended to analyze art from a procedural perspective, particularly through the institutional viewpoint and asserted that evaluation of works of art is not necessary in order to identify them. Even more, they argue that evaluative judgements about works of art has different meaning than descriptive statements used to classify works of art. In this paper, I shortly analyze mentioned opposite viewpoints (functional and institutional), their problematic statements and discussion. I claim, by presenting Eddy Zemach approach, that identification is necessarily an evaluative process. As reasonable justification of this claim I use Zemach arguments supplemented with Umberto Eco's theory of interpretation, which helps me to explain, how processes of identification and evaluation of artworks are related. If identification cannot take place without evaluation does it mean these processes are parallel and interdependent? If not, how they relate to each other? The aim of this paper is to clarify the relationship between identification and evaluation of works of art by using Umberto Eco's theory of interpretation and Eddy Zemach's theory of identification. I will justify the interdependence of these processes.

Keywords: identification, evaluation, interpretation, artwork, interdependence

Úvod

Od 20. novembra 2021 do 13. marca 2022 prebieha v bratislavskej galérii Danubiana výstava diel českého umelca Martina Krajca s názvom *Immersion* (Vynáranie).¹ Skúsme si predstaviť, že sme účastníkmi tejto výstavy. Vojdeme do miestnosti a sme konfrontovaní s farebnými obrazmi načrtnutých postáv prelínajúcich sa s inými objektmi bežnej skúsenosti na plátne. Obrazy sú umiestnené na stenách galérie tak, ako sme zvyknutí. Zdá sa, že rozpoznanie týchto obrazov ako umeleckých diel prebehlo automaticky už kvôli galerijnému priestoru, nášmu kontextuálnemu porozumeniu obrazom ako umeleckým predmetom a splneným očakávaniam, že umelecké diela budú vystavované na stenách s istým písomným označením. Nad čím ešte premýšľať? To, že ide o umelecké diela je zrejmé a ako diváci nemusíme na to skúmať vlastnosti týchto obrazov. Dôležitá je len procedúra udelenia umeleckého statusu týmto dielam, ktorá mohla prebehnúť skrze rozhodnutie kurátora vystaviť tieto obrazy v danom kultúrnom priestore, skrze rozhodnutie umelca Martina Krajca vytvoriť tieto obrazy so zámerom vytvoriť umelecké diela, či skrze ochotu diváka vidieť tieto objekty ako umelecké diela na základe aspoň základných poznatkov z dejín umenia a umeleckých teórií. Práve tieto rozhodnutia a procedúry vykonané v mene tzv. „sveta-umenia“ zabezpečujú farebným objektom status umeleckého diela. Sme predsa v galérii, toto sú diela uznávaného umelca a dokonca nás o tom informuje stručný prospekt či recenzia, ako aj umelecké teórie. Stačí sa len spohľnúť na „svet-umenia“ a veriť odborníkom!

Tvrdenia, že rozpoznať niečo ako umelecké dielo nám umožňuje tzv. „svet-umenia“, ktorý pozostáva z umelcov, umeleckých kritikov, teoretikov, ako aj recipientov, a tiež umeleckého priestoru a umeleckých teórií, sú prezentované v inštitucionálnych teóriách.² Ako pou-

¹ Kurátor Karel Srp popisuje túto výstavu nasledovne: Ide o „vyjavovanie, prelínanie a prenikanie odohrávajúce sa medzi figurálnymi a zoomorfnými námetmi a ich uvoľneným znázornením založeným na prepojení bezprostredného maliarskeho gesta a kontemplatívneho výrazu“ Dostupné na internete: <https://danubiana.sk/vystavy/immersion>.

² Inštitucionálne procedurálne teórie umenia síce postulujú „svet-umenia“ ako istú garanciu udeľovania umeleckého statusu predmetom či rôznym činnostiam, no v popise tejto procedúry či v definovaní takejto kultúrnej praxe sa medzi sebou mierne odlišujú. Tieto odlišnosti predstavím neskôr, keď sa budem venovať jednotlivým tvrdeniam predstaviteľov daných teórií.

kážem, inštitucionalisti postulujú názor, že zhodnotenie vlastností, či posúdenie funkcie daného diela nie je relevantné pre jeho identifikáciu. To, ako sa niečo stane umením, možno predstaviť len ako procedúru udeľovania umeleckého statusu v mene „sveta-umenia“. „Svet-umenia“ ako istá umelecká prax, nám poskytuje kontext, skrze ktorý dokážeme predmety nahliadať ako umelecké diela. Pri prezentovanom príklade výstavy sa dané teórie javia ako úspešné riešenia otázky identifikácie umeleckých diel. Pri pre nás neproblematických výstavách si zväčša proces identifikácie objektov ako umeleckých diel ani neuvedomujeme. To, že ide o umelecké diela, je pre nás zrejmé. No ako by sme reagovali v situácii, kedy prechádzame námestím mesta Trenčín a v strede námestia zbadáme sediaceho muža v čiernej oceľovej kocke, ktorý si vyzúva svoje topánky a pomaly si na tvár kladie hrbku posplietanej červenej nite?³ Nevidíme v okolí žiaden návod, či popis, ktorý by nás informoval, že ide o umelecké dielo. Nachádzame sa vo verejnom „ne-umeleckom“⁴ priestore a nevidíme navôkol ani reprezentanta kultúrnej inštitúcie, na ktorého odborný názor by sme sa mohli spoľahnúť, ani možnosť oboznámenia sa s umeleckou teóriou popisujúcou dané tendencie. Čo nám pomôže rozhodnúť sa, čo práve vidíme? Mali by sme opäť hľadať pomoc v inštitúcii a zistiť, či ide o predstavenie, ktoré skrze galériu alebo umelecký projekt bolo vyhlásené za umeleckú performanciu? Máme sa pokúsiť načítať si adekvátnu teóriu vysvetľujúcu novodobé tendencie v umení, a tak pochopiť, čo sa práve pred nami odohráva? Akonáhle už umelecký status objektu či aktivity nie je zjavne garantovaný inštitúciou pomocou kultúrneho priestoru, kde sa zvyčajne predstavenia

³ Toto vystúpenie s názvom *Performance box* predstavil Viktor Fuček, pričom pracoval s priestorom, nepomenovanými príbehmi a vnútornými vzťahmi pomocou choreografie intuitívnych pohybov. Táto performance bola súčasťou *Sympózia súčasného umenia HALA* v Trenčíne v roku 2008. Dostupné na internete: https://www.facebook.com/symposiumhala/videos/322042258548707/?comment_id=322055808547352 alebo http://www.gmb.sk/aktuality/hala-2018-symposium-sucasneho-umenia.html?page_id=12857.

⁴ Verejný priestor sa líši od galerijného práve tým, že nie je určený len pre umelecké aktivity a vystavovanie. Preto ho metaforicky nazývam „ne-umeleckým“. Tým nechcem tvrdiť, že by verejný priestor nemohol fungovať aj ako priestor pre prezentáciu umeleckých diel, či predstavení. Súčasne je dôležité objasniť, že „ne-umelecký“ verejný priestor nie je protikladom tzv. „sveta-umenia“. „Svet-umenia“ treba chápať skôr ako určitú kultúrnu umeleckú prax, ktorá vytvára a zabezpečuje určitý teoretický kontext pre porozumenie umeniu. „Svet-umenia“ teda nemožno redukovat' len na určitý priestor – galérie.

a výstavy odohrávajú, či v podobe zaužívaného spôsobu vystavovania a vystúpenia, na aký sme zvyknutí, alebo pomocou kontextuálneho rámca umeleckých teórií, sme omnoho skeptickejší.

Ako inak by sme teda mohli identifikovať zvláštne vystúpenie muža v ocelovej kocke? Ako opozitný pohľad voči inštitucionálnym teóriám identifikácie je zvyčajne prezentovaný funkcionalizmus⁵, ktorý identifikáciu umeleckého diela nutne prepája s hodnotením, a teda posúdením vlastností a funkcie daného diela. Funkcionalizmus proces identifikácie a hodnotenia predstavuje teda ako vzájomne prepojené procesy. Ktoré stanovisko máme teda považovať za adekvátne v otázke vzťahu medzi procesom identifikácie a hodnotenia umeleckých diel? Ako tieto procesy spolu súvisia? Máme pri identifikácii umeleckých diel zohľadniť len procedurálne inštitucionálne hľadisko? Alebo máme proces identifikácie skôr chápať ako dynamickú funkcionálnu kategorizáciu? Na tieto otázky odpoviem predstavením diskusie medzi procedurálnym inštitucionálnym prístupom k identifikácii a funkcionálnym hľadiskom. Okrem popísania jednotlivých pozícií, dané prístupy budem aj kriticky analyzovať. Hoci sa funkcionálny prístup k identifikácii umeleckých diel zdá z pohľadu inštitucionalizmu ako problematický, jeho adekvátnosť argumentačne podporím spochybnením inštitucionálnej teórie a pomocou predstavenia funkcionálnej teórie identifikácie filozofa Eddyho Zemacha. Jeho prístup prekonáva nedostatky predchádzajúcich tradičných funkcionálnych teórií, a tým prináša revitalizáciu funkcionálneho prístupu k identifikácii umeleckých diel. Tiež poukazuje na nedostatky inštitucionálnych teórií. Práve pomocou analýzy základných argumentov Eddyho Zemacha sa dostanem ku zdôvodnenia hlavného tvrdenia, že proces identifikácie a hodnotenia umeleckých diel sú vzájomne podmienené procesy. Pri snahe objasniť a argumentačne podporiť tvrdenie o vzájomnej podmienenosti daných procesov je však nutné si uvedomiť, že sa pohybujeme na odlišných úrovniach – na úrovni rozpoznania umeleckých objektov laickou verejnosťou a na úrovni identifikácie umeleckých diel kompetentnými odborníkmi. Nakoľko tieto úrovne nie sú jasne zohľadnené v teórii Eddyho Zemacha, jeho stanoviská prepojim a doplním o teóriu interpretácie Umberta Eca. Zastávam

⁵ Na tomto mieste opäť používam jednotný názov pre opísanie prístupu ku identifikácii, ktorý sa zameriava na relevantnosť funkcie umenia. Ako však neskôr poukážem, jednotliví predstavitelia funkcionalizmu sa názorovo líšia a preto ponúknem precíznejšie objasnenie daného prístupu.

totiž tvrdenie, že pre náležité porozumenie procesom identifikácie a hodnotenia umeleckých diel, ako aj vzťahu medzi nimi, musíme porozumieť aj procesu interpretácie, ktorý oba procesy prepája a sprehľadňuje vzťah medzi týmito procesmi na oboch úrovniach – laickej i odbornej. Vybrané problémy a tvrdenia budem ilustrovať na konkrétnych príkladoch umeleckých diel. Na príklade diela, ktoré sa zdá byť pre verejnosť neproblematické, ako aj takom, ktoré vyžaduje vynaloženie väčšieho úsilia pre jeho identifikáciu.

Dva odlišné prístupy ku vzťahu medzi procesom identifikácie a hodnotenia umeleckých diel

Precízne porovnanie procedurálnych a funkcionálnych definícií umenia prináša Stephen Davies vo svojom článku *Functional and Procedural Definitions of Art*.⁶ Jeho zámerom je predstaviť rozdiel medzi týmito prístupmi pomocou objasnenia ich odlišných predpokladov, ktoré sú podľa Daviesa zdrojom ich nezhôd. Funkcionálne definície charakterizuje pomocou objasnenia primárnej hodnoty umenia, kvôli ktorej si podľa funkcionalistov umenie vážime. Za takúto hodnotu umenia, podľa Daviesa, funkcionalisti väčšinou považujú schopnosť umenia vytvárať estetický zážitok. To, či teda niečo identifikujeme ako umelecké dielo závisí od nevyhnutnej podmienky umenia disponovať takými vlastnosťami, ktoré v nás pri estetickom zážitku spôsobujú estetické potešenie.⁷ Oproti tomu, slovami Daviesa, proceduralisti postulujú tvrdenie, že podmienkou identifikácie niečoho ako umeleckého diela je istá procedúra, metaforicky predstavovaná ako „krst“ umeleckého diela. Táto procedúra udelenia statusu umeleckého diela určitému predmetu je vykonávaná človekom, ktorý je kompetentný, aby dielu udelil umelecký status. Právomoc udeliť dielu umelecký status získavajú osoby neformálne skrze určité roly, ktoré zastávajú vo „svete-umenia“.⁸ Davies sa pri porovnávaní týchto odlišných prístupov ku identifikácii a definícii umeleckých diel prikláňa skôr ku proceduralistom, hoci sa voči niektorým ich stanoviskám vyjadruje kriticky. Ako objasňuje Robert Stecker, pod-

⁶ DAVIES, Stephen. Functional and Procedural Definitions of Art. In *Journal of Aesthetic Education*, 1990, roč. 24, č. 2, s. 99 – 106.

⁷ DAVIES, Functional and Procedural Definitions of Art, s. 99.

⁸ DAVIES, Functional and Procedural Definitions of Art, s. 99.

ľa Daviesa sa niečo stane umeleckým dielom, akonáhle je danej veci udelený umelecký status skrze autoritatívnu procedúru. A to bez ohľadu na to, či daná vec naplnila typickú funkciu, ktorá je charakteristická pre umelecké diela.⁹ Na to, aby sme však mohli porovnať tieto dva prístupy nie len v otázke identifikácie umeleckých diel, ale aj v otázke vzťahu identifikácie a hodnotenia umeleckých diel, je potrebné vysvetliť aj jednotlivé tvrdenia ich hlavných protagonistov. Procedurálny inštitucionálny prístup k identifikácii umeleckých diel bol prvýkrát predstavený v prácach analytických estetikov – Arthura Danta a Geoga Dickieho.¹⁰ Arthur Danto zdôrazňuje relevanciu umeleckých teórií, ktoré umožňujú „svet-umenia“¹¹. Podľa Danta je to práve atmosféra umeleckej teórie, ako aj znalosť dejín umenia, ktoré nám umožňujú vidieť niečo ako umelecké dielo. Tieto teórie a umelecky relevantné predikáty slúžia ako isté kontextuálne umelecké kritérium pre rozpoznanie umeleckých diel. Podľa Danta, umelecké teórie nemôžu vysvetľovať to, čo už vieme – teda ako v našej jazykovej praxi používame termín „umenie“. Umelecké teórie majú naopak slúžiť na identifikáciu umeleckých diel a súčasne vôbec umožniť umenie. Teória by teda nemala slúžiť len ako dokumentácia našej jazykovej praxe. Práve naopak, mala by určovať, čo môžeme považovať za umenie.¹² Hoci George Dickie nadviazal na kontextuálne inštitucionálne hľadisko prezentované skrze termín „svet-umenia“ od Arthura Danta, vo svojej inštitucionálnej definícii kladie väčší dôraz na procedúru udeľovania umeleckého statusu dielam skrze osobu (či skupinu), ktorá koná v mene inštitúcie „sveta-umenia“¹³. Pre objasnenie využíva príklad krstu. Tak ako kňaz v mene inštitúcie udeľuje skrze procedúru krstu status kresťana novonarodenému dieťaťu alebo dospelaj osobe, tak aj členovia „sveta-umenia“ prostredníctvom tvorenia umeleckých diel, či ich vystavovania, a teda rozhodnutia, že

⁹ STECKER, Robert. *Artworks: Meaning, Definition, Value*. University Park, USA: Penn State University Press, 2021. s. 67.

¹⁰ KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 89 – 92.

¹¹ DANTO, Arthur. Svět umění. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 105.

¹² DANTO, Svět umění, s. 96 – 97.

¹³ DICKIE, George. Co je umění? Inštitucionální analýza. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 122.

ide o umenie, udeľujú týmto objektom umelecký status – status kandidátov na oceňovanie.¹⁴

Čo je však pre túto tému dôležitejšie, obaja estetici požadujú, aby sme proces identifikácie a proces hodnotenia odlišili, nezamieňali a neprepájali. Danto uvádza príklad umeleckého diela Andyho Warhola, ktorý vystavil krabice Brillo. Aj keď Danto uznáva, že toto dielo nemusí byť dobrým umením, trvá na tom, že sa jedná o umelecké dielo, ktoré patrí do „sveta-umenia“.¹⁵ Jeho tvrdenia môžeme teda interpretovať nasledovným spôsobom: Na to, aby niečo bolo umeleckým dielom, nemusí byť dobrým umením, resp. jeho hodnotu nemusíme posudzovať. Dickie otázku vzťahu medzi hodnotením a identifikáciou umeleckých diel rozoberá detailnejšie a poukazuje, že umelecké diela v klasifikačnom význame znamenajú niečo iné než umelecké diela v hodnotiacom význame. V hodnotiacom význame hovoríme ako o umení nie len o artefaktoch, ale aj o prírodných objektoch a iných ne-umeleckých predmetoch. Takýto význam vyjadruje podľa Dickieho len toľko, že daný objekt má vlastnosti, ktoré jeho hodnotiteľ považuje za hodnotné.¹⁶ Avšak hodnotiacimi výrokmi nepridelujeme týmto objektom status umeleckých diel. Vezmime si napríklad vetu: „Tento zákusok je hotovým umením!“ Táto veta nás informuje, že torta je pre niekoho natolko chutná a v tomto zmysle hodnotná, že ju až prirovnáva k umeniu, ako k niečomu, čo sa považuje za príklad hodnotného výtvoru. Avšak, to neznamená, že by daný hodnotiteľ udeľoval torte status umeleckého diela a zaobchádzal s ňou ako s umeleckým dielom. Hodnotiaci význam nám teda podľa Dickieho ešte neumožňuje odlíšiť umelecké diela od neumeleckých a garantovať umelecký status danej veci. O pridelení statusu umeleckého diela istým objektom hovoríme pomocou klasifikačných deskriptívnych výrokov. Podľa Dickieho, klasifikácia umeleckých diel nevyžaduje kritérium hodnoty, či funkcie. Závisí od procedúry inštitúcie „sveta-umenia“ a reprezentantov tejto inštitúcie.¹⁷ Objekt sa stáva umeleckým dielom práve skrze túto procedúru, vykoná-

¹⁴ DICKIE, Co je umění? Institucionální analýza, s. 122 – 123.

¹⁵ DANTO, Svět umění, s. 107.

¹⁶ DICKIE, Co je umění? Institucionální analýza, s. 116 – 117.

¹⁷ DICKIE, Co je umění? Institucionální analýza, s. 122.

vanú v mene inštitúcie¹⁸ a kvôli nej. Dickie dokonca na niektorých miestach poukazuje, že sa bežne stáva, že k hodnoteniu umeleckého diela ani nedôjde.¹⁹ Podľa tohto prístupu identifikácia prebieha nezávisle od hodnotenia a ešte pred hodnotením.

Procedúra udeľovania umeleckého statusu dielam skrze umeleckú autoritu sa javí presvedčivejšia než esenciálne funkcionálne teórie. Dominancia inštitucionálnych procedurálnych teórií umenia v súčasnej analytickej estetike je zapríčinená aj nedostatočnosťou týchto tradičných funkcionálnych prístupov. Tradičné funkcionálne teórie zlyhali vo svojej snahe esenciálne definovať umelecké diela na základe jednotiacej funkcie alebo malého počtu funkcií, ktoré považovali za kritérium identifikácie umeleckých diel. Stecker, zavádza pre takýto typ funkcionálnych teórií umenia všeobecné pomenovanie „jednoduchý funkcionalizmus“²⁰. Týmto označením referuje k funkcionálnym teóriám, ktoré boli zväčša odmietnuté pre ich príliš úzke definičné vymedzenie umenia – napríklad formalizmus, ktorého predstaviteľom je Clive Bell, či tradícia estetických teórií, ktoré kládli do popredia estetickú skúsenosť s umením, alebo expresivizmus predstavený R. G. Colingwoodom.²¹ V analytickej estetike však dominujú antiesencialistické prístupy, ktoré problematizujú tendenciu definovať umenie esenciálne. Ako poukazuje Morris Weitz, umenie nemožno definovať esenciálne, nakoľko pojem umenia musí ostať principiálne otvorený novým prípadom umenia a nemôže obmedziť umeleckú kreativitu.²²

Procedurálne inštitucionálne hľadisko sa teda javí ako úspešnejšie pri objasnení tak rôznorodých umeleckých smerov a pri identifikácii odlišných umeleckých diel. Takéto stanovisko však môže pôsobiť príliš uvoľnene. Skutočne sme ochotní uznať za umelecké dielo čokoľvek, čo niekto v mene „sveta-umenia“ zaradí do tohto sveta? Totiž,

¹⁸ Inštitúciu treba chápať nie len ako budovou ohraničený galerijný priestor s expertmi na dejiny umenie či estetiku. Inštitúcia je tu chápaná širšie ako istý druh kultúrnej praxe, do ktorej sú zapojení tak ako umelci, tak aj teoretici umenia a aj samotní diváci. Pre označenie takto chápanej inštitúcie, skrze ktorú sa môže stať predmet umeleckým dielom, Dickie používa výraz Arthura Danta – „svet-umenia“. DICKIE, *Co je umění? Inštitucionální analýza*, s. 118 – 121.

¹⁹ DICKIE, *Co je umění? Inštitucionální analýza*, s. 126 – 128.

²⁰ „simple functionalism“ STECKER, *Artworks: Meaning, Definition, Value*, s. 30.

²¹ STECKER, *Artworks: Meaning, Definition, Value*, s. 30 – 47.

²² WEITZ, Morris. *Role teorie v estetice*. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010. s. 57 – 58.

slovami Dickieho, členom „sveta-umenia“ sa môže stať ktokoľvek, kto sa ním cíti byť.²³ Ako by sme ale reagovali, ak by pri vyššie predstavenom prvom príklade výstavy *Immersion* v galérii Danubiana išlo len o prvo-aprílový žart kurátora Karla Srpa, ktorý by nás dodatočne informoval, že dané obrazy v skutočnosti vytvoril len počítačový program náhodne simulujúci ľudské kreatívne procesy a v skutočnosti nejde o umelecké diela a obrazy nemajú žiadnu umeleckú hodnotu? Opäť by sme len nekriticky prijali stanovisko predstaviteľa inštitúcie a pomyselne „odobrali“ umelecký status týmto predmetom? Alebo si predstavme inú možnú situáciu, v ktorej by si kurátor pri výbere obrazov pre danú výstavu pomohol algoritmickým systémom a rozhodnutie, čo „vstúpi“ do „sveta-umenia“ by záviselo len na neprehľadnom algoritmickom spracovávaní tzv. „BIG-DATA“.²⁴ Zdôvodnenie, prečo boli práve tieto obrazy identifikované za umelecké diela, by absentovalo a kurátor by danú výstavu obhajoval len ako voľbu algoritmu, ktorá je pre nás neprehľadná. Považovali by sme napriek tomu inštitucionálne procedurálne hľadisko oddelené od hodnotenia diel za kľúčové pre identifikáciu? Mohli by sme algoritmus tiež považovať za člena „sveta-umenia“? Nemal by kurátor zdôvodniť svoje rozhodnutie o pridelení umeleckého statusu týmto objektom a podporiť ho aj zhodnotením ich vlastností?

Aj keď názory odborníkov sú kľúčové pre porozumenie a „čítanie“ umenia, v tomto príspevku tvrdím, že stanovisko inštitúcie nemôže byť jedinou garanciou umeleckého statusu daných objektov či činností. Ako zdôvodňuje Stecker, Dickieho inštitucionálna teória čelí viacerým problémom. Najhlavnejším je kruhovosť danej definície. Na to, aby Dickie objasnil, čo je umením, využíva „svet-umenia“. Avšak na to, aby sme porozumeli, čo je „svet-umenia“ potrebuje-

²³ DICKIE, Co je umění? Inštitucionální analýza, s. 123.

²⁴ Výrazom „neprehľadnosť“ na tomto mieste odkazujem na súčasnú diskusiu o tzv. „opacity problem“ v súvislosti s rozhodovaním založeným na algoritmoch, ktorých proces spracovania vstupov do podoby výstupov sa nedá overiť, nakoľko tieto algoritmy už nepracujú na základe predpísaného kódu, ale na základe tzv. „deep-learningu“. Ich spracovávanie dát má teda intuitívny charakter, pričom napodobňujú ľudské intuitívne konanie. Taktiež, problém neprehľadnosti rozhodovacích procesov založených na algoritmoch je spôsobený spracovávaním obrovského množstva dát – tzv. BIG-DATA – ktoré by ľudský mozog nedokázal spracovať za tak krátky čas a teda ani vystopovať jednotlivé dôvody, prečo nám daný algoritmus predložil tento konkrétny výsledok. Viac k tejto problematike je možné nájsť v DANAHER, John. The Threat of Algocracy: Reality, Resistance and Accommodation. In *Philosophy & Technology*, 2016, roč. 29, č. 3, s. 245 – 268.

me porozumieť tomu, kto je umelec, čo je umelecké dielo a ako celá táto umelecká prax funguje. Inými slovami, „svet-umenia“ nemôže fungovať ako kritérium identifikácie umeleckých diel, nakoľko „svet umenia“ možno objasniť len skrze termíny ako sú „umelec“, „divák“, „umelecký kritik“ a pod. To znamená, že čo je umenie by sme objasňovali pomocou termínov a konceptov, ktorých porozumenie vyžaduje už vopred poznať, čo je umením.²⁵ Čo je z hľadiska témy tohto príspevku ešte dôležitejšie, pomocou nasledujúcich teoretických prístupov ku identifikácii a interpretácii umeleckých diel poukážem, že identifikácia je už vždy nutne prepojená aj s hodnotením. Rozhodnutie udeliť dielu umelecký status je teda komplikovanejší proces a nemožno ho redukovať na rozhodnutie ktoréhokoľvek z členov „sveta umenia“, ktorý by k svojmu rozhodnutiu nepotreboval daný objekt hodnotiť. Mali by sme sa teda prikloniť ku funkcionálnym teóriám?

Funkcionálne teórie umenia sa nevyznačujú len esenciálnym prístupom ku definícii umenia, ako to bolo pri „jednoduchom funkcionalizme“. Ako píše Stecker, funkcionálne hľadisko predstavuje funkciu umeleckého diela ako schopnosť naplniť určité zámery, s ktorými bolo toto dielo vytvorené alebo použité.²⁶ Hoci snaha o jednotnú univerzálnu esenciálnu definíciu umenia pomocou jeho špecifickej funkcie zlyháva, funkcionálne ponímanie umeleckých diel skrze napĺňanie určitého zámeru odmietnuť úplne nemôžeme. Vezmime si príklad umeleckého diela, a to vyššie spomenutej performancie. Čo nám pomáha správne zaradiť a porozumieť nezvyčajnej činnosti muža, ktorý pomocou atypických pohybov svojho tela a práce s niťami narába s priestorom kocky, ktorý súčasne narúša, a to prekročením jej hraníc? Nie je to tiež funkcia či hodnota, ako aj relačné vlastnosti tejto zvláštnej činnosti, ktoré nám pomáha ju identifikovať ako umeleckú performanciu? Keby sme sa ocitli na námestí, kde sa daná performancia odohrala, predpokladali by sme, že obrovská oceľová kocka a nezvyčajné pohyby muža majú špecifický význam a úlohu. Asi málokto by tvrdil, že ide o náhodnú nezmyselnú činnosť. Mohli by sme teda povedať, že pri stretnutí s pohybovým prejavom, ktorý nevieme kategorizovať, predpokladáme, že ak správne porozumieme, aká je funkcia či hodnota tohto pohybového predstavenia pomocou hodnotenia jeho vlastností, budeme schopní toto predstavenie označiť a zaradiť pod istú kategóriu, identifikovať ho.

²⁵ STECKER, *Artworks: Meaning, Definition, Value*, s. 70.

²⁶ STECKER, *Artworks: Meaning, Definition, Value*, s. 31.

Práve dôležitosť funkcie či hodnotenia pri identifikácii zdôrazňuje estetik Eddy Zemach vo svojej teórii estetického funkcionalizmu. Eddy Zemach sa vyjadruje kriticky voči inštitucionalizmu a snahe analytických estetikov metodologicky odlišiť klasifikačnú analýzu od následného hodnotenia.²⁷ Keď sa snažíme kategorizovať bežné predmety, s ktorými prichádzame do kontaktu, podľa Zemacha sa pýtame na ich funkciu, účel či hodnotu. Hodnotíme ich, aby sme dokázali identifikovať to, čo sa nám ponúka.²⁸ Keď sme unavení a zbadáme v miestnosti objekt s priestorom na sedenie a operadlom, predpokladáme, že má funkciu stoličky, a tak ho aj identifikujeme. Zemach opisuje použitie sortálnych termínov na základe podobnosti s príkladom daného predmetu, ktorý si určíme za dobrého reprezentanta tohto sortálu a tiež na základe funkcie či účelu, ktorý je kontextuálne zaťažený.²⁹ Napríklad, objekt v miestnosti, ktorý sa nám svojimi vlastnosťami podobá na dobrý príklad sortálneho termínu „stolička“ – má operadlo, štyri nohy, tvar prispôsobený pre podopretie chrbtice a pod. – klasifikujeme v danej situácii na základe tejto podobnosti ako stoličku. Tiež nás k tejto identifikácii predmetu vedie aj záujem vidieť tento predmet ako slúžiaci účelu či majúci funkciu stoličky – teda miesta na sedenie a odpočinutie. Funkciu umeleckých diel teda nemôžeme univerzálne definovať. Zemach popisuje funkciu relatívne k našim záujmom a potrebám. Dôraz kladie na funkcionálne hľadisko, ako aj relačné vlastnosti predmetu, na základe ktorých je predmet podobný dobrému príkladu daného pojmu.

Ako poukazujú Kulka a Ciporanov, podľa Zemacha je proces rozpoznania a klasifikácie bytostne evaluatívny a kategorizácia (pojmové rozlíšenie) ako základná kognitívna operácia je bez hodnotiacich aktov v podstate nemysliteľná.³⁰ Podľa Zemacha, predmety či činnosti bežnej skúsenosti odlišujeme od umeleckých predmetov na základe na základe estetickej funkcie.³¹ Estetická funkcia však nie je umeleckým dielam garantovaná prostredníctvom inštitucionálnej procedúry, ani skrze trvalé vlastnosti umeleckých predmetov. Pre kategorizáciu sveta totiž nevyužívame pevne dané pravidlá, ale skôr

²⁷ ZEMACH, Eddy M. No Identification without Evaluation. In *British Journal of Aesthetics*, 1986, roč. 26, č. 3, s. 239.

²⁸ ZEMACH, No Identification without Evaluation, s. 239.

²⁹ ZEMACH, No Identification without Evaluation, s. 239.

³⁰ KULKA – CIPORANOV, Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století, s. 213.

³¹ ZEMACH, No Identification without Evaluation, s. 239.

k nej pristupujeme operatívne na základe aktuálnych potrieb.³² To, čo absentuje pri inštitucionálnej teórii, oproti funkcionálnej teórii identifikácie Eddyho Zemacha, je hodnotenie prepojené s procesom klasifikácie umenia. Predstavitelia inštitucionalizmu odmietajú zakladať rozhodnutie o pridelení umeleckého statusu danému predmetu na základe hodnotenia. Voľba, čo je umením, by sa podľa nich nemala zakladať na subjektívnych preferenciách, ale na poznaní dejín umenia, jeho príbehu a nových teórii, ktoré nadväzujú na tie predošlé a umožňujú nám vidieť aj bežné predmety ako umelecké diela s ohľadom na určitý kontext a procedúru. Napriek tomu, že poznanie kontextu umeleckých diel a teórii, s ohľadom na ktoré dielo vznikalo, je dôležité pre ich identifikáciu, hodnoteniu sa aj tak nevyhneme. Problém, ktorý tu nastáva, sa týka zdanlivého rozdielu medzi deskriptívnymi a hodnotiacimi výroky, ako aj otázky, čo možno pokladať za hodnotenie. Ak totiž pri identifikácii berieme do úvahy rôzne teórie a pohľady na predchádzajúce umelecké prejavy, a tieto teórie sa vyjadrujú aj ku funkcii umeleckých diel, ich hodnote, či významným vlastnostiam, potom použitím týchto teórii taktiež hodnotíme.

Estetickú funkciu týchto nevšedných pohybov v spojení s netradičným priestorom vymedzeným oceľovou konštrukciou kocky by

³² Napriek tomu, že sa Zemach hlási ku pozícii metafyzického realizmu, súčasne zastáva aj stanovisko relatívnej identity objektov. Na tomto mieste nie je priestor pre podrobné objasnenie toho, čo mu umožňuje zastávať tieto na prvý pohľad protichodné stanoviská. Avšak aspoň stručné naznačenie je potrebné. Ako Zemach uvádza vo svojom článku *Nesting: The Ontology of Interpretation*, verí, že realita ako taká je nezávislá od teórie. Avšak to neznamená, že by objekty bežnej skúsenosti pokladal iba za kúsky sveta. Na to, aby sme mohli niečo klasifikovať ako samostatný objekt, daná vec musí spĺňať podmienky identity. No a práve to je priestor, kde sa Zemach prikláňa ku teórii identity objektov relatívnej voči našim záujmom a potrebám. To, ako vyčleníme objekt v miestnosti, ako napríklad stól, závisí od našej potreby a záujmu vidieť daný objekt ako stól identický sám so sebou a odlišný od iných objektov. Jeho pozícia však nie je bezbreho relativistická. Ako metafyzický realista poukazuje na to, že malé zmeny objektu ešte nevedú k jeho zániku a na to, aby sme niečo mohli nazerať ako niečo iné, musí pôvodný objekt zaniknúť a až tak sa môže stať niečím iným. Teda stól sa nemôže zrazu stať mačkou, len preto, že by jeden človek mal záujem takým spôsobom daný objekt nahliadať. Zemach teda odlišuje zmenu v objekte a zmenu, ktorá spôsobí, že objekt už ďalej neexistuje a je nahradený niečím iným. Táto odlišnosť je však závislá od konceptov, ktoré používame a teda nemôžeme ju považovať za nestranný opis reality ako takej. Je to hodnotovo závislá otázka. ZEMACH, Eddy M. *Nesting: The Ontology of Interpretation*. In *The Monist*, 1990, roč. 73, č. 2, s. 298. Viac k Zemachovej pozícii ohľadom relatívnej identity objektov možno nájsť v článku ZEMACH, Eddy M. In *Defence of Relative Identity*. In *Philosophical Studies*, 1974, roč. 26, č. 3/4, s. 207 – 218.

Zemach objasnil vo vzťahu skôr k subjektu. To, či nevšedné aktivity, ktoré nás postretnú počas nášho každodenného života identifikujeme ako umelecké, podľa Zemacha závisí od dynamiky ľudských záujmov a potrieb. Z daných tvrdení by sa mohlo zdať, že umelecký status predmetov Zemach teda predstavuje relatívne vzhľadom ku funkcii určovanej potrebami každého vnímateľa. To by však viedlo k veľmi subjektivistickému výkladu identifikácie umenia. Avšak, slovami Ciporanova, Zemach sa snaží dynamiku statusu umeleckého diela mierne stabilizovať pomocou noriem, ktoré regulujú dynamiku ľudských záujmov a pomocou intersubjektívnej zhody divákov.³³ Ako píše Ján Hrkút, v teórii estetického funkcionalizmu Eddyho Zemacha „jednota a intersubjektívne zdieľanie hraníc umenia idú ruka v ruke so zdieľaním estetických záujmov a potrieb. Na druhej strane disharmónia v oblasti identity a hodnoty diel len reprezentuje odlišnosť sortálnej kategorizácie, ktorú iní recipienti uskutočnili.“³⁴ Zdá sa teda, že v rámci pozície Zemacha ohľadom procesu identifikácie umeleckých diel môžeme za dôvod, prečo sa raz zhodneme na tom, čo považovať za umelecké dielo a inokedy nie, považovať mieru zhody a zdieľania našich estetických záujmov a potrieb. Čo je pre tento príspevok dôležité zdôrazniť, z pozície Zemacha jasne vyplýva, že pre identifikáciu a klasifikáciu umeleckých diel nutne potrebujeme aj hodnotenie, a teda určiť ich funkciu. Identifikácia sa nezaobíde bez hodnotenia.

Keď na analýzu použijeme prvý príklad - výstavu diel Martina Krajca s názvom *Immersion*, inštitucionálny prístup k identifikácii sa nám môže javiť ako výstižnejší. Môžeme sa pýtať, či skutočne pre identifikáciu týchto obrazov potrebujeme aj hodnotenie. Mohli by sme si pomyslieť, že procedúra, skrze ktorú inštitúcia, v tomto prípade kurátor galérie Danubiana, vovádza obrazy do „sveta umenia“, nám stačí na to, aby sme dané predmety identifikovali ako umelecké. Inak povedané, predsa stačí, že sú tieto obrazy vystavené v galérii kompetentnou osobou. Nepotrebujeme ich hodnotiť. Je to skutočne tak? Ako som už poukázala v úvode, stačilo by jemné zneistenie zo strany inštitúcie, či zneistenie zmenou prostredia výstavy a boli by

³³ KULKA – CIPORANOV, Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století, s. 210 – 214.

³⁴ HRKÚT, Ján. Metaestetické riešenie sporu klasifikačného a hodnotiaceho pojmu umenia u Eddyho Zemacha. In *Filozofia*, 2018, roč. 73, č. 5, s. 387. Dostupné na internete: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2018/5/378-388.pdf>.

sme omnoho kritickejší v otázke uznania umeleckého statusu týmto objektom. Požadovali by sme iné dôvody pre zdôvodnenie rozhodnutia uznať umelecký status týchto predmetov. Zdá sa, že inštitúcia na identifikáciu objektu ako umeleckého diela nestačí. Identifikácia vyžaduje čosi viac. Aby sme totiž prijali a vnímali objekt ako umelecké dielo, potrebujeme poznať jeho význam, jeho hodnotu, funkciu, mať dôvod, aby sme označeniu „umelecké dielo“ uverili. Potrebujeme porozumieť, potrebujeme čítať významy, potrebujeme interpretovať, a teda potrebujeme hodnotiť. Až pri týchto procesoch dochádza paralelne k jeho uznaniu za umelecké dielo. Interpretácia sa teda ukazuje ako kľúčový proces pre pochopenie vzťahu medzi hodnotením a identifikáciou umeleckých diel. Taktiež je potrebné tieto procesy objasniť z hľadiska dvoch úrovní – laickej a odbornej. Práve túto možnosť nám ponúka teória interpretácie Umberta Eca.

Teória interpretácie Umberta Eca ako nástroj na objasnenie vzájomnej podmienenosti identifikácie a hodnotenia umeleckých diel

Proces interpretácie sa považuje medzi mnohými analytickými estetickými za kľúčový pri snahe porozumieť, čo môžeme považovať za umenie, ako aj otázke, ako umenie hodnotiť. V tejto časti nás však bude zaujímať interpretácia, ako proces, ktorý nám môže pomôcť lepšie objasniť vzájomnú podmienenosť procesov identifikácie a hodnotenia umeleckých diel. Najskôr sa teda zameriame na stručné objasnenie teórie interpretácie Umberta Eca a následne dané tvrdenia vztiahneme a prepojíme s témou tohto príspevku.

Umberto Eco zhrňa svoje eseje a články na tému interpretácie v knihe *The Limits of Interpretation*. Keďže jeho predchádzajúce články pojednávajú o tzv. „otvorenosti“ textu a zdôrazňovali práva čitateľa – interpreta textu, v tejto knihe sa snaží poukázať na hranice interpretácie a zdôrazniť, že odmieta pozíciu, podľa ktorej text môžeme interpretovať akokoľvek. Poukazuje, že akýkoľvek slobodný akt čitateľa v otázke interpretácie textu, môže prísť až po tom, čo prijme obmedzenia, ktoré nám text udeľuje. Eco teda postuluje istý typ

dialektiky medzi právami interpreta a právami textu³⁵, a tiež dialektiku medzi otvorenosťou a formou – iniciatívou zo strany interpreta a kontextovým tlakom³⁶. Slovom Bíleka, opozícia medzi otvorenosťou a uzavretosťou diela sa v Ecovej teórii interpretácie stiera, nakoľko priestor nekonečnej semiózy môže byť limitovaný len spoluprácou vnímateľa a vlastností textu pri jeho interpretácii.³⁷ Pojem neobmedzenej semiózy, alebo inak povedané, tvrdenie, že interpretácia je potenciálne neobmedzená, neznamená, že interpretácia nie je obmedzená svojím predmetom. „Toto znamená, že interpretovaný text kladie obmedzenia na jeho interpretov. Limity interpretácie sa zhodujú s právami textu, čím sa nemyslia práva autora.“³⁸ Eco pojem neobmedzenej semiózy objasňuje na základe Peirceovej predstavy. Ako píše Bílek, peirceovské ponímanie neobmedzenej semiózy predstavuje interpretáciu znaku vždy vo vzťahu k ďalším znakom, a teda v tzv. znakovom zretazení. Eco podľa Bíleka využíva teóriu Peircea na zdôraznenie vnímania interpreta a objektu ako ďalších znakov, ktoré sú abstraktnými mentálnymi pojmami. „Interpreta“ a „text“ nemožno považovať za konkrétne entity, ktoré existujú v aktuálnom svete, ale skôr ako predpis možnej skúsenosti.³⁹ Ako objasňuje Eco, Peirce vo svojom článku ponúka zaujímavú definíciu lítia, pričom nám ponúka návod, ako môžeme lítium identifikovať pomocou preskriptívneho návodu, ako máme konať, aby sme mohli prísť do skúsenosti s vecou, ktorá spadá pod daný výraz. V Peirceovom ponímaní interpretácie je veľmi dôležitý zvyk a spoločenstvo ako intersubjektívna záruka realistického poňatia pravdy. Eco tiež poukazuje, že podľa Peircea idea významu zahŕňa referenciu na účel. Idea účelu je prepojená s niečím, čo leží mimo jazyka – s externým svetom. Čiže realita a pravda nie je závislá iba od objektívneho sveta, ani iba od subjektívnych preferencií subjektu, ale od istej intersubjektívnej zhody komunity pri interpretácii, ktorú Eco nazýva konsenzuálnym úsudkom, a hraníc,

³⁵ ECO, Umberto. *The Limits of Interpretation. Advances in Semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1990, s. 6.

³⁶ ECO, The Limits of Interpretation. *Advances in Semiotics*, s. 21.

³⁷ BÍLEK, Petr A. *Hledání jazyka interpretace: k modernímu prozaickému textu*. Brno : Host, 2003, s. 105.

³⁸ „This means that the interpreted text imposes some constraints upon its interpreters. The limits of interpretation coincide with the rights of the text (which does not mean with the rights of its author).“ ECO, *The Limits of Interpretation. Advances in Semiotics*, s. 6 – 7.

³⁹ BÍLEK, *Hledání jazyka interpretace : k modernímu prozaickému textu*, s. 105 – 106.

ktoré stanovuje text.⁴⁰ V takomto chápaní interpretácie môže potom ktorákoľvek komunita interpretov dosiahnuť alebo prísť ku dohode o tom, aký druh objektu je text – dosiahnuť zhodu o povahe daného textu. Aj keď nedefinitívnym a omylným spôsobom. Táto zhoda neznamená, že by interpreti museli odhaliť pôvodný zámer autora, rovnako to ani neznamená, že takýto text musí mať jedinečný a konečný význam. Táto koncepcia nám totiž umožňuje naďalej prijímať stanovisko, že existuje viacero správnych interpretácií textu, či otvorenosť niektorých textov.

Dôležité je opäť pripomenúť, že v prípade, že sa interpreti nemôžu rozhodnúť, ktorý výklad je ten privilegovaný, môžu sa zhodnúť aspoň na tom, že určité interpretácie nie sú kontextovo legitímne, ako tvrdí Eco.⁴¹ Teória interpretácie musí podľa Eca predpokladať, že je možné dosiahnuť dohodu, ak nie o významoch, ktoré text podporuje, tak prinajmenšom o tých, ktoré odmieta. Eco teda prepája opis diela s hodnotením diela práve cez akt čítania.⁴² Toto čítanie významov však nie je individuálne a ani otvorené akémukoľvek čítaniu. Ako teda poukázal už Zemach, deskriptívne výroky o povahe diela sa nedajú úplne odlišiť od hodnotiacich výrokov, nakoľko vždy keď opisujeme, súčasne interpretujeme, čítame významy daného diela, a tým už aj hodnotíme a naopak. Totiž to, aké dielo či text je, to akú má povahu, sa dozvieme skrze jeho hodnotenie a interpretáciu. Naopak, aby sme mohli hodnotiť text či dielo, musíme súčasne rešpektovať jeho povahu, ktorá naše hodnotenie a interpretáciu obmedzuje.

Je nevyhnutné poukázať, že podľa Eca interpretácia prebieha v dvoch fázach či na dvoch úrovniach. Prvou fázou je sémantická interpretácia, ktorú je potrebné chápať ako výsledok procesu, ktorým adresát pomocou zohľadnenia lineárneho textového prejavu naplňuje text daným významom. Tento typ interpretácie je prirodzeným semióznym fenoménom a je typický pre laickú verejnosť. Druhou fázou je kritická interpretácia, ktorú chápe ako metalingvistickú aktivitu, ktorej cieľom je popísať a vysvetliť, z akých formálnych dôvodov text vyvoláva danú odozvu. Táto úroveň interpretácie je zväčša zabezpečovaná odborníkmi, ako sú estetici či teoretici umenia. Dve fázy interpretácie predpokladajú aj dva odlišné modely čitateľov. Prvá fáza predpokladá tzv. naivného (laického) čitateľa, ktorý má sé-

⁴⁰ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 38 – 39.

⁴¹ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 41 – 42.

⁴² ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 44.

manticky porozumieť tomu, čo text hovorí. Naivný čitateľ sa pýta, aký význam má zvoliť, pričom pozerá na textové prostredie alebo na okolnosti výpovede, aby podporil tú najlepšiu voľbu – snaží sa odhaliť význam. Ako vysvetľuje teóriu interpretácie Umberta Eca Bíleka, tento naivný prvoplánový čitateľ sa usiluje porozumieť tomu, čo text hovorí. Naproti tomu druhá fáza zasa predpokladá kritického čitateľa, ktorý si uvedomuje aj dôvody, prečo text interaguje práve daným spôsobom.⁴³ Kritický čitateľ je schopný jednoznačne a formálne vysvetliť syntaktické dôvody, ktoré robia vetu nejednoznačnou. Kritický čitateľ je zväčša predstavovaný ako odborník, teoretik umenia. Istým spôsobom sa tu stotožňuje odhaľovanie významu s jeho tvorením. Aj keď sú niektoré diela tvorené tak, aby upútali kritického čitateľa, podľa Eca estetické texty vyžadujú obe úrovne či fázy interpretácie.⁴⁴

Je dôležité, aby sme si tieto dve úrovne interpretácie nezamieňali s dvomi extrémnymi protichodnými pozíciami ku interpretácii. Eco tieto extrémne pozície, ktoré odmieta, nazýva dvomi pólmi epistemologického fanatizmu. Prvý pól prezentuje stanovisko, že interpretovať text znamená zistiť, odhaliť význam textu, ktorý je buď zamýšľaný jeho pôvodným autorom alebo odhaliť význam textu v zmysle odhalenia jeho objektívnej povahy či esencie, ktorá je ako taká nezávislá od našej interpretácie. Táto pozícia je väčšinou zastávaná predstaviteľmi rôznych druhov fundamentalizmu a rôznych foriem metafyzického realizmu.⁴⁵ Je dôležité, aby sme takýto typ interpretácie nestotožňovali so sémantickou interpretáciou, v rámci ktorej sa čitateľ síce snaží odhaliť význam textu, no je to jeho voľba a interpretácia, hoci vzhľadom na určitý kontext. Nejde teda o odhaľovanie pravého, nemenného významu, ktorý by odzrkadľoval intenciu autora alebo esenciu diela. Je to stále význam závislý od interpretácie. Druhý extrémny pól prezentuje zasa stanovisko, že text možno interpretovať nekonečnými spôsobmi, a teda interpret vytvára význam textu. Túto pozíciu zastávajú predstavitelia hermetickej semiózy či dekonštrukcie.⁴⁶ Netreba si ju ale mýliť s kritickou interpretáciou prezentovanou Umberto Ecom, nakoľko Eco stále nanovo poukazuje na skutočnosť, že každá interpretácia má určité limity určené daným interpretovaným textom či kontextom. Preto musíme odlišovať

⁴³ BÍLEK, Hledání jazyka interpretace : k modernímu prozaickému textu, s. 110.

⁴⁴ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 54 – 57.

⁴⁵ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 24.

⁴⁶ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 24.

kritickú interpretáciu od používania textu. Pri kritickej interpretácii čítame text tak, aby sme objavili, spolu s našimi reakciami na text, niečo o jeho povahe. Obyčajné použitie textu naopak znamená začať pri texte, avšak so zámerom dostať niečo iné, dokonca akceptujúc riziko dezinterpretácie. Podľa Eca je takýmto použitím textu aj prístup psychoanalýzy.⁴⁷ Avšak lineárny textový prejav nezobrazuje zámer textu. Človek sa musí rozhodnúť vidieť to, čo text ponúka. O textovej intencii možno hovoriť len ako o výsledku domnienok a dohadov zo strany čitateľa. Avšak to, čo riadi a limituje interpretáciu čitateľa, je vnútorná koherencia textu – každú jednu časť musíme interpretovať tak, aby zapadala do celku.⁴⁸

Ak by sme teóriu interpretácie Umberta Eca mali uplatniť na vizuálne umelecké diela všeobecne, potrebujeme isté doplnenie, ktoré výstižne popisuje Lukáš Makky vo svojom článku *Interpretácia ako resuscitácia umenia*.⁴⁹ Makky poukazuje, že „ak patrí interpretácia medzi základný spôsob uchopenia a pochopenia umeleckého diela, bez ktorého, dá sa povedať, umenie v pravom slova zmysle neexistuje, (...) musí byť funkčnou možnosťou prehodnotenia aj súčasných umeleckých tendencií.“⁵⁰ Ďalej Makky vysvetľuje, že prvým krokom, ktorý je podmienkou pre interpretáciu, identifikáciu či hodnotenie umeleckých diel, je postoj či stanovisko, ktoré musí recipient zaujať voči umeleckému dielu a vstúpiť s ním do interakcie. Makky píše: „Až po vzájomnom kontakte recipienta a diela sa môže prehĺbiť vzájomná interakcia interpretáciou z pozície subjektu.“⁵¹ Aj keď by sme si mohli myslieť, že súčasný človek je zvyknutý vyhodnocovať a interpretovať všetko, čo ho obklopuje, nie je to úplne tak. Napriek zvýšenému apelu v spoločnosti na prehodnocovanie a analýzu toho, čo sa nám denno-denne ponúka, sme natolko unavení z nekončiacich podnetov útočiacich na naše zmysly, že mnohé objekty z nášho okolia nás ani len nezaujmu natolko, aby sme im venovali pozornosť v podobe interpretácie. Akt interpretácie teda nie je samozrejmosťou. Na to, aby prebehla interpretácia umeleckého diela, pomocou ktorej môžeme predmet identifikovať ako umelecké dielo a súčasne

⁴⁷ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 57.

⁴⁸ ECO, *The Limits of Interpretation*, s. 58.

⁴⁹ MAKKY, Lukáš. *Interpretácia ako resuscitácia umenia*. In Kol. autorů. *Metodologie a theurgie hermeneutické interpretace VII*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2018, s. 107 – 125.

⁵⁰ MAKKY, *Interpretácia ako resuscitácia umenia*, s. 115.

⁵¹ MAKKY, *Interpretácia ako resuscitácia umenia*, s. 115.

hodnotiť, zakúšaný „objekt sa musí nejako špecializovať a odlíšiť sa od ostatných produktov či ľudských výtvorov“⁵², a to pomocou estetickú funkcie objektu. Umenie však vzniká až stabilizáciou tejto funkcie. Makky vysvetľuje, že „ak estetická funkcia alebo iný zdroj špeciálneho záujmu, ktorý je iniciovaný estetickým postojom recipienta, absentuje, recipient nepocituje potrebu objekt vyhodnotiť či si ho pamätať, a preto ani interpretovať“.⁵³ Interpretácia teda v prvom rade vyžaduje záujem o predmet, ktorý spôsobí, že budeme chcieť danému predmetu porozumieť, budeme chcieť vedieť, čo je to za predmet, či akú má funkciu a hodnotu. Makky však upozorňuje, že „bez interpretácie je umelecké dielo len objektom, ktorý sa neprejaví, a v pravom slova zmysle zastáva skôr funkciu fyzikálneho než estetického objektu. Umenie, dá sa povedať, vždy vyčkáva na recipienta a nabáda ho, aby urobil prvý krok.“⁵⁴

Abý sme teda mohli rozpoznať nejaký objekt ako umelecké dielo, či ho hodnotiť, musíme v prvom rade mať s týmto predmetom skúsenosť a musí v nás toto dielo vyvolať istý typ záujmu. Tento záujem, však nie je ešte hodnotou diela, ale len naším postojom a rozhodnutím pokúsiť sa danému predmetu porozumieť pomocou interpretácie. Avšak už na tejto úrovni dochádza k istým základným procesom identifikácie a hodnotenia, ktoré ani nie je potrebné popisovať. Je totiž samozrejmé, že každú skutočnosť, ktorá pred nás predstupuje, nejako triedime a identifikujeme fyzikálne predmety, a to na základe našich záujmov a potrieb, ako to popísal Zemach. Avšak na to, aby sme mohli identifikovať a hodnotiť predmet ako umelecké dielo, je potrebné zaujať špecifický postoj k predmetu a rozhodnúť sa ho interpretovať. V procese interpretácie už dochádza ku kooperácii identifikácie a hodnotenia daného predmetu ako umeleckého diela. Prvou fázou, ako popisuje Umberto Eco, je sémantická interpretácia, v rámci ktorej sa snažíme porozumieť významu predmetu. Ako naivní čitatelia sa pýtame, ako máme k danému predmetu pristupovať, aby sme vzhľadom na kontext, či istú konvenciu, ale aj záujem o predmet, podporili tú najlepšiu možnú voľbu. V rámci tejto významovej interpretácie nám napomáhajú aj procesy identifikácie a hodnotenia. Jednak identifikujeme a zohľadňujeme isté vlastnosti predmetu a súčasne hodnotíme predmet a určujeme jeho funkciu.

⁵² MAKKY, Interpretácia ako resuscitácia umenia, s. 117.

⁵³ MAKKY, Interpretácia ako resuscitácia umenia, s. 117.

⁵⁴ MAKKY, Interpretácia ako resuscitácia umenia, s. 117.

Hodnotíme však na základe toho, čo identifikujeme a identifikujeme na základe toho, akú funkciu predmetu priradíme. Už v tejto fáze sa teda ukazuje, že proces identifikácie a hodnotenia sú vzájomne podmienené. Výsledkom tejto fázy je rozhodnutie identifikovať daný predmet ako umelecké dielo, určiť jeho funkciu a hodnotu za esteticky relevantnú a interpretovať ho v takýchto významoch. V ďalšej fáze – kritickej interpretácie, nanovo prehodnocujeme a reidentifikujeme, čo sme v prvej fáze interpretovali ako umelecké dielo. Táto fáza vyžaduje väčšiu mieru racionálnej reflexie a kritického zdôvodňovania našich rozhodnutí, ktoré sme vykonali v prvej fáze. Každopádne aj tu je proces identifikácie a hodnotenia vzájomne podmienený a nie je možné odpovedať, ktorý proces prebieha skôr.

Záver

Interpretácia je istým odzrkadlením napätia medzi subjektom, ktorý sa snaží vyčleniť, uchopiť, porozumieť a hodnotiť to, s čím prichádza do interakcie a objektom, ktorý mu kladie isté obmedzenia pri tejto snahe. Ak by sme to mali prepojiť s našimi úvodnými príkladmi, či už si vyberieme prvý príklad obrazov vystavených v galérii, alebo druhý príklad performancie odohrávajúcej sa na námestí, v oboch prípadoch je potrebné, aby sme mali vôbec záujem o daný objekt a neprešli popri ňom bez povšimnutia. Následne začíname už interpretovať a snažíme sa porozumieť tomu, čo vnímame. Na to, aby sme uznali, že ide o umelecké dielo a má umeleckú či estetickú hodnotu, nestačí len rozhodnutie inštitúcie, ktorá nás o tom informuje. Potrebujeme súčasne interpretovať, hodnotiť a identifikovať, a potom tieto procesy opakovať, v snahe o dosiahnutie istého konsenzu so spoločnosťou ľudí, ktoré nás obklopuje. Tým nechceme povedať, že procedurálne udeľovanie umeleckého statusu predmetu skrze inštitúciu je irelevantné. Inštitúcia nám poskytuje istý rámec, najmä pri zdôvodňovaní legitímnosti daného umeleckého počinu skrze umelecké teórie a tiež vytvára istú konvenciu v nazeraní na umelecké diela, na ktorú prihliadame, keď sa snažíme dielu porozumieť. Avšak tvrdenie, že identifikácia umeleckých diel musí prebehnúť ešte pred procesom ich hodnotenia a nezávisle od tohto procesu, odmietam. Lebo ako píše Zemach, neexistuje identifikácia bez hodnotenia. Ako môžeme na objasnení týchto teoretických prístupov pozorovať, interpretácia

prepája proces identifikácie a hodnotenia a ukazuje ich vzájomnú podmienenosť.

Bibliografia

- BÍLEK, Petr A. *Hledání jazyka interpretace: k modernímu prozaickému textu*. Brno : Host. 2003. 360 s. ISBN 80-7294-080-5.
- DANAHER, John. The Threat of Algocracy: Reality, Resistance and Accommodation. In *Philosophy & Technology*, 2016, roč. 29, č. 3, s. 245 – 268.
- DANTO, Arthur. Svět umění. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 95 – 111.
- DAVIES, Stephen. Functional and Procedural Definitions of Art. In *Journal of Aesthetic Education*, 1990, roč. 24, č. 2, s. 99 – 106.
- DICKIE, George. Co je umění? Institucionální analýza. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 113 – 132.
- ECO, Umberto. *The Limits of Interpretation. Advances in Semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1990. 295 s. ISBN 0-253-31852-1.
- HRKÚT, Ján. Metaestetické riešenie sporu klasifikačného a hodnotiaceho pojmu umenia u Eddyho Zemacha. In *Filozofia*, 2018, roč. 73, č. 5, s. 378 – 388. Dostupné na internete: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2018/5/378-388.pdf>.
- KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010. 440 s. ISBN 978-80-87378-46-5.
- MAKKY, Lukáš. Interpretácia ako resuscitácia umenia. In *Metodologie a theurgie hermeneutické interpretace VII*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2018, s. 107 – 125. ISBN 978-80-7599-026-6.
- STECKER, Robert. *Artworks: Meaning, Definition, Value*. University Park, USA : Penn State University Press, 2021. 334 s.
- WEITZ, Morris. Role teorie v estetice. In KULKA, Tomáš – CIPORANOV, Denis. *Co je umění? Texty angloamerické estetiky 20. století*. 1. vyd. Praha : Pavel Mervart, 2010, s. 51 – 64.
- ZEMACH, Eddy M. Defence of Relative Identity. In *Philosophical Studies*, 1974, roč. 26, č. 3/4, s. 207 – 218.

ZEMACH, Eddy M. Nesting. The Ontology of Interpretation. In *The Monist*, 1990, roč. 73, č. 2, s. 296 – 311.

ZEMACH, Eddy M. No Identification without Evaluation. In *British Journal of Aesthetics*, 1986, roč. 26, č. 3, s. 239 – 251.

Mgr. Iveta Fiřová

Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie

SK-034-01 Ruřomberok; Hrabovská cesta 1B

e-mail: <iveta.filova265@edu.ku.sk>

Vplyv Aprílovej dohody na pozíciu Andreja Cvinčeka v Demokratickej strane

The Influence of the April Agreement on Andrej Cvinček's Position in the Democratic Party

PATRIK GRIGER

Abstract: Andrej Cvinček is one of the most important figures in Slovak political Catholicism in the post-war period. The culmination of his political career was his participation in the creation and implementation of the April Agreement, which, by adjusting relations between Catholics and Evangelicals in the Democratic Party, significantly contributed to the victory of this political entity in the 1946 elections in Slovakia. The impact of this event on political development is relatively well processed in Slovak historiography. However, it is worse with the research of the personal motives of its individual actors, so this paper aims to analyze the consequences of the agreement for Cvinček's personal political career within the structures of the Democratic Party. We want to compare its participation in the drafting of the party's policies before and after the agreement is reached. Also, his position in solving internal party problems, which were based primarily on the pressure of the communists, but also internal conflicts, while one of the dividing lines was the confessional aspect. An important question of the study is also how Cvinček managed to deal with the political influence he gained by engaging in concluding the April Agreement, ie how much he kept it in the next party and political development. This can help us understand Cvinček not only as a politician but also as a priest and a human. Against the background of Cvinček's specific political story, we also want to indirectly analyze broader contemporary contexts, such as the position of political Catholicism in Slovak society after the end of the Second World War.

Keywords: Andrej Cvinček, Democratic Party, April Agreement, 1946 elections, political career

Úvod

I keď sa Andrej Cvinček zapájal do politiky prakticky po celý život, obdobie rokov po skončení druhej svetovej vojny bolo vrcholom jeho politickej činnosti.¹ Kým medzi dvoma svetovými vojnami bol v slovenskom katolíckom politickom spektre nie úplne najvýznamnejším prívržencom opozičného prúdu,² v rokoch 1945 – 1948 patril medzi najdôležitejšie postavy politického katolicizmu v slovenskom prostredí. Preto sme sa v tejto štúdií zamerali na hodnotenie vývoja Cvinčekovej politickej kariéry práve v povojnovom období, a to vo vzťahu ku kľúčovej udalosti jeho politického angažovania sa, ktorým bola bezpochyby Aprílová dohoda. Cieľom tohto príspevku je skúmať politický vývoj Andreja Cvinčeka aj z hľadiska jeho osobnosti, a nielen z pohľadu politických udalostí, pretože tejto postave sa v slovenskej historiografii venoval zväčša iba priestor na pozadí výskumu politického vývoja.³ Sme si však vedomí, že takýto výskum Cvinčekovej politickej kariéry je možný iba čiastočne. Jednak sa nedá umelo odčleniť politický vývoj osobnosti od politických udalostí, čo vyplýva už z názvu tohto príspevku, v ktorom analyzujeme Cvinčekov politický život v kontexte Aprílovej dohody. Preto je skôr potrebné chápať tento náš článok ako snahu o zachytenie Cvinčeka ako politicky aktívnej osobnosti, ktorá bola tvorcom politiky, nie iba jej pasívnym

¹ Historik Marek Šyrny ho dokonca zaradil medzi povojnových politikov DS, ktorí sa k výkonu reálnej politiky dostali až v povstaleckom a povojnovom období. ŠYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 110. Toto hodnotenie nepokladáme za celkom presné, keďže Cvinček bol v medzivojnovom období ako jeden z mála predstaviteľov Československej strany lidovej vo volenej funkcii, keď po krajiniských voľbách v roku 1928 reprezentoval tento politický subjekt v krajiniskom zastupiteľstve, no na druhej strane je pravda, že v absolútne vrcholovej politike sa Cvinčekova kariéra začala až po skončení druhej svetovej vojny. GRIGER, Patrik. Problémy hodnotenia Andreja Cvinčeka v slovenskej historiografii. In *Disputationes scientificaе universitatis catholicae in Ružomberok*, 2021, roč. XXI, č. 4, s. 18 – 19.

² Michal Pehr pokladá za najvýznamnejších predstaviteľov Československej strany lidovej Martina Mičuru, Aloisa Kolíška, Pavla Žišku a Karola Antona Medveckého. PEHR, Michal. Československá strana lidová na Slovensku (1925 – 1938) a Hlinkova slovenská ľudová strana. In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (zost.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 233 – 237. Podobne medzi najdôležitejšími osobnosťami v strane ho neuvádza ani Ľubomír Lipták. LIPTÁK, Ľubomír (zost.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 197.

³ GRIGER, Problémy hodnotenia Andreja Cvinčeka, s. 25.

účastníkom. Obmedzením takto definovaného cieľa nášho výskumu je aj pramenná základňa, keďže s výskumom tejto osobnosti v povojnovom období je spojený nedostatok prameňov, najmä takých, ktoré by boli ešte neznáme a nespracované, preto pri koncipovaní tohto príspevku vychádzame z veľkej časti z publikovanej vedeckej literatúry. Tento aspekt nám komplikuje taktiež cieľ našej práce, ktorým je pochopenie Cvinčekovej mentality ako politickej osobnosti.⁴

Cesta Andreja Cvinčeka v Demokratickej strane pred prijatím Aprílovej dohody

Cvinček bol vhodnou osobnosťou pre angažovanie sa v povojnovej politike, pretože bol opozične naladený k Tisovmu režimu počas existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Počas tohto obdobia sa síce v politike neangažoval, mal však kontakty s demokratickou časťou odboja.⁵ Tieto jeho styky, spôsobili, že sa po skončení vojny rýchlo objavil v politickom diani v pomerne významnej politickej funkcii ako poslanec a podpredseda Dočasného národného zhromaždenia za Demokratickú stranu (ďalej DS).⁶ Spolu s Jozefom Lukačovičom a Andrejom Harčárom bol jedným z troch kňazov, ktorí boli na prvom celoštátnom zjazde DS 8. júla 1945 zvolení za členov Slovenskej národnej rady (SNR).⁷ Tento jeho rýchly politický rast, ktorý stále nie je v slovenskej historiografii dostatočne objasnený, patrí medzi kľúčové podmienky jeho povojnovej politickej kariéry, s ktorou je spojená predovšetkým Cvinčekova účasť na kreovaní Aprílovej dohody. Svoj politický návrat označil samotný Cvinček ako politickú nevyhnutnosť, a to napriek tomu, že po negatívnych skúse-

⁴ K výberu tejto témy nás priviedol predchádzajúci výskum v rámci daného projektu VEGA, v ktorom sme sa venovali miestu Andreja Cvinčeka v slovenskej historiografii. Keďže podrobný rozbor postavenia Cvinčekovej osobnosti v historiografii je predmetom osobitnej štúdie, v úvode tohto príspevku sa tejto téme nevenujeme, iba uvádzame odkaz na danú štúdiu. GRIGER, Problémy hodnotenia Andreja Cvinčeka, s. 15 – 28.

⁵ Dokonca sa s ním údajne počítalo ako s adeptom na členstvo v ilegálnej SNR. SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 228.

⁶ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 109, 112.

⁷ KARABA, Rastislav. Politické aktivity katolíckych kňazov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 406.

nostiach s politickým pôsobením v medzivojnovom období sľúbil, že sa v politike viac angažovať nebude.⁸ Cvinček mal spočiatku záujem i na obnovení „lidovcov“ na Slovensku, avšak rýchlo pochopil, že takýto pokus bol nereálny.⁹ Aj preto sa stal predstaviteľom DS. Cvinčekova politická aktivizácia v strane však bola výhodná pre viaceré mocenské sily, a to pre samotného Cvinčeka, pre DS, ktorá si potrebovala pre úspešnú politickú existenciu získať aj slovenských katolíkov, ktorí sa však neskompromitovali počas režimu Slovenského štátu, ale tiež i pre katolícku cirkev, ktorá potrebovala mať v politike osobnosť, ktorá požívala dôveru a podporu slovenského episkopátu, čo Cvinček spĺňal. Podstatné v tomto smere bolo tiež Cvinčekove cirkevné postavenie kanonika Nitrianskej katedrálnej kapituly, teda blízkeho spolupracovníka arcibiskupa Kmeťka. Z tejto pozície v období pred prijatím Aprílovej dohody vyplývala pre Cvinčeka aj dôležitá osobná politická úloha, ktorou bolo spájať a vytvárať vzťahy medzi katolíckou hierarchiou a politikmi DS, ale aj v širšom zmysle s predstaviteľmi obnoveného Československa. Cvinček bol napríklad sprostredkovateľom pri nadviazaní kontaktov medzi predstaviteľmi katolíckej cirkvi a Jozefom Lettrichom.¹⁰ Taktiež bol členom osemčlennej delegácie cirkevných predstaviteľov na stretnutí s prezidentom Benešom, ktoré sa udialo 10. januára 1946.¹¹

Menej významným bol Cvinček pre vnútornú politiku DS, v ktorej sa príliš neangažoval. I keď jeho pozíciu v strane nemôžeme definovať ako opozičnú, dá sa tiež konštatovať, že nebol v centre vnútornej straníckej politiky. Tento aspekt je potrebné vnímať i pri pochopení nevyhraneného postoja Cvinčeka pri zakladaní novej kresťanskej orientovanej strany a náchylnosti Cvinčeka ku politickej dohode

⁸ KARABA, Politické aktivity katolíckych kňazov, s. 416

⁹ PEHR, Československá strana lidová, s. 241.

¹⁰ Cvinčekovú úlohu pri utváraní vzťahov medzi katolíckou hierarchiou a vedením DS spomína Peter Mulík alebo Róbert Letz. MULÍK, Peter. Katolicizmus v politickom myslení predstaviteľov Demokratickej strany v rokoch 1945 – 1948. In ŽUFFA, Cyril, VONTORČÍK, Emil (zost.). *Slovensko na križovatke európskych dejín po skončení II. svetovej vojny*. Bratislava : Bernoláková spoločnosť národného obrodzenia a porozumenia, 1997, s. 11; LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Slovensko na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, s. 30.

¹¹ Delegáciu tvorili ešte arcibiskup Kmeťko, biskupi Jantausch, Čársky, Škrábik a generálni vikári Ambróz Lazík a Jozef Tomanóczy. KARABA, Rastislav. *Katolícka cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Z dejín Apoštolskej administratúry trnavskej*. Leopoldov : VM-print, 2008, s. 23 – 24.

v rámci DS. Na druhej strane vo všeobecnosti boli katolícki politici v DS unavení z konfesijných rozporov, ale aj z Národného frontu (ďalej NF), ktorý bol v rukách komunistov. V prospech odchodu z DS a vzniku novej strany hovorili aj úspechy, ktoré žali v povojnovom období kresťanské strany v zahraničí.¹²

Napriek tomu, že Cvinček nepatrí v otázke nespokojnosti v DS k radikálom, môžeme ho zaradiť k ústredným postavám, ktoré pracovali na založení nového politického subjektu hlásiaceho sa ku kresťanským princípom. Na začiatku marca 1946 totiž Cvinček viedol skupinu poslancov DS, ktorá podpisovala zakladajúcu listinu Kresťansko-republikánskej strany, zvolila jej vedenie a program.¹³ Bolo to spôsobené tiež tým, že Cvinček bol jednoducho najvýraznejšou politickou postavou katolíckeho tábora usilujúceho sa o vznik ďalšej strany.¹⁴ Platilo to napriek tomu, že v decembri 1945 bol Cvinček odmietnutý ako adept na post predsedu formujúcej sa strany, keďže sa v tom čase ešte jasne nevyjadril v prospech jej vzniku.¹⁵ I tento osobný aspekt mohol hrať rolu v Cvinčekovom následnom konaní, keďže prijatím Aprílovej dohody sa jeho politické postavenie ešte posilnilo. Postupne tak nastal v Cvinčekovej politickej činnosti obrat, ktorý vyvrcholil angažovaním sa a prijatím Aprílovej dohody v posledný marcový deň roku 1946. Túto zmenu samotný Cvinček obhajoval okrem výhodnosti dohody tým, že samostatné vystúpenie katolíkov v novej politickej strane narazilo na neprekonateľné prekážky.¹⁶ Pre kanonika Cvinčeka bol tento mesiac veľmi turbulentný. Etablovanie novej strany si vyžadovalo jeho promptné konanie. Problémom však bolo, že NF prijal vznik tohto politického subjektu s vážnymi výhradami. Podľa záverov rokovania NF žiadna strana nemohla byť postavená na náboženskom alebo konfesijnom základe, čo bolo v tomto prípade problematické už pre samotný názov strany. Ten mal slúžiť i na získanie konfesijnálne orientovaného voliča, preto charakterizovanie strany ako kresťanskej bolo veľmi dôležitým prvkom jej poli-

¹² OLEXÁK, Florián Tománek v *Strane slobody*, s. 365.

¹³ OLEXÁK, Florián Tománek v *Strane slobody*, s. 366 – 367.

¹⁴ KRÍŽ, Juraj. Ján Kempný – prvá obeť komunistického režimu. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 211.

¹⁵ LETZ, Slovensko v rokoch 1945 – 1948, s. 34.

¹⁶ OLEXÁK, Florián Tománek v *Strane slobody*, s. 367; VNUK, František. Slovensko v rokoch 1945 – 1948. I. diel: Volga sa vyliala do Hrona. Toronto – Svätý Jur : Zahradničná matica slovenská, s. 225.

tiky.¹⁷ Ďalším problémom bolo vtláčanie československej orientácie novej strane, ktorá nespočívala len v prihlásení sa k obnovenému štátu a podporu Košického vládneho programu, čo bolo vo vtedajšej chvíli absolútnou nevyhnutnosťou, ale aj kroky v praktickej politike a v personálnom obsadení strany, čo sa prejavilo najmä v pretláčaní čechoslovakistu Vavra Šrobára do funkcie predsedu vznikajúcej strany.¹⁸ To tiež bolo pre ideu strany problematické, keďže tá chcela byť do veľkej miery orientovaná i na voličov, ktorí boli v minulosti podporovateľmi Ľudákov, pričom pre mnohých týchto eventuálnych prívržencov formujúcej sa strany nebolo povojnové obnovenie Československa pozitívnou udalosťou.¹⁹ V tejto situácii sa ocitol Cvinček pod tlakom z viacerých strán. Na vyriešenie situácie tlačili politici z vnútra vznikajúcej strany, predstavitelia DS, ale aj biskupi. Preto nakoniec ustúpil od založenia osobitnej strany a rozhodol sa pre jednotu DS.²⁰

Cvinčekova úloha pri uzatváraní Aprílovej dohody

Jednou z podmienok uvedeného zvratu Cvinčekovho konania bol jeho nerozhodný a váhavý postoj k otázke založenia od DS separátnej kresťanskej strany. Svedčí o tom aj skutočnosť, že na stretnutí 16 poslancov DS, ktorého cieľom bolo vytvorenie novej strany, bol Cvinček jedným z dvoch, ktorí neboli za.²¹ Otázkou je dôvod tohto Cvinčekovho neutrálneho stanoviska. Marek Sýrny uvádza, že tento postoj zaujal Cvinček na základe podnetu od arcibiskupa Karola

¹⁷ OLEXÁK, Florián Tománek v *Strane slobody*, s. 366 – 367.

¹⁸ OLEXÁK, Peter a kol. Florián Tománek. *Život a pôsobenie katolíckeho kňaza politika a publicistu. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2019, s. 66.*

¹⁹ Varínsky spomína v súvislosti s traumou zo zániku Slovenskej republiky aj Cvinčekové meno. I keď je to viac myslené ako dôsledok tejto traumy na Cvinčekové politické konanie, v jeho prípade o nijakom sklamaní nemôžeme hovoriť, keďže bol voči režimu Slovenskej republiky opozične naladený. VARÍNSKY, Vladimír. *Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov.* In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948.* Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 71.

²⁰ OLEXÁK, Florián Tománek v *Strane slobody*, s. 366 – 367.

²¹ SYRNY, Marek. *Vzťah komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1947.* In ŠUCHOVÁ, Xénia (zost.). *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Banská Bystrica : UNIVERSUM, 2006, s. 140.

Kmeťka.²² Mierne odlišný pohľad na pôsobenie Cvinčeka pri zakladaní kresťanskej strany má exilový historik František Vnuk, ktorý ho označuje ako váhavého politika, keďže Cvinčeka samotný Kmeťko volal „Fabius Cunctator“.²³ Túto Cvinčekovu charakteristiku je možné považovať za pravdivú, i keď iba čiastočne, keďže u Vnuka je cítiť isté zaznávanie politického talentu, ktorý Cvinček pri kreovaní Apríllovej dohody prejavil. Peter Olexák píše, že biskup Kmeťko bol priaznivo naklonený politickému vývoju vedúcemu k vzniku novej strany.²⁴ Je potrebné povedať, že rozpory týchto autorov v otázke postojov Cvinčeka a Kmeťka sú z časti skreslené dynamicky sa meniacim vývojom situácie, ktorý ovplyvňoval konanie týchto osobností.

Uvedená Cvinčekova zdržanlivosť mu na jednej strane umožňovala viesť kroky k vytvoreniu osobitnej strany s kresťanským programom, no na druhej strane ho robila otvoreným pre rokovania, ktoré by viedli k dohode, ktorá by zachránila jednotu DS, čo sa nakoniec aj uskutočnilo prostredníctvom Apríllovej dohody. Dôvodom Cvinčekovej opatrnosti bolo tiež, že si uvedomoval nepriaznivú politickú situáciu pre vznik novej strany, keďže pri tvorbe strany sa príliš angažovali prívrženci z okolia prezidenta Beneša. Taktiež tu bola hrozba, že nová strana sa stane vhodným objektom pre ataky zo strany komunistov. Možnosti dohody sondoval i Jozef Lettrich. Spojkou oboch strán bol Rudolf Fraštický, katolík blízky evanjelickému vedeniu strany, ktorý upozornil katolícku stranu o náklonnosti čelných predstaviteľov DS k dohode.

Dňa 27. marca sa odohral v zákulisí pražského parlamentu rozhovor medzi kanonikom Cvinčekom a Jánom Ursíny, ktorý Cvinčeka varoval pred dôsledkami odčlenenia sa z DS a vznikom novej strany, ktorú by mohli komunisti ľahko vytlačiť z NF.²⁵ Zdá sa, že iniciátorom tohto stretnutia bol Cvinček podporujúci zotrvanie v DS,²⁶ čo svedčí o tom, že v tom čase sa už jasne rozhodol pre vytvorenie dohody s evanjelickým krídlom strany. Podmienkou však bolo splnenie niektorých požiadaviek katolíckych aktivistov, ktorí chceli mať zaručený podiel na riadení strany, teda na politickej oblasti, ktorá i v prípade Cvinčekovej osobnosti v predchádzajúcom pôsobení v DS

²² SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 221.

²³ VNUK, Slovensko v rokoch 1945 – 1948, s. 215 – 219.

²⁴ OLEXÁK, Florián Tománek v Strane slobody, s. 365.

²⁵ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 223 – 227.

²⁶ LETZ, Slovensko v rokoch 1945 – 1948, s. 35.

absentovala. Okrem Cvinčeka boli ústrednými osobnosťami dohody za katolícku stranu predovšetkým Ján Kempný a Miloš Bugár, ktorí boli hlavnými postavami rokovaní o znení dohody. Práve oni totiž v pražskej kaviarni Slávia vypracovali podmienky k dohode, ktoré boli na druhý deň predložené Ursínymu. Ten s nimi súhlasil, ale podmienil ich prijatie schválením Výkonného výboru DS. Následne sa 30. marca uskutočnila schôdza zástupcov vedenia DS a katolíckych predstaviteľov, ktorí sa zaviazali k vzájomnej dohode. Jej konečná verzia bola nakoniec podpísaná v bratislavskom byte Jozefa Lettricha 31. marca 1946. Na základe dohody sa Andrej Cvinček stal členom predsedníctva strany a jej podpredsedom. Úlohou Andreja Cvinčeka spolu s Kornelom Filom a Jánom Kempným bolo tiež oznámiť NF, že ich príhláška Kresťansko-republikánskej strany sa stala bezpredmetnou.²⁷

Otázkou ostáva, či Cvinček získaval svojich kolegov v prospech dohody, alebo, naopak, prehovárali ho jeho politickí spolupracovníci. Veľmi dôležitý tu bol predovšetkým Cvinčekov blízky vzťah s Milošom Bugárom, ktorého vlastne Cvinček získal pre DS. Podľa Juraja Kríža niekoľko mesiacov po Bugárovom vstupe do strany, práve on presvedčil Cvinčeka o nevyhnutnosti dohody.²⁸ Niektoré zdroje pokladajú za hlavného iniciátora prikloneniu sa k dohode skôr Andreja Cvinčeka.²⁹ Skutočnosť, že Cvinčeka nebolo potrebné k dohode nejako výrazne tlačiť, nám indikuje i jeho predchádzajúci postoj. Preto Cvinčekov a Bugárov konsenzus pri uzatváraní dohody je potrebné vnímať skôr ako prirodzenú zhodu názorov.

Táto dohoda bola významným politickým rozhodnutím, ktoré do značnej miery politicky zjednotilo ešte stále pomerne výrazne konfesionálne rozdelenú slovenskú spoločnosť. Získanie katolíckeho obyvateľstva výrazne prispelo k víťazstvu DS vo voľbách.³⁰ Peter Mulík ju dokonca zaradil medzi najvýznamnejšie politické konsenzusy katolíkov a evanjelikov.³¹ Dohoda však spôsobila, že DS sa stala vhodným cieľom útokov komunistov, čo bolo jedným z dôvodov prečo

²⁷ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 223 – 227.

²⁸ Toto konštatovanie je mierne problematické, keďže je to vlastne citácia samotného Bugára. KRÍŽ, Ján Kempný, s. 214.

²⁹ SYRNÝ, Vzťah komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu, s. 142.

³⁰ FREMAL, Karol. Voľby 26. mája 1946 a stredné Slovensko. In SYRNÝ, Marek a kol. *Rok po vojne. Slovensko a Európa v roku 1946*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2017, s. 225.

³¹ MULÍK, Katolicizmus v politickom myslení, s. 14.

sa Cvinček a ďalší signatári rozhodli uprednostniť dohodu v rámci DS pred založením novej strany. Chybou katolíckych predstaviteľov dohody bolo aj jej rýchle zverejnenie. To, akou mierou sa na tomto zverejnení podieľal samotný Cvinček, nám nie je celkom známe. Ak by dohoda ostala iba ústnym paktom vo vnútri strany, aspoň dočasne a čiastočne by sa obmedzili útoky komunistov, ktorí ju okamžite po jej publikovaní začali využívať v politickom súboji ako symbol dohody predstaviteľov DS s ľudáctvom. V otázke uchránenia politikov pochádzajúcich z katolíckeho spektra slovenskej society pred náporom komunistov tak môžeme hodnotiť politiku Andreja Cvinčeka ako málo úspešnú. Na druhej strane je potrebné povedať, že osud katolíckych predstaviteľov, ale i celej DS v súboji s komunistami sa nedá zvaliť na nejaké konkrétne rozhodnutie, pretože manévrovací priestor demokratov bol veľmi obmedzený, lebo komunisti vedeli akúkoľvek činnosť DS využiť vo svoj prospech. Preto najväčší význam tejto dohody bol v krátkodobej volebnej perspektíve. Z dlhodobého hľadiska nebola dohoda pre stranu veľmi šťastným riešením. Historik Marek Syrný ju dokonca nazval trójskym koňom v DS.³²

Pozícia Andreja Cvinčeka v DS po prijatí Aprílovej dohody

Uzavretím Aprílovej dohody sa Andrej Cvinček ocitol vo víre predvolebnej kampane. Tu sa prejavil ako demokraticky zmýšľajúci politik. V predvolebnej kampani obhajoval i Aprílovú dohodu nad stranícke a osobné ciele vyšším princípom jednoty demokratických síl: *„Tento vyšší záujem musel byť rozhodujúcim, takže sme mu podriadili aj svoje pôvodné politické zámery. Som si vedomý toho, že mnohí katolíci majú objektívne dôvody proti Demokratickej strane, pretože i táto strana dopustila sa najmä na začiatku dosť chybných krokov, ale teraz všetky osobné momenty, sťažnosti a výhrady musia ustúpiť strane, musíme sa dívať na vec, o ktorú ide. Uverte mi, viem prečo sa na vás takto obraciam. Tu nejde natolko o Demokratickú stranu, ako skôr o demokratickú jednotu, ktorú musíme pri voľbách dokumentovať spoločným vystúpením, tu ide o sústredenie všetkých kresťanských a demokratických*

³² SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 225.

*síl za jedným cieľom.*³³ Cvinček sa tak po voľbách stal jednou z tvárí volebného úspechu DS, najmä pre katolícku časť spoločnosti. Zo zakladateľa tretej strany sa Cvinček stal behom krátkej doby ústrednou postavou DS a jej volebného výsledku. To dokonca reflektoval aj Vatikán, keď vo vatikánskom denníku *Osservatore Romano* pripísali úspech DS vo voľbách uzavretiu dohody s katolíckmi, ktorých viedol práve Cvinček.³⁴

Kanonik Cvinček získal funkciu podpredsedu SNR.³⁵ Môžeme teda konštatovať, že účasť Cvinčeka na kreovaní Aprílovej dohody bezpochyby posilnila jeho pozíciu v slovenskej politike. Taktiež Cvinček dosiahol väčší vplyv na stranícku politiku. Nejde iba o to, že sa stal členom predsedníctva a podpredsedom DS, alebo že bol predsedom nitrianskej oblastnej organizácie tohto politického subjektu,³⁶ ale výraznejšie zasahoval aj do konkrétnych vnútrostraníckych procesov, napríklad bol členom vyšetrovacej straníckej komisie, ktorá reagovala na obvinenia komunistov, ktoré spôsobili jesennú politickú krízu v roku 1947. Táto komisia 1. septembra v zložení Jozef Lettrich, Andrej Cvinček, Fedor Hodža a Štefan Kočvara vypočula komunistami z protištátneho sprisahania obvinených predstaviteľov strany Jána Kempného, Miloša Bugára a Jozefa Staška.³⁷ Táto kauza sa týkala i Cvinčeka, keďže medzi obvinenými bol jeho osobný tajomník.³⁸ Dá sa povedať, že v prípade Cvinčekovej osoby išlo o politické zastrašovanie.³⁹ Komisia sa snažila byť pomerne neutrálna k vyšetrovaným, neprijímala bez výhrad obvinenia komunistov, ale ani ich automaticky neospravedlňovala. Z tohto dôvodu sa vedeli straníci pred komisiou celkom účinne obrániť. Napríklad Ján Kempný tri hodiny spoľahlivo vyvracal obvinenia, že patril medzi spolupracovníkov Ka-

³³ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 238.

³⁴ PEHR, Michal. Slovenská otázka v predvolebných programech českých politických stran 1946. In SYRNÝ, Marek a kol. *Rok po vojne. Slovensko a Európa v roku 1946*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017, s. 209.

³⁵ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 130.

³⁶ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 226.

³⁷ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 327 – 328.

³⁸ SYRNÝ, Vzťah komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu, s. 151 – 152.

³⁹ PEHR, Michal. *Cestami kresťanskej politiky: Biografický slovník k dejinám kresťanských stran v českých zemích*. Praha : Akropolis, 2007, s. 52.

rola Sidora a Ferdinanda Ďurčanského, a vďaka dôvere vedenia HSES sa dostal do exponovaných hospodárskych pozícií.⁴⁰

Cvinček čiastočne kreoval politický program strany, a to predovšetkým v sociálnej oblasti. Na zjazde strany v septembri 1947 bol predsedom sociálnej komisie.⁴¹ Ako podpredseda strany patril medzi predstaviteľov DS, ktorí boli v politike strany aktívni aj voči spriazneným organizáciám DS. Medzi dôležité takéto zoskupenia patril i Odbor mladých demokratov, v ktorom sa mali vychovávať ďalšie politické kádre strany. Cvinček mal napríklad na oblastnom zjazde tohto odboru 18. mája 1947 v Žiline slávnostný príhovor.⁴² Aj keď samozrejme nemôžeme dôležitosť takýchto príhovorov preceňovať, tieto reči svojím spôsobom určovali vývoj v štruktúrach DS a k nej patriacich organizáciách, a tiež potvrdzujú Cvinčekovu hlbšiu integráciu do vnútrostraníckej práce. Toto Cvinčekove angažovanie sa vo vnútrostraníckych záležitostiach bolo podmienené i kritikou z opozície naladených frakcií DS, ktoré boli proti Aprílovej dohode, ktorej bol Cvinček tvárou. Svedčí o tom i stanovisko niektorých povstaleckých členov strany z Banskej Bystrice, ktorí tvrdili, že predstavitelia katolíckej skupiny v DS na čele s Cvinčekom sa nedostatočne angažujú v straníckej práci, pričom svojím presadzovaním dohody zaberajú miesto v strane na úkor funkcionárov, ktorí v nej pracovali od začiatku.⁴³ Je pravdou, že osobne Andrej Cvinček nebol typom politika, ktorý by sa vo všeobecnosti vyznačoval výraznou vnútrostraníckou aktivitou, avšak už na základe uvedeného je jasné, že sa svojim straníckym povinnosťami ani nevyhýbal a bral ich zodpovedne. Aj tieto rozpory však pod tlakom komunistov postupne zhoršovali vzťahy vo vnútri DS.

Jednou z príležitostí, ktorá slúžila ako rozbuška a ktorá mala svojím výbuchom naštartovať konflikt vo vnútri DS, bol proces s Jozefom Tisom. Mulík v tejto problematike Cvinčeka hodnotí pomerne kriticky. Jeho upokojovanie verejnosti označuje ako „nešikovné“. Súhlasí s ním v dôležitosti osobnej politickej zodpovednosti, no ako kňazovi mu vyčíta, že politické angažovanie jednotlivca je podmienené aj

⁴⁰ SYRNÝ, Marek. Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 147.

⁴¹ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Demokratická strana, K. 5, j. 57.

⁴² SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 76.

⁴³ SYRNÝ, Slovenskí demokrati, s. 229.

jeho svetonázorom, čo podľa neho Cvinček pri Tisovi prehliada.⁴⁴ Pre vyváženie tohto pohľadu je potrebné dodať, že Cvinčekova pozícia tu bola veľmi zložitá, keďže bol na jednej strane predstaviteľom politického katolicizmu, od ktorého aj katolícka verejnosť očakávala istý postoj, no na druhej strane bol opozičníkom voči typu katolíckej politiky, ktorú predstavoval súdený prezident Slovenskej republiky. Taktiež si je potrebné uvedomiť, že Cvinčekovým cieľom bolo tiež zabrániť radikálnym alebo násilným prejavom nespokojnosti, ktoré by hrali do kariet komunistom.⁴⁵ V súvislosti s postojom Cvinčeka k procesu s Tisom je potrebné ešte dodať, že Cvinček na zasadnutí predsedníctva SNR hlasoval za udelenie milosti.⁴⁶

Zaujímavá je správa pre ministerstvo vnútra práve z apríla 1947, ktorá svedčí o tom, že o rozkol DS vznikom ďalšej strany sa komunisti usilovali i v tomto období. Medzi možnými predstaviteľmi tejto novej strany sa spolu s Ivanom Pietorom a Rudolfom Fraštickým uvádzal aj Andrej Cvinček, ktorý bol tu definovaný ako človek, ktorý vzhľadom na svoju aktivitu pri príprave Žilinskej dohody v roku 1938 a československému zameraniu nemal dôveru slovenských biskupov a bol v ich očiach kompromitovaný.⁴⁷ Skutočnosť však bola iná. Cvinček nemal záujem na delení strany a biskupi si uvedomovali jeho dôležitosť. Bez toho by nemohol hrať tak vysokú rolu v povojnovej slovenskej politike, ktorá sa prejavila predovšetkým pri prijatí Aprílovej dohody. Podporu Cvinčeka zo strany slovenského episkopátu potvrdzuje aj iný zdroj z prostredia Štátnej bezpečnosti, ktorý v súvislosti s udalosťami v jeseni 1947 informoval, že biskupi sú ochotní eliminovať politickú činnosť kňazstva, ale s výnimkou Cvinčeka.⁴⁸ To, že rozpor medzi Cvinčekom a episkopátom bol iba prianím komunistov potvrdzuje i fakt, že poverený československý vyslanec vo Vatikáne Arthur Meixner, ktorý mal zaiste mnoho informácií, pokladal Cvinčeka za priateľa spišského biskupa Jána Vojtaššáka, ktorý by mohol

⁴⁴ MULÍK, Katolicizmus v politickom myslení, s. 19.

⁴⁵ LETZ, Slovensko v rokoch 1945 – 1948, s. 49.

⁴⁶ VNUK, František. *Po úsvite súmrak. Slovensko 1945 – 1948*. Bratislava : Post Scriptum, 2020, s. 377.

⁴⁷ ŠUTAJ, Štefan. Nekomunistické politické strany v jesennej politickej kríze 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 351 – 352.

⁴⁸ ŽÁČEK, Pavel. V – 101. Agent, za ktorého sa dalo žiť. In MEDVECKÝ, Matej (zost.). *Posledné a prvé slobodné (?) voľby – 1946, 1990. Zborník z odborného seminára*. Bratislava: ÚPN, 2006, s. 121.

byť vhodným adeptom, aby tohto biskupa presvedčil o potrebe odstúpenia z funkcie.⁴⁹ Aj keď je takto blízky vzťah Cvinčeka a Vojtaššáka zrejme prehnaný, keďže vo vzťahu k Slovenskej republike boli odlišne ideologicky orientovaní, každopádne to svedčí o tom, že Cvinček bol najmä po prijatí Apríllovej dohody rešpektovaný medzi episkopátom ako politický líder a výrazná osobnosť katolíckych politikov.

Tieto procesy negatívne ovplyvňovali aj funkčnosť Apríllovej dohody a postavenie Cvinčeka v strane z nej vyplývajúce. Časť strany požadovala dôslednú očistu DS. Cvinček bol spolu s predsedom Lettrichom proti radikálnej očiste. Avšak Lettrich napriek tomu, že sa na rokovaní strany vyjadroval proti vylučovaniu jej členov, nakoniec ustúpil krídlu ministra Pietora, a zvolal očistnú komisiu v zložení Lettrich, Cvinček a Polák. Cvinček sa tak v strane dostal do frakcie DS, ktorá pod vonkajším i vnútorným tlakom, jednoducho ťahala za kratší koniec, čo spôsobilo začiatok strmého pádu jeho politickej kariéry. Napriek tomu pozícia Cvinčeka v straníckom súboji v jeseni 1947 bola zložitejšia. Podľa ďalšej správy agenta Vilinského bol totiž v otázke obvinení Hodžu Cvinček na strane Pietora a proti Lettrichovej skupine. Vilinský tento postoj naznačil pri komentovaní obsadenia šesťčlenného kuratória v súvislosti so zachovaním tohto orgánu v prípade Hodžovej kauzy. Úlohou predmetného kuratória bolo dočasne viesť DS. Jeho členom bol samozrejme i kanonik Cvinček.⁵⁰

Krátko pred komunistickým prevratom však v strane prebehla ešte mobilizácia, ktorá súvisela so skutočnosťou, že na rok 1948 boli plánované i parlamentné voľby. Vo februári 1948 sa organizovali stranícke zhromaždenia na lokálnej úrovni, na ktorých sa zúčastňovali i čelní predstavitelia DS. Cieľom týchto aktivít bolo v predstihu mobilizovať základňu DS k predvolebnej aktivite a dospieť k zlepšeniu funkčnosti straníckych organizácií a ich záujmových odborov určených pre jednotlivé skupiny obyvateľstva. Cvinček bol samozrejme účastný na tejto predvolebnej príprave strany.⁵¹ Tento pohyb v DS sa prakticky začal už na jeseň 1947. Vyvrcholil II. celoslovenským zjazdom DS, ktorý bol otvorený 24. januára 1948. Cvinček bol na tomto sneme zvolený do Výkonného výboru DS, z ktorého sa malo následne zvoliť nové predsedníctvo strany, čo sa však už neudialo, keďže

⁴⁹ OLEXÁK, Peter. Snahy Československa a Vatikánu odvolať biskupa Jána Vojtaššáka v rokoch 1945 – 1950. In *Studia Theologica*, 2013, roč. 15, č. 1, s. 63.

⁵⁰ ŽÁČEK, V – 101, s. 131 – 133.

⁵¹ SÝRNY, Slovenskí demokrati, s. 345 – 346.

túto konsolidáciu a mobilizáciu DS definitívne ukončili februárové udalosti.⁵² Počas nich sa predstavitelia DS ešte snažili situáciu zvrátiť, no neúspešne. Napríklad, keď večer 21. februára Gustáv Husák ako predseda Zboru povereníkov ohlásil povereníkom za DS, že demisia strany vo vláde sa vzťahuje aj na nich. Následne 23. februára sa konalo predsedníctvo SNR, na ktorom sa zúčastnili iba Lettrich, Cvinček a Granatier, keďže komunisti predsedníctvo odignorovali, kde títo predstavitelia deklarovali, že zloženie Zboru povereníkov trvá v zložení z 19. novembra 1947.⁵³ Po týchto udalostiach sa nakoniec Cvinček vzdal podpredsedníctva SNR.⁵⁴

Úspešnosť februárového prevratu spočívala práve v tom, že komunistom sa podarilo vládnu krízu pretransformovať na boj o uchopenie moci, v ktorom prakticky odstavili predstaviteľov DS od reálneho výkonu politiky. Jozefovi Lettrichovi a Andrejovi Cvinčekovi ako zástupcom DS v SNR vytvoril Karol Šmidke také podmienky, za ktorých nemohli na svojich postoch pracovať. Prevrat v SNR, ktorého obeťou sa stal aj Cvinček, sa zavŕšil 12. marca 1948, keď sa prvýkrát po februári zišlo plénum SNR, na ktorom bolo oznámené, že okrem predsedu SNR Lettricha a podpredsedu Cvinčeka, ktorí sa vzdali funkcie, sa vzdali členstva v SNR ešte ďalší traja členovia a ďalších 29 bolo odvolaných Akčným výborom DS.⁵⁵

Záver

Aprílová dohoda bola pre politickú kariéru Andreja Cvinčeka zlomovou udalosťou. Dá sa skonštatovať, že Cvinčekova reálna politická existencia závisela od jej napĺňania a úspechu. Krátkodobý úspech dohody totiž znamenal pre Cvinčeka stagnáciu jeho politického

⁵² SYRNÝ, Marek. Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 – organizačné aspekty. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 177, 179.

⁵³ PEŠEK, Ján. Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 180 – 181.

⁵⁴ ČERNÁK, Tomáš. Ovládnutie zákonodarných a výkonných orgánov po februári 1948 na Slovensku a Ústava 9. mája. In PODOLAN, Peter (ed.). *Historia nova 8. Štúdié (ne)dávnych čias*. Bratislava: FF UK, 2014, s. 72. BARNOVSKÝ, Michal. Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisty 1948. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 444.

⁵⁵ PEŠEK, Priebeh februárových udalostí, s. 185 – 186.

vplyvu. Celkovo môžeme zhodnotiť, že s Aprílovou dohodou nebol spojený len osud politického jednotlivca Cvinčeka, ale tiež existencia DS. Cvinčekova politika vyjadrená v Aprílovej dohode, ktorej cieľom bolo spájať sily v zápase s komunistami, bol neúspechom celého tohto demokratického bloku. Komunistom sa totiž podarilo zmariť všetky pokusy opozičných síl o zjednotenie, pretože vedeli túto ich spoluprácu využiť vo svoj prospech, čoho svedectvom je aj vývoj po uzatvorení Aprílovej dohody. Napriek tomu môžeme považovať Cvinčekove aktivity pri prijímaní Aprílovej dohody za vrchol politického pôsobenia tejto osobnosti, pri ktorom Cvinček prejavil politický talent a prehľad. Stroskotanie Aprílovej dohody a celej DS totiž nemá korene v politickej nešikovnosti Cvinčeka, ale v širších politických súvislostiach povojnového Československa a východnej časti Európy.

Cvinčekova politická predvídavosť sa prejavila i v tom, že si bol vedomý nebezpečenstva vyplývajúceho zo založenia tretej strany. Pri udalostiach spojených s Aprílovou dohodou sa prejavil ako politik, ktorý nevedel plamenné reči na pôde parlamentu, ale pôsobil viac v úzadí a kuloároch. To sa neprejavilo len pri Aprílovej dohode, ale napríklad aj pri spájaní cirkevnej hierarchie a politickej reprezentácie. Dôležitá pre Cvinčekovu politickú činnosť bola i jeho kanonická hodnosť v Nitrianskej kapitule. Táto pozícia prispela k tomu, že bol rešpektovaný v cirkevnom i politickom prostredí, čo mu v konečnom dôsledku otvorilo možnosť stať sa hlavným aktérom zrodu Aprílovej dohody. Pri rokovaniach mal často tvrdé požiadavky, avšak vedel aj ustúpiť v prospech výsledku. Svedčí o tom i vyjadrenie Jaroslava Faboka, ktorý pôsobil istý čas ako okresný predseda DS, ktorý zhodnotil Cvinčeka ako osobnosť, ktorá vedela v niektorých záležitostiach tlačiť, ale zároveň si uvedomovala dôležitosť urovnania sporov v prospech existencie a záujmov DS.⁵⁶ Ak porovnáme Cvinčekove miesto v DS pred a po uzavretí dohody, musíme skonštatovať, že jeho pozícia sa významne posilnila, najmä v otázkach riadenia strany, postupne však pod vplyvom okolností aj tento úspech vyprchával.

⁵⁶ BEŇA, Jozef. Slovenské národné orgány a február 1948. 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 251.

Bibliografia

Pramene

Slovenský národný archív v Bratislave, fond Demokratická strana

Literatúra

- BARNOVSKÝ, Michal. Akčné výbory – nástroj nastolenia mocenského monopolu a pofebruárovej očisti 1948. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 438 – 457.
- BEŇA, Jozef. Slovenské národné orgány a február 1948. 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 240 – 268.
- ČERNÁK, Tomáš. Ovládnutie zákonodarných a výkonných orgánov po februári 1948 na Slovensku a Ústava 9. mája. In PODOLAN, Peter (ed.). *Historia nova 8. Štúdie (ne)dávnych čias*. Bratislava : FF UK, 2014, s. 72 – 86.
- FREMAL, Karol. Volby 26. mája 1946 a stredné Slovensko. In SYRNÝ, Marek a kol. *Rok po vojne. Slovensko a Európa v roku 1946*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017, s. 223 – 229.
- GRIGER, Patrik. Problémy hodnotenia Andreja Cvinčeka v slovenskej historiografii. In *Disputationes scientificae universitatis catholicae in Ružomberok*, 2021, roč. XXI, č. 4, s. 15 – 28.
- KARABA, Rastislav. *Katolícka cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Z dejín Apoštolskej administratúry trnavskej*. Leopoldov : VM-print, 2008, 161 s.
- KARABA, Rastislav. Politické aktivity katolíckych kňazov na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 404 – 427.
- KRÍŽ, Juraj. Ján Kempný – prvá obeť komunistického režimu. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 201 – 240.
- LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Slovensko na ceste k februáru 1948*. Bratislava : Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994, 245 s.

- LIPTÁK, Lubomír (zost.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, 312 s.
- MULÍK, Peter. Katolicizmus v politickom myslení predstaviteľov Demokratickej strany v rokoch 1945 – 1948. In ŽUFFA, Cyril, VONTORČÍK, Emil (zost.). *Slovensko na križovatke európskych dejín po skončení II. svetovej vojny*. Bratislava : Bernoláková spoločnosť národného obrodzenia a porozumenia, 1997, s. 9 – 22.
- OLEXÁK, Peter. Florián Tománek v strane slobody (1946 – 1947). In *Studia Historica Nitriensia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2018, roč. 22, č. 2, s. 362 – 381.
- OLEXÁK, Peter a kol. *Florián Tománek. Život a pôsobenie katolíckeho kňaza politika a publicistu*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2019, 217 s.
- OLEXÁK, Peter. Snahy Československa a Vatikánu odvolať biskupa Jána Vojtaššáka v rokoch 1945 – 1950. In *Studia Theologica*, 2013, roč. 15, č. 1, s. 47 – 73.
- PEHR, Michal. *Cestami kresťanskej politiky: Biografický slovník k dejinám kresťanských stran v českých zemích*. Praha : Akropolis, 2007, 376 s.
- PEHR, Michal. Československá strana lidová na Slovensku (1925 – 1938) a Hlinkova slovenská ľudová strana In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (zost.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 233 – 242.
- PEHR, Michal. Slovenská otázka v predvolebných programech českých politických stran 1946. In SYRNÝ, Marek a kol. *Rok po vojne. Slovensko a Európa v roku 1946*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017, s. 199 – 212.
- PEŠEK, Ján. Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 178 – 201.
- SYRNÝ, Marek. Demokratická strana na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 – organizačné aspekty. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 151 – 181.
- SYRNÝ, Marek. Jesenná politická kríza na Slovensku v roku 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 127 – 177.

- SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, 403 s.
- SYRNÝ, Marek. Vzťah komunistickej strany Slovenska a politického katolicizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1947. In ŠUCHOVÁ, Xénia (zost.). *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Banská Bystrica : UNIVERSUM, 2006, s. 137 – 153.
- ŠUTAJ, Štefan. Nekomunistické politické strany v jesennej politickej kríze 1947. In PODOLEC, Ondrej (zost.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 349 – 372.
- VARÍNSKY, Vladimír. Slovenská povojnová politická emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov. In SOKOLOVIČ, Peter a kol. *Roky prelomu. Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015, s. 66 – 79.
- VNUK, František. *Po úsvite súmrak. Slovensko 1945 – 1948*. Bratislava : Post Scriptum, 2020, 708 s.
- VNUK, František. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. I. diel: Volga sa vyliala do Hrona*. Toronto – Svätý Jur : Zahraničná matica slovenská, 1994, 354 s.
- ŽÁČEK, Pavel. V – 101. Agent, za ktorého sa dalo žiť. In MEDVEČKÝ, Matej (zost.). *Posledné a prvé slobodné (?) volby – 1946, 1990. Zborník z odborného seminára*. Bratislava: ÚPN, 2006, s. 102 – 159.

Mgr. Patrik Griger
Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1B
e-mail: <grigerpatrik@gmail.com>

Predstavuje „hrozné zlo“ problém pre teodiceu?

Are „Horrendous Evils“ Threat to Theodicy?

PATRIK HRMO

Abstract: This paper deals with the problem of horrendous evils as philosophy of religion sets it: there is a problem with compatibility of the existence of evil and the God of classical theism (omnipotent, omniscient, and absolutely perfect/good). Solutions of the problem (theodicies or defenses) are mostly of a general character and are able to deal with the problem rather successfully. However, it is different with horrendous evils which are considered to be gratuitous, particular and singular, affecting an individual or a group of people. Horrendous evils seem to be incompatible with a good God, as their range and degree in the actual world is considered. The first part of this paper presents the problem of evil in general, the second one presents various definitions and aspects of horrendous evils. The third part introduces some rather successful theodicies and defenses (considering also their limitations) while the last part deals with the possibility of applying a Thomistic approach on the problem of horrendous evils.

Keywords: analytic philosophy of religion, horrendous evil, problem of evil, theodicy, Thomism

Úvod

Otázka alebo problém zla v posledných desaťročiach zažíva nový záujem, najmä v rámci analytickej filozofie náboženstva, kde je jednou z ústredných tém. Ako môže existovať zlo, ak existuje dobrý Boh? A ak je skutočne dobrý a všemohúci, prečo nestvoril svet a nás ľudí tak, aby sme nemuseli trpieť či konať mravnú škodu alebo pociťovať bolesť a utrpenie? Klasické riešenie znie, že zlo ako také v skutočnosti neexistuje, pretože je len nedostatkom dobra. Nemá bytnosť (esenčiu), ide iba o akýsi fenomén bez reálneho bytia, pretože sa ukazuje len tam, kde dobro chýba (čím sa nemá na mysli, že nie je reálne).

Ak sa zlo chápe týmto spôsobom, potom nie je nemožné filozoficky dokázať, že existencia zla a dobrého Boha sa navzájom nevylučuje. Aj v súčasnosti mnohí autori nachádzajú spoľahlivé argumenty v prospech takejto kompatibility.

No na zlo sa dá pozrieť ešte iným spôsobom, a to v súčasnosti spôsobuje nemalé problémy. Niektorí autori hovoria o tzv. „hroznom zle“. Vo všeobecnosti sa týmto pojmom označujú všetky fenomény, ktoré súvisia s konkrétnym, jednotlivým zlom v aktuálnom svete – intenzita zla, jeho množstvo, charakter a reálnosť. V porovnaní s predchádzajúcim poňatím zla, nejde o zlo ako princíp. Podľa odporcov teizmu je nemožné hovoriť o kompatibilite existencie takéhoto zla s dobrým Bohom.

V tomto článku bude predstavený všeobecný pojem zla, potom pojem hrozného zla a napokon otázka, či existencia hrozného zla predstavuje problém pre teodíceu. Tézou príspevku je, že je možné nájsť riešenie na otázku hrozného zla, a to tak, že sa zameriame na tomistické metafyzické riešenia. Z dôvodu rozsahu nebude možné poskytnúť detailnú analýzu tomizmu a aplikovať ju na problém hrozného zla. Závěry príspevku budú formulované veľmi všeobecne a budú tvoriť podklad pre ďalší výskum autora.

Pojem zla vo všeobecnosti

Klasické definície pochádzajú z čias staroveku. Podľa Platóna ide o akúsi vzburu proti poriadku duše;¹ podľa stoikov je kozmos dobrom ako takým, a preto zlo ako také (ako princíp) neexistuje, ide len o nedostatok dobra v mravnom konaní (zlo vzniká v ľudskom rozhodnutí) alebo vo fyzických skutočnostiach (napr. zemetrasenia, ktoré sú však len následkom kozmických prírodných procesov). Gnostické systémy považovali za pôvodcu zla hmotu (napr. telo, vášne a pod.). Neoplatonici považovali zlo za nedostatok dobra, čo neskôr prevzal a prepracoval Aurélius Augustín (lat. *privatio boni*).² Takéto chápanie zla (ako *privatio*) sa stalo vlastným pre klasické teistické myslenie.

¹ *Ústava*, 444a-e. Zdroj: SCHMIDT, Josef. *Filozofická teológia*. Bratislava : Serafín, 2008, s. 356 – 360.

² SPIŠIAKOVÁ, Mária. *Zlo v Božom stvorení. Riešenie problému zla v analytickej filozofii náboženstva*. Varšava : Rhetos, 2012, s. 54 – 61.

Podľa Augustína zlo nie je substanciou, pretože keby bolo substanciou, muselo by byť dobrom.³ Augustín má na mysli ontologickú dobrotu všetkých vecí, ktoré existujú – ide o myšlienku, ktorú rozpracoval už Aristoteles a ktorú následne prevzali ďalší stredovekí filozofi. Tomáš Akvinský spresňuje, že nejde o nedostatok v tom zmysle, že by aj tento nedostatok bol substanciou, ale že ide o akúsi *negáciu v substancii*.⁴

Tradične sa rozlišuje medzi zlom mravným a fyzickým. Mravné zlo je také, ktoré vznikne na základe chybného rozhodnutia vôle; fyzické zlo je mravne indiferentné a prejavuje sa ako utrpenie, bolesť, bezúčelnosť.

V súčasnosti mnohí autori upúšťajú od nesubstančného chápania zla a zameriavajú sa na jeho dôsledky. M. Spišiaková píše, že v rámci filozoficko-jazykovej analýzy „patria výroky o zle, rovnako ako výroky o dobre, do kategórie takzvaných hodnotových súdov. Vypovedajúci subjekt pomocou nich vyjadruje svoje hodnotenie určitej udalosti, veci, vlastnosti, človeka, alebo svoj postoj k nejakým faktom vo svete.“⁵ Ide o taký hodnotiaci súd, ktorý je spojený s emóciami a je subjektívny.⁶ Pri takto chápanom zle sa vychádza z analýzy bežného jazyka a ide o iný druh chápania zla, ako bol predstavený vyššie prostredníctvom metafyziky.⁷ J. Letz na základe analýzy jazyka označuje ako zlo všetko to, čo zahŕňa utrpenie ako fyzický alebo mentálny stav, čo súvisí s neetickým alebo nemorálnym správaním, a napokon všetko to, čo niekomu bráni žiť cnostný život (napr. vojna, chudoba a i.).⁸

T. Calder metafyzický prístup (zlo ako princíp) nazýva ako *koncept zla v širšom zmysle* a prístup z analýzy jazyka ako *koncept v užšom zmysle*. V užšom zmysle sa filozofia začala o zlo zaujímať v 20. storočí ako dôsledok udalostí druhej svetovej vojny. Zlo v užšom zmysle už nemá globálny charakter, ale zameriava sa na konkrétne či tzv. paradigmatické zlá, ktoré spôsobujú veľké utrpenie a majú

³ *Confessiones*, 7, 12. Zdroj: SV. AUGUSTÍN. *Vyznania*. Bratislava : Luč, 1997, s. 185 – 186.

⁴ *Summa Contra Gentiles*, 3, 9. Zdroj: DAVIES, Brian. *Thomas Aquinas's Summa Contra Gentiles. A Guide and Commentary*. New York : Oxford University Press, 2016, s. 210.

⁵ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 37.

⁶ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 28.

⁷ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 38.

⁸ LETZ, Ján. Ontogénna alebo ontoprivačná etiológia zla? Príspevok k porozumeniu pôvodu zla. In *Filozofia*, 1997, roč. 52, č. 7, s. 517 – 529.

veľký rozsah pre jednotlivca alebo skupinu jednotlivcov.⁹ M. Singer takéto zlo chápe ako „najväčšiu potupu“¹⁰ („the worst possible term of opprobrium imaginable“). H. Arendtová vychádza z analýzy zla v nacistických koncentračných táboroch a charakterizuje ho ako také zlo, ktoré ľudský život robí „nadbytočným“¹¹ (orig. *superflous*) a ktoré slúži na totalitné účely riadenia človeka. Filozofia náboženstva pri reči o takomto zle v slovenčine používa výrazy ako hrozné, strašné či zbytočné zlo.

Pojem hrozného zla

„Hrozné zlo“ je pojem, ktorý sa vo filozofii náboženstva začal objavovať koncom 20. storočia ako všeobecné pomenovanie pre veľmi intenzívne a nezmyselné konkrétne zlo (ako bolo vysvetlené vyššie). Niektorí autori výslovne nehovoria o hroznom zle, ale používajú pojmy, ktoré sú významovo podobné a niekedy aj totožné s „hrozným zlom“.

Za autorku pojmu hrozného zla (*horrendous evils*) možno považovať M. M. Adamsovú.¹² Ide o také zlo, „ktoré na prvý pohľad vyvoláva pochybnosť, či život človeka, ktorého postihlo, je vôbec pre neho ako celok dobrom.“¹³ Účastníkom takéhoto zla je jeho obeť (*victim*) a zároveň jeho vykonávateľ (*perpetrator*). Hrozné zlo Adamsová definuje ako „hrôzy“ (*horrors*). Ponúka aj ďalšie charakteristiky: hrôza je také zlo, „ktoré na prvý pohľad zruinuje život – v takom zmysle, že na prvý pohľad možno usúdiť, že pozitívny zmysel života takéhoto

⁹ CALDER, Todd. The Concept of Evil. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [on-line]*. Ed. Edward N. Zalta. B. m. : Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/concept-evil/>> [28. 2. 2022]

¹⁰ SINGER, Marcus G. The Concept of Evil. In *Philosophy*, 2004, roč. 79, č. 2, s. 185 – 214. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/3751971?origin=JSTOR-pdf>> [28. 2. 2022]. Zdroj: CALDER, The Concept of Evil.

¹¹ ARENDT, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York : Harcourt, Brace and Co., 1951, s. 437 – 459. Citované podľa: CALDER, The Concept of Evil.

¹² VITALE, Vince R. Introduction: The Problem of Horrendous Evils. In *Non-Identity Theodicy [on-line]*. Oxford : Oxford University Press, 2000, s. 7. Dostupné na internete: <<https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198864226.001.0001/oso-9780198864226-chapter-1>> [28. 2. 2022]

¹³ ADAMS, Marilyn McCord. *Horrendous Evils and the Goodness of God*. Ithaca; New York : Cornell University Press, 1999b, s. 26. Citované podľa: SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 41 – 42.

človeka je zničený,“ alebo „ktoré je také zlé, že neexistuje nič v našich schopnostiach alebo v celku dobier, čo by ho vedelo vyvážiť alebo poraziť.“¹⁴

Adamsová vymenúva tzv. paradigmatické hrôzy, čiže také, ktoré podľa nej a iných jednoznačne spadajú do kategórie hrozného zla: „znásilnenie ženy a odňatie jej rúk; psychologické mučenie s cieľom rozkladu osobnosti; zrada najhlbšej dôvery; kanibalistické požitie vlastného potomka; detské zneužitie, ako ho opísal Ivan Karamazov; detská pornografia; incest rodiča a dieťaťa; pomalá smrť vyhladovaním; účasť v nacistickom koncentračnom tábore; explózia atómových bômb na obývanom území; musieť si vybrať, ktoré dieťa bude zabité teroristami a ktoré bude žiť; byť náhodný a nechcený účastník na znetvorení alebo zabití svojich najdrahších.“¹⁵ Spišiaková tento zoznam rozširuje o vyhubenie etník, týranie detí vlastnými rodičmi a ničivé dôsledky zemetrasenia či cunami.¹⁶ Rowe pridáva ešte dva príklady: zdĺhavá smrť sňata v horiacom lese a smrť malého dievčatka, ktoré utýral opitý muž.¹⁷ To sú len niektoré príklady z mnohých.

Hoci je Adamsová autorka termínu „hrozné zlo“, vôbec nie je prvá, ktorá sa týmto problémom zaoberá. M. L. Peterson vymenúva autorov ako D. Basinger, R. Basinger, K. Chrzan a ďalších, ktorí používajú termín „zbytočné zlo“ (*gratuitous evil*). Podľa nich pri zbytočnom zle ide o „stavy vecí, pre ktoré neexistuje nijaké vysvetlenie, nijaké adekvátne ospravedlnenie.“¹⁸ Podobne ho definujú aj W. Hasker a D. O'Connor.¹⁹ N. Tattersall používa termín „nezaslúžené

¹⁴ ADAMS, Horrendous Evils and the Goodness of God, 1999b, s. 82. Citované podľa: VITALE, Introduction, s. 7.

¹⁵ ADAMS, Marilyn McCord. Horrendous Evils and the Goodness of God. In ADAMS, Marylin McCord – ADAMS, Robert Merrihew (eds.). *The Problem of Evil*. Oxford : Oxford University Press, 1999a, s. 211 – 212.

¹⁶ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 42.

¹⁷ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 175.

¹⁸ PETERSON, Michael L. The Problem of Evil. In QUINN, Philip L. – TALIAFERRO, Charles (eds.). *A Companion to Philosophy of Religion*. Malden; Oxford; Carlton : Blackwell Publishing, 2007, s. 393 – 401.

¹⁹ HASKER, William. God and Gratuitous Evil. In PETERSON, Michael (ed.). *The Problem of Evil*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2017, s. 473 – 487; O'CONNOR, David. Theism and Gratuitous Natural Evil. In PETERSON, Michael (ed.). *The Problem of Evil*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2017, s. 488 – 504.

zlo“.²⁰ W. Rowe hovorí o intrinsickom alebo inherentnom zle (*intrinsic evil*, z lat. *intrinsic malum*), ktoré je definované ako intenzívne utrpenie ľudí a zvierat, ktoré je vždy zlé.²¹ Calder používa výraz „významné poškodenie“ (*great harm*).²² J. Sterba hovorí o „významných a obzvlášť hrozných dôsledkoch mravného zla“.²³ J. Hick takéto zlo nazýva ako „neteleologické“, čiže také, ktoré nesmeruje k nijakému dobru.²⁴ Niektorí autori pritom explicitne nerozlišujú zlo morálne a fyzické.

Pre úplnosť spomeniem ešte niektoré myšlienky slovenských autorov. Podľa L. Rojku človek, ktorý je obeťou hrozného zla, má „narušenú schopnosť dať pozitívny zmysel svojmu životu. Okrem toho, že nevidí zmysel života, nie je mu ani schopný dať nový zmysel. Človek je existenciálne ‚zruinovaný‘.“²⁵ Podľa M. Spišiakovej ide o „také intenzívne zlo, že sponchyňuje hodnotu a zmysel života ako takého.“²⁶

Problém pre teodíceu?

Filozofia náboženstva sa v disciplíne *teodícey* snaží nájsť odpoveď na otázku, ako je možné vysvetliť, že existuje Boh, ktorý je všemohú-

²⁰ TATTERSALL, Nicholas. Evil. In *Internet Infidels [on-line]*. B. m. : b. v., b. r. Dostupné na internete: <<https://infidels.org/library/modern/nicholas-tattersall-evil>> [28. 2. 2022]

²¹ ROWE, William L. The Problem of Evil and Some Varieties of Atheism. In *American Philosophical Quarterly [on-line]*, 1979, roč. 16, č. 4, s. 336. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/20009775>> [28. 2. 2022]; Citované podľa: SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 153.

²² CALDER, The Concept of Evil.

²³ STERBA, James. *Is a Good God Logically Possible?*. Cham : Springer Natur Switzerland AG, 2019, s. 11 – 12.

²⁴ HICK, John. *Evil and the Love of God*. Londýn; New York : Palgrave MacMillan, 2010, s. 331. Citované podľa: NEŠTINA, Marek. Problém zla z hľadiska filozofie náboženstva. In *Testimonia theologica [on-line]*, 2011, roč. 4, č. 2, s. 1 – 20. Dostupné na internete: <https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2011/2011-3/TT_2011-3_NESTINA_Problem_zla_z_hladiska_filozofie_nabozenstva.pdf> [28. 2. 2022]

²⁵ ROJKA, Euboš. Hrozné zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha. In *Ostium [on-line]*, 2017, roč. 13, č. 4. Dostupné na internete: <<https://ostium.sk/read-offline/4365/hrozne-zlo-a-jeho-dopad-na-filozoficke-chapanie-boha.pdf>> [28. 2. 2022]

²⁶ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 42.

ci, vševediaci a ktorý je najväčšie dobro, ak vo svete existuje zlo.²⁷ Niektorí súčasní autori tvrdia, že keby existoval Boh, neexistovalo by žiadne zlo, ani to najmenšie (napr. Rowe).²⁸ Klasické teodícey však nachádzajú pomerne uspokojivé odpovede, čo sa týka konceptu zla v širokom zmysle, ako princípu. Existencia hrozného zla sa zdá byť problematická, o to viac, ak Boha chápeme ako milujúceho stvoriteľa, ako osobného Boha.²⁹ Za posledné desaťročia boli prepracované mnohé teodícey, pričom niektoré majú charakter uceleného systému, iné podobu radikálnych argumentov v prospech jestvovania Boha. Preto napr. Tooley rozlišuje medzi radikálnym odmietnutím problému zla, teodíceou a obranou.³⁰ Pre naše účely budeme používať výraz teodícea. Budú predstavené najvýznamnejšie argumenty proti jestvovaniu Boha a následne niektoré teodícey – všetko v rámci súčasnej filozofie náboženstva.

Hrozná zlo spôsobujúce beznádej a stratu zmyslu života – samotná definícia má veľkú výpovednú hodnotu, ak vezmeme do úvahy, že existuje Boh, ktorý takéto zlo dopúšťa. Preto pre niektorých autorov vzniká problém hovoriť o Božej добрote voči jednotlivcovi alebo o Božej všemohúcnosti. Je preto podľa nich pravdepodobnejšie, že Boh neexistuje. D. Z. Phillips argumentuje, že „v konfrontácii s hrozným zlom sa ukazuje, aké absurdné sú teodícey analytickej filozofie náboženstva, ktoré prijali pojem Boha, ako rozumného a morálne dokonalého konateľa.“³¹ J. Bishop a K. Perszyk tvrdia, že ak by bol Boh morálne dokonalý, nestvoril by také slobodné bytosti (ľudí), ktoré sú schopné konať hrozná zlo, a nepoužil by existenciu hrozného zla na nejaké väčšie (celkové) dobro. Navrhujú preto zmeniť pojem

²⁷ Problém je nasledovný: ak je Boh všemohúci, mohol stvoriť svet tak, aby v ňom nebolo zlo; ak je absolútnym dobrom, potom by nedopustil zlo a pod. Pri všemohúcnosti, vševedúcnosti a absolútnej добрote ide o predikáty (atribúty), ktoré sa pripisujú Bohu v klasickom teizme (Dionýz, Augustín, Anzelm, Tomáš Akvinský a i.).

²⁸ ROJKA, Luboš. Kto je Boh a či vôbec jestvuje. Úvod do filozofickej teológie. Prvý diel. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 257

²⁹ ROJKA, Hrozná zlo jeho dopad na filozofické chápanie Boha.

³⁰ TOOLEY, Michael. The Problem of Evil. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [on-line]*. Ed. Edward N. Zalta. B. m. : Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/evil/>> [28. 2. 2022]

³¹ ROJKA, Hrozná zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha. Vhodnejší výraz je „aktér“, ale autor príspevku chcel zachovať pôvodný Rojkov text.

Boha a hovoriť o iných vlastnostiach než klasických.³² Podobne argumentuje Mackie, keď tvrdí, že Boh mohol pokojne stvoriť ľudí tak, aby si konali vždy len dobro. Podľa Mackieho ide o evidentný rozpor s Božou všemohúcnosťou, pretože ak Boh mohol ľudí stvoriť lepšie a neurobil to, nie je všemohúci.³³ Argument pochádzajúci od Rowa zhrňuje Spišiaková takto: „Na základe všetkého, čo vieme o svete, nie sme schopní povedať, akému dobrému cieľu by takéto zlo mohlo poslúžiť. Zároveň od dobrého a všemohúceho Boha oprávnene očakávame, že pri stvorení a riadení sveta koná len zmysluplne a morálne. Ak takýto Boh jestvuje, je veľmi pravdepodobné, že vo svete nenájdem nezmyselné zlo. Naopak, ak nezmyselné zlo vo svete pozorujeme, je veľmi nepravdepodobné, že Boh je.“³⁴ P. Draper hovorí, že fyzická štruktúra sveta má nutne za následok existenciu aj hrozného zla (napr. veľká prírodná katastrofa, pri ktorej zahynie veľa ľudí). Na základe hybného princípu prírody vo svete pozorujeme viac nešťastia ako šťastia – preto môžeme formulovať záver, že svet má svoj vznik v príčine, ktorá je voči nemu ľahostajná, a teda nie v Bohu.³⁵ Napokon Sterba tvrdí, že ak by existoval dobrý Boh, musel by sa správať ako ideálny štát, a teda zabezpečiť, aby ľudia (jeho občania) nepodstupovali hroznú zlo. Je viazaný morálnou povinnosťou vždy zasiahnuť, a keďže tak nerobí, neexistuje.³⁶

Teraz budú predstavené najvýznamnejšie teodícey. Irenejská teodícea hovorí, že človek by sa bez skúsenosti so zlom nevedel rozvíjať ako osobnosť (preto sa v angličtine nazýva aj ako „soul-making theodicy“, teodícea rozvoja duše). Dokonca Sterba, jeden zo súčasných ateistov, v tomto zmysle tvrdí, že niektoré „nižšie zlá“ nie sú v priamom rozpore s Božou existenciou.³⁷ Hroznú zlá sú problematickejšie. Napr. Hick, súčasný autor na poli irenejskej teodícey, tvrdí, že hroznú zlo neprináša žiaden zisk pre dušu – namiesto zušľachtenia,

³² BISHOP, John – PERSZYK, Ken. The Normatively Relativised Logical Argument From Evil. In *International Journal for Philosophy of Religion [on-line]*, 2011, roč. 70, č. 2, s. 109 – 126. Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11153-010-9282-1.pdf>> [28. 2. 2022]; Citované podľa: ROJKA, Hroznú zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha.

³³ ROJKA, Kto je Boh a či vôbec jestvuje, s. 266 – 271.

³⁴ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 175.

³⁵ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 175.

³⁶ STERBA, Is a Good God Logically Possible?, s. 49 – 70.

³⁷ STERBA, Is a Good God Logically Possible?, s. 52. Pojem „nižšie zlá“ neprihliada na to, že zlo ako také neexistuje. Iba jednotlivé zlo môže pôsobiť ako nižšie alebo vyššie – zlo ako princíp však nie je odmerateľné, aj to „najmenšie“ zlo je vždy je zlom.

duša môže dôjsť k strate všetkých cností, ktoré daný človek vlastní.³⁸ Podľa niektorých autorov, existencia nejakého zla môže človeka pohnúť k dobru, napríklad rozvíja cnosť chirurga, ktorý operuje nejaké zranenie a priamo tak spôsobuje dobro – zlo prvého stupňa spôsobí dobro druhého stupňa a pod. Je však problematické zdôvodniť zlo druhého stupňa (napr. nepravosť, krutosť, zbabelosť), pretože ono posilňuje zlo prvého stupňa, hoci aj tu teisti nachádzajú určité odpovede.³⁹ Pri hroznom zle však Boh často býva obvinený z utilitarizmu (zlo používa ako prostriedok k dobru).

S irenejskou teodíceou súvisí myšlienka, že človek je schopný morálneho konania (dobrého alebo zlého) len vtedy, ak je slobodný. Sloboda sa v tomto prípade chápe libertariánsky, čiže človek má schopnosť vybrať si jednu spomedzi viacerých možností, pričom nie je fyziologicky ani fyzicky determinovaný na ten-ktorý skutok (napr. prekonanie princípu sebazáchovy obetovaním vlastného života na záchranu druhého). Preto je lepšie, ak Boh stvoril taký svet, v ktorom si ľudia vedia slobodne zvoliť konanie dobra a zla.⁴⁰ No môžeme sa spýtať, či by nebolo lepšie, aby ľudia mali obmedzenú slobodu tak, aby nekonali nijaké zlo. Podľa A. Plantingu je to logicky nemožné, pretože takto by bolo konanie človeka determinované od Boha v každej jednotlivej situácii, čoho výsledkom je nie-slobodný človek. Čiže človek by nebol mravným aktérom, a teda nemohol by konať ani dobro.⁴¹ Podľa Petersona teistická koncepcia božstva zahŕňa predstavu, že Boh pre možnosť slobodného konania človeka vytvoril určitý mravný kontext, v ktorom človek má žiť, aby dozrieval v mravnosti, a teda v osobnej zrelosti. Ide o kontext prírodných a mravných zákonov a je zrejmé, že chod týchto zákonov umožňuje, aby nastalo hrozné zlo. Ak je tento záver umožnený samotným teizmom, potom hrozné zlo predstavuje pre teizmus menšiu ťažkosť, než sa pôvodne zdalo.⁴²

Samozrejme, nie všetkých autorov takýto záver uspokojí. Aj teisti ako Spišiaková tvrdia, že sa na prvý pohľad môže zdať, že skutočne nenachádzame rozumný dôvod na ospravedlnenie hrozného zla vzhľadom na existenciu dobrého Boha – a ak aj nachádzame (napri-

³⁸ HICK, *Evil and the Love of God*, s. 331. Citované podľa: NEŠTINA, *Problém zla z hľadiska filozofie náboženstva*, s. 15.

³⁹ ROJKA, Luboš – HALAMOVÁ, Júlia. Prečo Boh stvoril svet tak zle. In *Studia Aloisiana*, 2013, roč. 5, č. 1, s. 20 – 21.

⁴⁰ TOOLEY, *The Problem of Evil*.

⁴¹ ROJKA, *Kto je Boh a či vôbec jestvuje*, s. 273 – 274.

⁴² PETERSON, *The Problem of Evil*, s. 398 – 399.

klad že niektoré dobrá by neexistovali bez hrozného zla), zdá sa, že „na uskutočnenie týchto cieľov by postačilo oveľa menej zla a nemuselo by byť také hrozné a intenzívne.“⁴³ Na druhej strane nachádzame veľa čiastkových argumentov, ktoré by pozíciu ateizmu dokázali vyvážiť. Spišiaková ich uvádza niekoľko: neexistuje dostatočný dôvod, že teizmus je iracionálny a prehnaný, pretože vo svete sa neuskutočňuje len hrozné zlo, ale aj obrovské dobro, ktoré vie prevážiť zlo; existencia zla ľudí pobáda, aby hľadali lepšie spôsoby, ako sa tomuto zlu vyhnúť (napr. organizácie na ochranu detí, centrá a projekty na zabránenie prírodným katastrofám a pod.).⁴⁴ Zaujímavé sú aj prírodovedecké argumenty v prospech teizmu. Napríklad antropický princíp hovorí, že prírodné zákony sú nastavené presne takým spôsobom, aby mohol vzniknúť ľudský život, a sú teda v krehkej rovnováhe. Sú z hľadiska existencie sveta a človeka potrebné, a to aj napriek tomu, že vzniká fyzické zlo ako vedľajší produkt. Dáva teda zmysel, keď hovoríme o Bohu ako stvoriteľovi a ako o metafyzickej príčine sveta, ako to robí napríklad tomizmus. Boh stvoril prírodné zákony, ktoré fungujú ako druhotné príčiny, pričom ako vedľajší produkt vzniká občas zlo, ktoré Boh priamo nechce, ale ho dopúšťa, pretože fungovanie zákonov je rozumné. Špeciálny Boží zásah, ktorý by obmedzil každé jedno hrozné zlo, by učinil zbytočnými všetky prírodné zákony.⁴⁵ Účinná teodícea by sa mohla uberať týmto smerom.

Napokon Chrisholm a Adamsová tvrdia, že hrozné zlo je možné prekonať, poraziť („defeat“) alebo vyvážiť („balance off“). Toto tvrdenie ale platí v jednotlivom prípade – globálne riešenia sú podľa Adamsovej neúspešné.⁴⁶ Globálne riešenia dokážu vyriešiť problém zla ako princípu, ale nedokážu vysvetliť jednotlivé hrozné zlá, prípadne nájsť dobro, ktoré by ich vyvážilo. Adamsová tvrdí, že hrozné zlo môže byť vyvážené alebo porazené len najväčším dobrom: toto absolútne dobro je Boh a trpiaci človek sa s ním môže indentifikovať v utrpení Ježiša Krista. Boh zároveň dokáže (na základe osobného vzťahu s trpiacim človekom) spôsobiť, že človek sa s utrpením zmieri – obeť zla už jednoducho netuži, aby k utrpeniu nedošlo, pretože v ňom objavila nejaký zmysel.⁴⁷ D. Earl naproti tomu tvrdí,

⁴³ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 197.

⁴⁴ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 198 – 201.

⁴⁵ SPIŠIAKOVÁ, Zlo v Božom stvorení, s. 216 – 220.

⁴⁶ ADAMS, Horrendous Evils and the Goodness of God, 1999a, s. 211 – 216.

⁴⁷ ROJKA, Hrozné zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha.

že Adamsovej riešenie je nedostatočné, pretože stojí na intímnom vzťahu s Bohom – samotný osobný vzťah nijako nevysvetľuje, ako je hrozné zlo porazené.⁴⁸ Okrem toho nie všetci ľudia majú náboženskú skúsenosť. Rojka kritizuje Earlovo tvrdenie, pretože „v jeho kritike chýba nábožensko-psychologický element náboženskej úcty voči stvoriteľovi sveta, ktorého vďačnosť voči trpiacemu človeku, cez veľmi špecifický osobný intímny vzťah, ktorý sa vytvoril práve vďaka hroznému zlu, môže pretransformovať hodnotový systém človeka tak, aby bolo hrozné zlo porazené.“⁴⁹ Rojka spomína, že liečivý účinok náboženskej skúsenosti potvrdzujú aj výskumy psychológie. Ak aj odhliadneme od náboženskej skúsenosti, aj samotná psychoterapia dokáže pomôcť obetiam hrozného zla; ľudia tak vďaka prežitej bolesti dokážu objaviť hlbší zmysel svojho života, pričom sa bolesť nebagatelizuje (napr. *logoterapia* od V. E. Frankla, známa a spoľahlivá metóda psychoterapie).⁵⁰

Na ceste k riešeniu

Podľa mnohých súčasných autorov je ťažké udržať pozíciu klasického teizmu, pretože hovorí o Bohu, ktorý je všemohúci, vševediaci a absolútne dobro. Teisti ponúkajú presvedčivé argumenty, ktoré však, zdá sa, neposkytnú uspokojivú odpoveď na jednotlivé hrozné zlá (pripomeňme Adamsovú, ktorá sama je proti globálnym riešeniam hrozného zla). Hrozné zlo svojou špecifickosťou môže vzbudzovať dojem, že si vyžaduje špeciálnu pozornosť. Môže sa zdať, že predstavuje protiklad k širokému pohľadu na zlo – môže sa zdať, že má substanciu alebo že je o niečo reálnejšie. Tu treba povedať, že ani zlo v širokom zmysle sa nepovažuje v klasickom teizme za *nereálne*.⁵¹ Zároveň treba dodať, že akékoľvek zlo, aj to hrozné, je len nedostatkom dobra. Tým sa nechce povedať, že sa vážnosť hrozného zla zjemňuje,

⁴⁸ EARL, Dennis. Divine Intimacy and the Problem of Horrendous Evil. In *International Journal for Philosophy of Religion [on-line]*, 2011, roč. 69, č. 1, s. 17 – 28. ISSN 1572-8684. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11153-010-9233-x>. Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11153-010-9233-x.pdf>> [28. 2. 2022]

⁴⁹ ROJKA, Hrozné zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha.

⁵⁰ DRAPELA, Viktor. *Přehled teorií osobnosti*. Praha : Portál, 1997, s. 145 – 153; ROJKA – HALAMOVÁ, Prečo Boh stvoril svet tak zle, s. 23 – 27.

⁵¹ DAVIES, Thomas Aquinas's Summa Contra Gentiles, s. 215 – 221.

ale že treba hľadať ďalšie argumenty, ktoré by vedeli preukázať, že neexistuje rozdiel medzi zlom v širokom a užšom zmysle. A zdá sa, že vhodnou cestou by mohli byť myšlienky Tomáša Akvinského, v súčasnosti rozvíjané analytickým tomizmom.

Tomizmus poskytuje predovšetkým metafyzický pohľad na svet. Mnohí súčasní ateistickí autori si nedokážu predstaviť kompatibilitu Boha a zla vo svete, pretože ich koncepcia Boha je príliš antropomorfická. Podľa Rojku jednou zo základných črt teizmu je, že hoci je Boh osoba, v klasickom teizme je považovaný za neosobný princíp. Rojka hovorí aj o tom, že ak zmeníme klasický teistický pojem Boha (ideu jednoduchosti, bezčasovosti – čiže ak ho v určitom zmysle urobíme viac na obraz človeka), potom sa lepšie vysporiadame s problémom zla.⁵² Podobne sa vyjadruje významný teista R. Swinburne.⁵³ No názor, že v klasickom teizme je Boh chápaný ako princíp, a nie ako osoba, je nesprávny – ak na základe tomizmu hovoríme o tom, že Boh je absolútny intelekt a je absolútne dobro, a že jeho dokonalosť spočíva aj v tom, že jeho vôľa si žiada absolútne dobro, potom vidíme, že tieto vlastnosti sú analogické vlastnostiam ľudskej osoby (pričom človek ich má v obmedzenej miere, keďže nie je Bohom).⁵⁴ Aj Boh klasického teizmu je *osobný*, pričom sa vyslovene nehovorí o *osobe*, keďže je v *troch osobách*.⁵⁵ Zdá sa, že práve tomizmus dokáže spojiť osobné charakteristiky Boha s metafyzickou koncepciou absolútne jednoduchého a dokonalého prvého princípu všetkých stvorených vecí. Dôležitosť takéhoto prístupu spočíva v tom, že dokáže účinne demonštrovať, že Boh chce len dobro a zlo je nedostatkom dobra, ktoré Boh priamo nechce. Boh je stále dobrý a nemôže chcieť nič iné ako dobro.⁵⁶

Napokon treba povedať, že tu stále vzniká veľa ďalších otázok. Napríklad, ak je Božia vôľa vždy naplnená, chce Boh zlo? Alebo ak Boh je absolútne dobro, prečo nezabráni zlu? Tieto otázky sa sna-

⁵² ROJKA, Luboš. *Kto je Boh? Pojem Boha v súčasnej analytickej filozofii*. Trnava : Dobrá kniha, 2018, s. 33 – 70.

⁵³ SWINBURNE, Richard. *Bůh jako vysvětlení*. Praha : Triton, 2011, s. 21 – 37.

⁵⁴ DAVIES, Brian. *An Introduction to the Philosophy of Religion*. Oxford; New York : Oxford University Press, 1993, s. 49; DAVIES, Brian. *The Reality of God and the Problem of Evil*. London; New York : Continuum, 2006, 93 – 94.

⁵⁵ Ide tu o teologický problém, a teda príklad je len demonštratívny. Aby sa klasický teizmus vyhol teologickým problémom, nehovorí o Bohu ako *osobe*, ale o Bohu *osobnom*.

⁵⁶ Viac k tejto téme: DAVIES, Thomas Aquinas's Summa Contra Gentiles, s. 85 – 98.

žia zodpovedať napr. E. Stumpová a B. Davies.⁵⁷ Na základe analýzy tomizmu ukazujú, že nie je problematické sa s danými otázkami vysporiadať. Nie je tu priestor poskytnúť podrobnú analýzu, to bude treba urobiť v ďalších prácach. Pre naše účely prehľadnej práce/štúdie postačuje, že existujú autori, ktorí sa na daný problém dokážu pozrieť spôsobom, ktorý zlo v širokom a úzkom zmysle (hrozné zlo) vedia takpovediac spojiť „pod jednu strechu“, a tak ukázať, že hrozné zlo pre teizmus a teodíceu nepredstavuje problém, s ktorým by sa teisti nevedeli vysporiadať.

Záver

Tento príspevok sa zaoberal otázkou, či hrozné zlo predstavuje hrozbu pre teodíceu, inými slovami, či filozofia dokáže nájsť a prezentovať presvedčivé vysvetlenie, že popri aktuálnom stupni a množstve zla vo svete existuje dobrý, všemohúci a vševediaci Boh – Boh klasického teizmu. Prvé tri kapitoly analyzujú pojem zla, hrozného zla a niektoré prístupy k nemu. Zlo ako také je podľa klasického chápania nedostatkom dobra. Hrozné zlo teisti či ateisti považujú za zlo v užšom zmysle – za konkrétne, jednotlivé a hrozné zlo či jeho dôsledky, páchané na jednotlivcovi alebo na skupinách. Hlavný problém spočíva v tom, že zatiaľ čo globálne riešenia sa dokážu vysporiadať s problémom zla (ako konceptom), podľa niektorých teistov (napr. Adamsová) a podľa ateistov nepokrývajú problém hrozného zla. Medzi najznámejšie obrany či teodícey patrí irenejská (teodícea „zušlachtenia duše“), obrana slobodnej vôle a argument, že víťazstvo nad hrozným zlom predstavuje náboženská skúsenosť (intimita s Bohom). Štvrtá časť príspevku presúva pozornosť na rozdielne prístupy v súčasnom a klasickom teizme. V súčasnom teizme je prítomný názor, že s problémom hrozného zla (či akéhokoľvek zla) sa vieme úspešne vysporiadať vtedy, ak zmeníme klasický teistický pojem Boha (predovšetkým čo sa týka atribútov bezčasovosti a jednoduchosti). Boh je podľa nich osobou, a tomistická koncepcia Boha je vraj príliš statická – Boh, ktorý je prvým a dokonalým princípom, nie je osobou. Naproti tomu autori analytického tomizmu argumentujú, že Boh tomizmu, ktorý je prvým princípom, má vlastnosti osoby (rozum a slobodnú vôľu),

⁵⁷ DAVIES, Thomas Aquinas's Summa Contra Gentiles, s. 198 – 221, 244 – 267; STUMP, Eleonore. *Aquinas*. London; New York : Routledge, 2003, s. 92 – 131, 455 – 479.

je teda *osobný*. V hre sú tu dva rôzne analogické pojmy Boha. Tézou príspevku je, že pre riešenie problému hrozného zla je vhodný teistický metafyzický koncept Boha. Aplikovaním teizmu na problém hrozného zla sa podľa autora príspevku môže zúžiť rozdiel medzi zlom v širšom a užšom zmysle, a teda bude možné použiť globálne riešenia aj na hrozné zlo. Rozsah príspevku nedovoľuje tento prístup prehĺbiť dostatočným spôsobom. Príspevok predstavuje podklad pre ďalší výskum autora.

Bibliografia

- ADAMS, Marilyn McCord. Horrendous Evils and the Goodness of God. In ADAMS, Marylin McCord – ADAMS, Robert Merrihew (eds.). *The Problem of Evil*. Oxford : Oxford University Press, 1999a, s. 209 – 221. ISBN: 978-0-19-824866-8.
- ADAMS, Marilyn McCord. *Horrendous Evils and the Goodness of God*. Ithaca; New York : Cornell University Press, 1999b. ISBN 0-8014-8686-6.
- ARENDT, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York : Harcourt, Brace and Co., 1951. 526 s.
- BISHOP, John – PERSZYK, Ken. The Normatively Relativised Logical Argument From Evil. In *International Journal for Philosophy of Religion [on-line]*. B. m. : b. v., 2011, roč. 70, č. 2, s. 109 – 126. ISSN 1572-8684. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11153-010-9282-1>. Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11153-010-9282-1.pdf>> [28. 2. 2022]
- BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*. Praha : Naše vojsko, 1994. 639 s. ISBN 978-80-206-0409-5.
- CALDER, Todd. The Concept of Evil. In ZALTA, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [on-line]*. B. m. : Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/concept-evil>> [28. 2. 2022]
- DAVIES, Brian. *An Introduction to the Philosophy of Religion*. Oxford; New York : Oxford University Press, 1993. 260 s. ISBN 0-19-289235-5.
- DAVIES, Brian. *The Reality of God and the Problem of Evil*. Londýn; New York : Continuum, 2006. 264 s. ISBN 0-8264-9241-X.

- DAVIES, Brian. *Thomas Aquinas's Summa Contra Gentiles. A Guide and Commentary*. New York : Oxford University Press, 2016. 485 s. ISBN 978-0-19-045654-2.
- DAVIES, Brian. *Thomas Aquinas's Summa Theologiae. A Guide and Commentary*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2014. 454 s. ISBN 978-0-19-938063-3.
- DRAPELA, Viktor J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha : Portál, 1997. 175 s. ISBN 978-80-7178-766-2.
- EARL, Dennis. Divine Intimacy and the Problem of Horrendous Evil. In *International Journal for Philosophy of Religion [on-line]*. B. m. : b. v., 2011, roč. 69, č. 1, s. 17 – 28. ISSN 1572-8684. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11153-010-9233-x>. Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11153-010-9233-x.pdf>> [28. 2. 2022]
- HASKER, William. God and Gratuitous Evil. In PETERSON, Michael (ed.). *The Problem of Evil*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2017, s. 473 – 487. ISBN 978-0-268-03847-2.
- HICK, John. *Evil and the Love of God*. Londýn; New York : Palgrave MacMillan, 2010. 389 s. ISBN 978-0-230-25279-0.
- LETZ, Ján. Ontogénna alebo ontoprivačná etiológia zla? Príspevok k porozumeniu pôvodu zla. In *Filozofia*. Bratislava : Filozofický ústav SAV, 1997, roč. 52, č. 7, s. 517 – 529.
- NEŠTINA, Marek. Problém zla z hľadiska filozofie náboženstva. In *Testimonia theologica [on-line]*. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta, 2011, roč. 4, č. 2, s. 1 – 20. Dostupné na internete: <https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2011/2011-3/TT_2011-3_NESTINA_Problem_zla_z_hladiska_filozofie_nabozenstva.pdf> [28. 2. 2022]
- O'CONNOR, David. Theism and Gratuitous Natural Evil. In PETERSON, Michael (ed.). *The Problem of Evil*. Indiana : University of Notre Dame Press, 2017, s. 488 – 504. ISBN 978-0-268-03847-2.
- PETERSON, Michael L. The Problem of Evil. In QUINN, Philip L. – TALIAFERRO, Charles (eds.). *A Companion to Philosophy of Religion*. Malden; Oxford; Carlton : Blackwell Publishing, 2007, s. 393 – 401. ISBN 978-0-631-21328-4.
- ROJKA, Luboš. Hrozné zlo a jeho dopad na filozofické chápanie Boha. In *Ostium [on-line]*. B. m. : Občianske združenie Ostium, 2017, roč. 13, č. 4. Dostupné na internete: <<https://ostium.sk/re->

- ad-offline/4365/hrozne-zlo-a-jeho-dopad-na-filozoficke-chapanie-boha.pdf> [28. 2. 2022]
- ROJKA, Luboš. *Kto je Boh? Pojem Boha v súčasnej analytickej filozofii*. Trnava : Dobrá kniha, 2018. 135 s. ISBN 978-80-8191-101-9.
- ROJKA, Luboš. *Kto je Boh a či vôbec jestvuje. Úvod do filozofickej teológie. Prvý diel*. Trnava : Dobrá kniha, 2010. 279 s. ISBN 978-80-7141-693-7.
- ROJKA, Luboš – HALAMOVÁ, Júlia. Prečo Boh stvoril svet tak zle. In *Studia Aloisiana*. Trnava : Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, roč. 5, č. 1, s. 17 – 30. ISSN 1338-0508.
- ROWE, William L. The Problem of Evil and Some Varieties of Atheism. In *American Philosophical Quarterly [on-line]*. B. m. : University of Illinois Press, 1979, roč. 16, č. 4, s. 335 – 341. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/20009775>> [28. 2. 2022]
- SINGER, Marcus G. The Concept of Evil. In *Philosophy*. B. m. : Cambridge University Press, 2004, roč. 79, č. 2, s. 185 – 214. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0031819104000233>. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/3751971?origin=JSTOR-pdf>> [28. 2. 2022]
- SCHMIDT, Josef. *Filozofická teológia*. Bratislava : Serafín, 2008. 403 s. ISBN 978-80-8081-073-3.
- SPIŠIAKOVÁ, Mária. *Zlo v Božom stvorení. Riešenie problému zla v analytickej filozofii náboženstva*. Varšava : Rhetos, 2012. 242 s. ISBN 978-83-89781-71-0.
- STERBA, James. *Is a Good God Logically Possible?*. Cham : Springer Natur Switzerland AG, 2019. 209 s. ISBN 978-3-030-05469-4.
- STUMP, Eleonore. *Aquinas*. London; New York : Routledge, 2003. 611 s. ISBN 0-415-02960-0.
- SV. AUGUSTÍN. *Vyznania*. Bratislava : Lúč, 1997. 453 s. ISBN 80-7114-185-2.
- SWINBURNE, Richard. *Bůh jako vysvětlení*. Praha : Triton, 2011. 166 s. ISBN 978-80-7387-422-3.
- TOOLEY, Michael. The Problem of Evil. In ZALTA, Edward N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy [on-line]*. B. m. : Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/evil>> [28. 2. 2022]
- VITALE, Vince R. Introduction: The Problem of Horrendous Evils. In *Non-Identity Theodicy [on-line]*. Oxford : Oxford Uni-

versity Press, 2020. ISBN 978-0-19-886422-6. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198864226.003.0001>. Dostupné na internete: <<https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198864226.001.0001/oso-9780198864226-chapter-1>> [28. 2. 2022]

TATTERSALL, Nicholas. Evil. In *Internet Infidels* [online]. B. m. : b. v., b. r. Dostupné na internete: <<https://infidels.org/library/modern/nicholas-tattersall-evil>> [28. 2. 2022]

Mgr. Patrik Hrmo

Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie

SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1B

e-mail: <patrik.hrmo@gmail.com>

ORCID ID: 0000-0001-7449-5024

Komentáre v online médiách počas návštevy pápeža Františka na Slovensku

Online Media Commentaries During Pope Francis' Visit to Slovakia

JAROSLAVA MATLÁKOVÁ

Abstrakt: On 12th to 15th September 2021, Pope Francis, the head of Catholic Church, visited the Slovak Republic. This event was covered by all newspapers both in Slovakia and abroad. The importance of the event was also indicated by the number of registered journalists mapping this visit. According to official figures, it was around 600 journalists. There were reports, reflections, debates being written, interviews conducted, but also commentaries and glossings were provided. For the purposes of this conference we chose four from the Slovak online media: DennikN, SME, Postoj, Denník Štandard, where we examined the commentaries and opinions from the perspective of argumentation.

Keywords: Commentary, online media, Pope

Metodológia

Výskumná otázka: Ako jednotlivé online médiá rámcovali v komentároch tému: Návšteva pápeža na Slovensku? Odpoveď na svoju výskumnú otázku o mediálnej argumentácii v prospech alebo v neprospech pápežskej návštevy sme hľadali prostredníctvom kvantitatívno-kvalitatívnej obsahovej analýzy. Keďže ide v súvislosti s touto témou (živou v odbornej komunite pomerne krátko) o ojedinelý prístup, v dosiaľ publikovanej literatúre sme nenašli argumentačnú analýzu tohto druhu a bolo potrebné sformulovať argumentačné kategórie ad hoc. Nápomocná nám pritom bola metóda „rámcovania“ (framing), ktorá sa zakladá na rozkategorizovaní skúmanej problematiky a následne na analýze textových obsahov podľa týchto kategórií. Rámce sa často stotožňujú s tematickými kategóriami skúmaného

diskurzu¹, avšak tento metodologický nástroj umožňuje aj skúmanie kategórií hlbšie pod povrchom udalostí a javov. Jeden z kľúčových teoretikov „rámcovania“ R. Entman definuje frames ako „aspekty udalostí a vecí a ich prepájanie tak, aby sa podporila určitá interpretácia, hodnotenie a/alebo riešenie“² a prisudzuje im štyri funkcie: definujú problém, ponúkajú interpretáciu príčin, obsahujú morálny postoj k problému a sľubujú riešenie, nápravu alebo smer potrebnej reakcie³. Práve interpretačný a morálno-hodnotiaci prístup médií je dôležitý pri formulovaní argumentov v textoch, ktoré publikujú.

Dôležitým krokom v rámci kvantitatívnej obsahovej analýzy je voľba jednotky merania. Pre účely tejto práce sme vybrali za jednotku merania názorové texty a komentáre. Ďalším prvkom bol výber médií. Zvolili sme najčítanejšie denníky a konzervatívne denníky na Slovensku – SME, DenníkN, Postoj, Štandard. Po preskúmaní plánovanej vzorky sme zhodnotili, ktoré znaky sú relevantné pre náš výskum a zostavili sme kódovaciu knihu s identifikačnými premennými.

Identifikačné premenné:

- Názov média
- Dátum publikovania článku
- Autor článku
- Názov článku
- Zdroj (link na online vydanie)
- Žáner
- Označenie autora – interný/externý
- Počet slov v danom článku
- Argumenty 1 – 7
- Vysvetlivky a citáty

Zvolené hodnotové témy (alebo tiež nazývané rámce) sme rozdelili na argumenty, s ktorými autori pracovali. Počas analýzy textov sme zistili, že v každom rámci sa zreteľne profilovali dva protichodné po-

¹ GAZDA, Imrich. *Sociálna náuka cirkvi a jej prezentácia v slovenských printových médiách*. Dizertačná práca. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009.

² ENTMAN, Robert. *Projections of Power: Framing News, Public Opinion and US Foreign Policy*. Chicago : University of Chicago Press, 2004, s. 5.

³ ENTMAN, Robert. Framing : Toward clarification of a fractured paradigm. In *Journal of Communication*, 1993, roč. 43, č. 4, s. 51 – 58.

stoj. Ukázalo sa tak, že je vhodné pre daný výskum použiť vektory. Pri každom argumente sme si stanovili protikladné vektory, ktorými sa médiá uberajú pri komunikácii s čitateľom. Pozitívny vektor bol označovaný 1+, negatívny vektor 1-. Na záver sme pri každom argumente urobili poznámku, prípadne si vypísali citát z daného článku.

Tabuľka č. 1 Výskumná vzorka

ONLINE DENNÍK	POČET	PROFIL
Postoj	19	Kresfiansko-konzervatívny
Denník Štandard	9	Kresfiansko-konzervatívny
Denník N	13	Sekulárno-liberálny
Sme	26	Sekulárno-liberálny
SPOLU:	67	

Tabuľka č.1

Časový harmonogram

Časový rámec týchto komentárov bol od 5. 7. 2021, kedy denník Postoj zverejnil prvý komentár do 27. 9. 2021, kedy denník Sme uverejnil posledný komentár k tejto téme.

Stav problematiky

4. júla 2021 ohlásil pápež František na svätopeterskom námestí v Ríme po modlitbe Anjel Pána, ktorá je prenášaná každú nedeľu mnohými svetovými médiami, svoju pastoračnú návštevu Maďarska a Slovenska. Kým návšteva Maďarska nikoho neprekvapila, nakoľko išlo o ukončenie Eucharistického kongresu v Budapešti, trojdňová návšteva v srdci Európy, ohlásená len osem týždňov pred uskutočnením návštevy, prekvapila takmer celý svet. Išlo totiž len o druhú zahraničnú cestu pápeža v tom roku.

Slovensko sa tak stalo 54 krajinou, ktorú pápež František navštívil počas svojho pontifikátu a zároveň táto cesta bola 34. apoštolskou návštevou tohto pontifika.⁴

⁴ TK KBS. Apoštolská cesta pápeža Františka na Slovensko. [tlačová správa na internete, portál tkkbs.sk]. Publikované 11. 9. 2021. Dostupné na internete: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20210911001>. [cit. 15.9.2021].

Táto udalosť bola spravodajsky pokrývaná všetkými denníkmi na Slovensku aj v zahraničí. O dôležitosti tejto udalosti svedčí aj počet prihlásených novinárov, ktorí túto cestu mapovali. Podľa oficiálnych čísel to bolo okolo 580 novinárov. Pre veľký záujem médií bola uzatvorená registrácia pre médiá o 10 dní skôr oproti naplánovanému termínu⁵.

Pápež navštívil mestá Bratislava, Košice, Prešov a Šaštín-Stráže. Stretol sa s predstaviteľmi štátu, s prezidentkou, predsedom parlamentu a premiérom, ale aj s biskupmi, kňazmi a rehoľníkmi. Zvláštnu pozornosť venoval Spoločnosti Ježišovej, ktorej je sám členom. Stretol sa tiež s predstaviteľmi židovskej náboženskej obce, mládežou a obyvateľmi košického sídliska Luník IX.⁶

Výskum

V každom z textov sme zaznamenávali okrem základných identifikačných premenných (médiu, dátum, autor) aj žáner a pôvod prezentovaného názoru (či šlo o názor autora textu alebo citovaný názor v rámci názorového textu). Následne sme pri každom určovali prítomné argumenty (v jednom texte ich mohlo byť viacero súčasne, ale žiadny text nepresiahol viac ako tri argumenty). Zaznamenané argumenty sme zoskupili do siedmich strešných kategórií:

- A1: učenie;
- A2: očkovanie;
- A3: návštevnosť;
- A4: kultúrna vojna;
- A5: dôvod návštevy; (politika) ;

⁵ TK KBS. Na návštevu Svätého Otca na Slovensku sa registrovalo 580 novinárov. [tlačová správa na internete, portál tkkbs.sk]. Publikované 1. 9. 2021. Dostupné na internete: <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20210901001>. [cit. 11.9.2021]. Porovnaj aj: GUBKOVÁ, N. Talkshow Host' Nory Gubkovej: Martin Kramara, hovorca KBS. [rozhlasová relácia RTVS]. Odvieslané 23.9.2021 o 13:00. Dostupné na internete - archív RTVS: <https://www.rtvsk.sk/radio/archiv/1530/1629035>. [online - archív].

⁶ VATICAN NEWS. Harmonogram apoštolskej cesty do Budapešti a na Slovensko. [tlačová správa na internete, portál vaticannews.va]. Publikované 21. 7. 2021. Dostupné na internete: <https://www.vaticannews.va/sk/papez/news/2021-07/program-apostolskej-cesty-papeza-frantiska-budapest-slovensko.html>. [cit. 14.9.2021].

A6: vyrovnanie sa s minulosťou;

A7: stretnutie s menšinami.

V každej bolo možné sledovať argumenty so spoločným základom, ale opačným vektorom:

A1: súhlas/nesúhlas s učením Katolíckej cirkvi v osobe pápeža;

A2: pápež prichádza, aby sa ľudia dali/nedali očkovať;

A3: návšteva pápeža vzbudí záujem/nezáujem;

A4: pápež prišiel, aby ukončil vojnu medzi liberálmi a konzervatívami/aby rozdúchal;

A5: dôvod pápežskej návštevy je pastoračná návšteva/politická návšteva;

A6: pápež prichádza, aby sme sa vyrovnali s komunistickou minulosťou/kauzou Bezák;

A7: pápež prišiel, aby zviditeľnil/nezviditeľnil marginalizované skupiny na Slovensku.

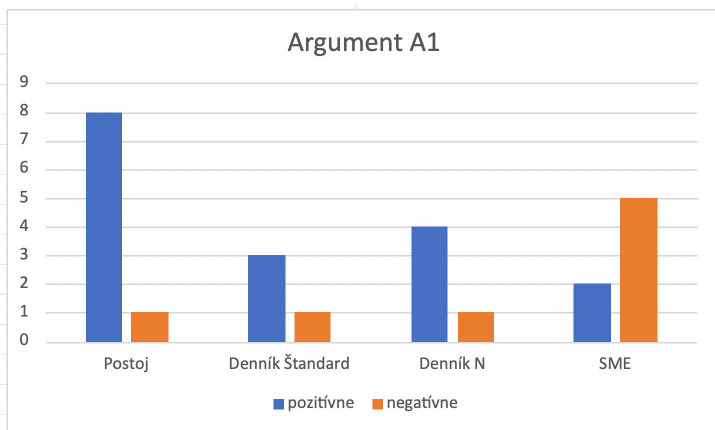
V nasledujúcej časti priblížime jednotlivé argumentačné kategórie a prvostupňové štatistické zistenia, ktoré sa ich týkali.

A1: Učenie

Argumentačná kategória učenie zahŕňala presvedčenie, že pápež na Slovensko prichádza s učením Katolíckej cirkvi, je nositeľom učenia a toto učenie nie je len idea, ale aj reálny život. Zaznamenali sme oba vektory tejto argumentácie:

pozitívny: Pápež prichádza s učením a práve toto učenie sa stáva nosným svedectvom jeho návštevy.

negatívny: Pápež prichádza s učením, ale v našom štáte nemá čo cirkevná osobnosť hovoriť o morálke.

Graf č.1

Tento typ argumentácie bol najpočetnejší a vyskytoval sa vo všetkých skúmaných médiách vo veľkej miere. Príchod pápeža ako nositeľa učenia je prijaté pozitívne, ale aj v kresťansko-konzervatívnych, aj sekulárno-liberálnych médiách sa vyskytuje problém s prijatím niektorých doktrín učenia. Viditeľné to bolo hlavne pri denníku SME, kde pisatelia komentárov súhlasia s návštevou, ale neprijímajú niektoré časti učenia (vražda nie, ale potrat áno).⁷

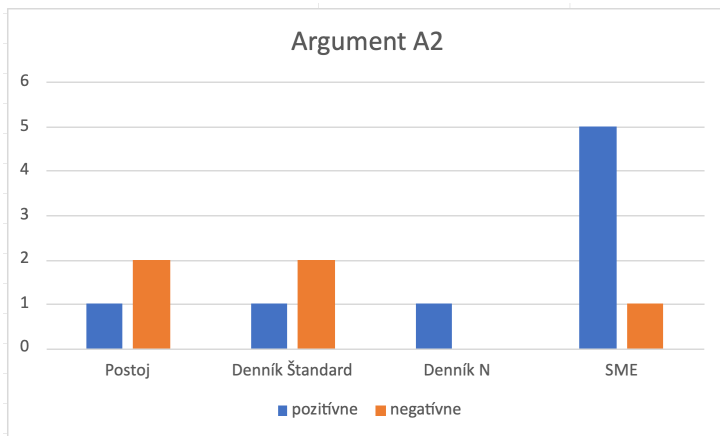
A2: Očkovanie

Argumentačná kategória očkovanie zahŕňa presvedčenie, že pápež na Slovensko pozval práve minister zdravotníctva v spolupráci s biskupmi Slovenska, aby zabezpečili väčšiu zaočkovanosť slovenských obyvateľov. Aj keď táto argumentácia vyzerá ako vystrihnutá z hoaxov, venujú sa jej všetky skúmané médiá. Aj v tejto argumentácii sme zaznamenali oba vektory argumentácie:

⁷ „Ludský život je posvätný, pretože už od svojho začiatku vyžaduje stvoriteľské pôsobenie Boha a navždy zostáva v osobitnom vzťahu k Stvoriteľovi, svojmu jedinému cieľu. Jediné Boh je Pánom života od jeho začiatku až do jeho konca: nikto a za nijakých okolností si nemôže nárokovať právo priamo zničiť nevinnú ľudskú bytosť.“ Katechizmus Katolíckej cirkvi, 2258. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 548.

pozitívny: Pápež prichádza, aby sme sa dali očkovať.

negatívny: Pápežova návšteva nie je spojená primárne s očkovaním.

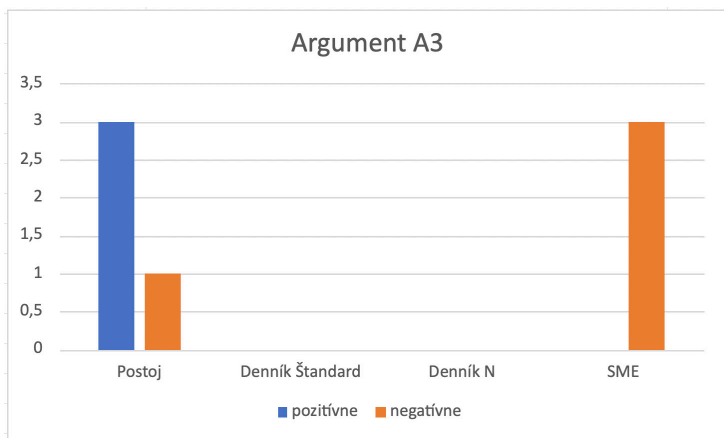
Graf č.2

Táto argumentácia sa vyskytovala v textoch najmenej, ale bola tiež zaujímavou ukážkou, ako sa diskusia zo sociálnych sietí preniesla aj do publicistického žánru, kde s ňou jednotliví komentátori pracovali. Zaujímavé boli komentáre z denníka SME, kde komentátori chceli od katolíkov, aby začali poslúchať pápeža a dali sa zaočkovať. V tejto časti bolo veľa komentárov, ktoré písali externí komentátori denníka. Ako vidno na grafe, konzervatívne médiá upozorňovali, že pápežova návšteva nie je priamo spojená s očkovaním, je to len vedľajší efekt.

A3: Návštevnosť

Práve na argumentáciu s očkovaním je prilepená aj ďalšia argumentačná analýza. Ide o argument, že čím nižšia zaočkovanosť, tým nižšia návštevnosť. Tento argument sa však stáva akousi stigmu, keď sa prizvukuje, že nízke čísla návštevnosti budú hanba pred svetom. Vytiahnuť tento argument však poukazuje skôr na dedinské handrkovanie, ako na vnímanie veľkosti návštevy a jej prínosu. Zahraničné médiá návštevnosť na stretnutí s pápežom vôbec nekomentovali. Na

druhej strane aj na Slovensku sa v tomto období zvýšila sledovanosť programov, ktoré priamo sledovali túto návštevu.⁸

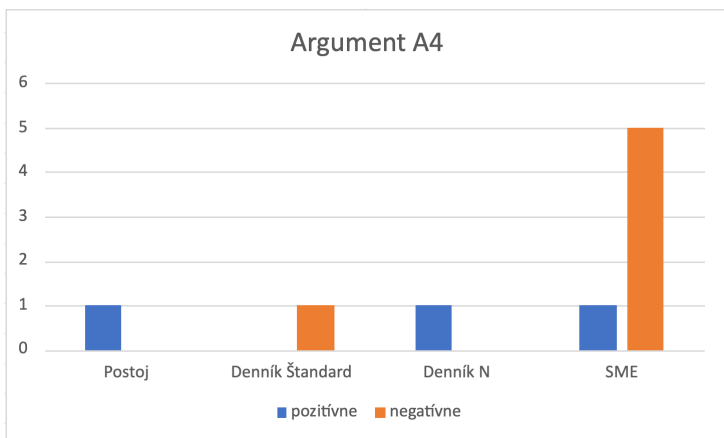
Graf č.3

Ako vidíme z grafu, tento boj o návštevnosť a čísla prebiehal v dvoch denníkoch, a to v denníku Postoj a v denníku SME. Denník postoj upozorňoval, že nízke čísla v návštevnosti nie sú problémom. Naopak, denník Sme to videl ako veľký problém.

A4: Kultúrna vojna

Asi by sme čakali, že argumentáciá o kultúrnej vojne bude pri návšteve pápeža silnou témou, tak na Slovensku sme na omyle. Otázka skôr znela, či pápež prišiel vyvolať kultúrne vojny alebo ich prišiel zahľadiť. Prekvapením tohto argumentu bolo, že tak ako kresťansko-konzervatívny denník Štandard, tak aj denník SME sú v tomto smere negatívne.

⁸ RTVS. Návšteva pápeža Františka prilákala divákov k obrazovkám. [správa na internete, portál rtvs.sk]. Publikované 16. 9. 2021. Dostupné na internete: <https://www.rtvsk.sk/novinky/zaujímavosti/268367/navsteva-papeza-frantiska-prilakala-divakov-k-obrazovkam>. [cit. 20. 9. 2021]

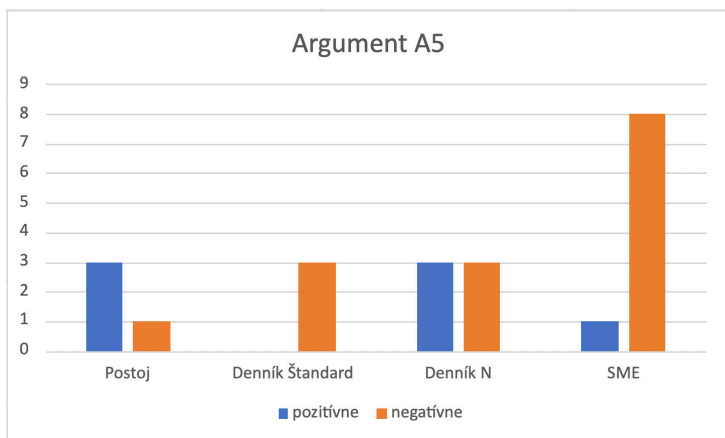

Graf č.4

Aj keď vidíme, že jednotlivé denníky sa tomuto argumentu venovali pomerne málo. Denník Štandard virtuálne vyzýval pápeža k vyvolaniu kultúrnej vojny, denník Sme videl problém s morálkou. Tu však treba uviesť, že tieto argumenty sa našli v denníku Sme u externých komentátorov. Napriek tomu akoby v príhovore pápeža v prezidentskej záhrade zaniklo, že hovorí aj o ideologickej kolonizácii. Zaujímavosťou tohto príhovoru bolo, že pápež hovorí o ideologickej kolonizácii v sekulárnom prostredí.

A5: Dôvod návštevy

Pred návštevou pápeža na Slovensku, ale aj počas nej, zaznievala otázka na dôvod tejto návštevy. Prichádza pápež na svoju apoštolskú a pastoračnú návštevu veriacich, alebo prichádza pápež ako politik, ktorý rieši politické kroky a vedie si vlastnú politiku naprieč svetom? V tomto argumente zaznievala otázka, či pápež prišiel konečne vyriešiť odluku cirkvi od štátu (politická návšteva) na Slovensku.

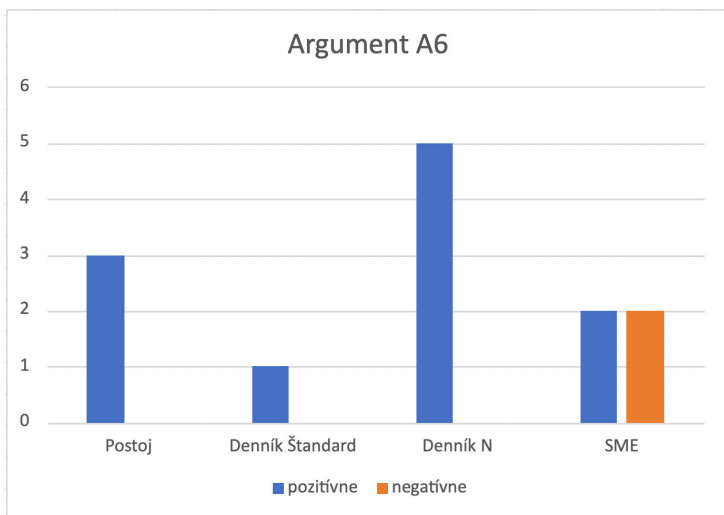

Graf č.5

Ako je možné vidieť z tabuľky, tento argument a verejná debata boli veľmi populárne medzi komentátormi. Napriek tomu, že vatikánisti a vatikánske médiá hovorili o apoštolskej návšteve pápeža a jeho kroky boli smerované skôr pre “prebratie sa” veriacich, mnohé komentáre sa venujú návšteve pápeža hlavne ako návšteve politika, ktorý by mal moc presadzovať svoju moc, alebo naopak, aby ako politik nezasahoval do fungovania štátu. Keďže v tejto argumentácii som nesledovala to, či pápež by mal alebo nemal pôsobiť ako politik, ale zaznamenávala som len to, ako je v argumentácii vnímaná návšteva z pohľadu politická/apoštolská, boli výsledky zaujímavé. Najviac denník Postoj a DenníkN argumentoval tým, že návšteva je hlavne apoštolská. Tu je možno aj dôležité spomenúť, že v DenníkuN robil komentáre v tomto období František Mikloško a možno preto DenníkN vynieva ako denník pozitívne a konzervatívne.

A6: Vyrovnanie sa s minulosťou

Medzi často hovorené a písané argumenty patrilo, že pápež prichádza, aby sme sa vyrovnali s minulosťou. Túto minulosť vnímali komentátori v dvoch líniách – vyrovnanie sa konečne s komunistickou minulosťou a vyrovnanie sa s kauzou Bezák.

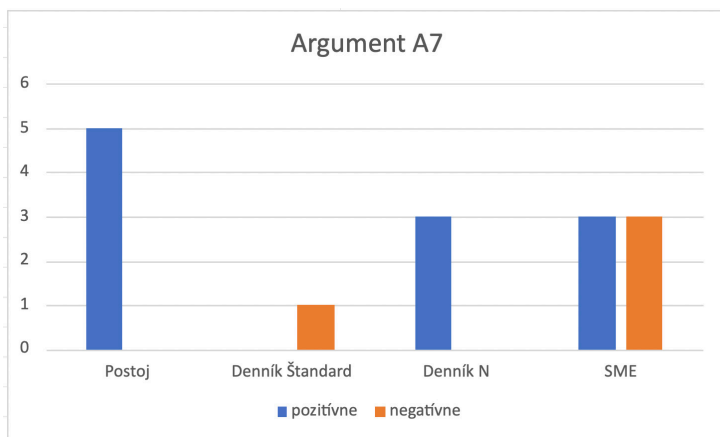

Graf č.6

Ako vidíme z grafu, tento argument bol prevažne pozitívny. Vyrovnanie sa s minulosťou a ukončenie určitej etapy bolo vnímané pozitívne. Aj stretnutie pápeža s arcibiskupom Róbertom Bezákom bolo vnímané pozitívne. Denník Sme síce “kauzu Bezák” chcel vidieť v konkrétnych krokoch, v umiestnení biskupa a podobne, tu možno vidieť tie negatívne argumentačné konotácie. Akoby nevideli ukončenie tejto kauzy.

A7: Stretnutie s menšinami

Posledným argumentom, ktorý bol slovenskými médiami riešený bolo stretnutie s menšinami. Práve pre návštevu pápeža Františka na sídlisku Lunik sa mnohé komentáre upierali práve na túto menšinu. Ale vyskytli sa aj komentáre o právach žien v Cirkvi, či migrantoch.

Graf č.7

Ako môžeme vidieť tu sú rozporuplné výsledky. Denník Postoj vnímal pozitívne, že pápež František sa stretne s rôznymi marginalizovanými skupinami, Denník Štandard to nevidel ako významnú záležitosť a kritizoval pápežovu návštevu Lunika 9, kde opäť spomenuli aj migračnú krízu a neprípustnosť migrantov v Európe. Opäť prekvapil pozitívny DenníkN, ktorý komentoval Andrej Bán, ktorý sa dlhodobo venuje menšinám – migrantom aj Rómom na východnom Slovensku. Denník Sme sa snažil o vyváženosť tohto pohľadu, ale vyčítal pápežovi, že sa nestretol aj s ľuďmi, ktorí ako deti boli zneužívaní kňazmi. Tento denník ako jediný informoval aj o demonstrácii pred prezidentským palácom, kde sa stretli ľudia zneužívaní kňazmi.

Záver

Pomocou kvantitatívno-kvalitatívnej analýzy na vzorke 67 textov pochádzajúcich zo štyroch médií s rôznym umiestnením na škále konzervatívne – liberálne aj kresťanské – sekulárne sme určili sedem argumentačných kategórií. Osvedčila sa nám metóda „vektorov“ – keď z toho istého argumentačného základu vychádzajú protichodné presvedčenia a tvrdenia.

Ponúknuté argumentačné kategórie (a vektory v ich rámci) predstavujú vhodný výskumný nástroj na ďalšie podobné analýzy javov

spojených s výskumom argumentov. Veľmi zaujímavé môžu byť aj ďalšie porovnania mediálnej argumentácie v rôznych oblastiach. Naše slovenské porovnanie ukázalo, že očakávania odvodené od všeobecného náboženského profilu krajiny môžu ostať nenaplnené a precízna analýza môže priniesť paradoxné zistenia.

Na strane druhej zistenia ukázali, že je rozdiel, či komentáre píšú fundovaní novinári, ktorí vedú argument aj vystaviť a podprieť dôkazmi alebo komentár, ako mienkotvorný publicistický žáner, píšú externí prispievatelia. U externých prispievateľov sme si viac všimli, že píšú skôr pocitovo, na základe zážitkov.

Keď sme pracovali s jednotlivými argumentami spoločne, bolo možné si všimnúť, že návšteva pápeža na Slovensku mala konzervatívny charakter z pohľadu komentátorov a médií. Aj keď argumentácie, ktoré hovorili o politickej návšteve prevyšovali, nemôžeme ich pokladať z pohľadu ideológie za liberálne. Je to skôr o náhľade na osobu pápeža, či ju dané médium vníma ako autoritu Rímskokatolíckej cirkvi alebo ako politika a hlavu štátu Vatikán.

Preto denník SME vychádza ako liberálne médium. Denník Standard napriek negatívne hodnoteniu argumentov, má najväčší problém s učením pápeža, keď tvrdí, že pápež sa často mylí, a preto je potrebné jeho slová a výroky korigovať.

Celkovo môžeme vnímať, že pápežská návšteva na Slovensku bola vnímaná konzervatívne. Bola vnímaná viac hodnotovo.

Bibliografia

- ENTMAN, Robert. Framing : Toward clarification of a fractured paradigm. In *Journal of Communication*, 1993, roč. 43, č. 4, s. 51 – 58.
- ENTMAN, Robert. *Projections of Power: Framing News, Public Opinion and US Foreign Policy*. Chicago : University of Chicago Press, 2004. 240 s.
- GAZDA, Imrich. *Sociálna náuka cirkvi a jej prezentácia v slovenských printových médiách*. Dizertačná práca. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2009.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007. 918 s. ISBN 978-80-7162-657-2.

Internetové zdroje

<https://www.rtv.s.sk/radio>

<https://www.tkkbs.sk>

[https:// www.vaticannews.va/sk](https://www.vaticannews.va/sk)

Periodiká (online)

DennikN

SME

Postoj

Denník Štandard

Tabuľka č.1 Výskumná vzorka

Graf č.1 Výskyt argumentácie Učenie (A1)

Graf č.2 Výskyt argumentácie Očkovanie (A2)

Graf č.3 Výskyt argumentácie Návštevnosť (A3)

Graf č.4 Výskyt argumentácie Kultúrna vojna (A4)

Graf č.5 Výskyt argumentácie Dôvod návštevy (A5)

Graf č.6 Výskyt argumentácie Vyrovnanie sa s minulosťou (A6)

Graf č.7 Výskyt argumentácie Stretnutie s manšínami (A7)

Mgr. Jaroslava Matláková

Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky

SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B

e-mail: <jaroslava.matlakova528@edu.ku.sk>

Stieranie hraníc medzi personálnou a politickou sférou v súčasnej etike starostlivosti a cnosti

Blurring the Boundaries Between the Personal and Political Spheres in the Contemporary Ethics of Care and Virtue

MARTINA NEBOŠKOVÁ

Abstract: This paper analyses the ethics of care and the ethics of virtue concerning their applications in the public/political sphere. Since previous research has shown that these theories are compatible in many features in their application in the private sphere, it implies it is possible to create a new ethical theory based on their synthesis. Nevertheless, for this synthesis to be adequate, they should be compatible in their impact on the public domain, too. The paper briefly analyses the ethics of care and the ethics of virtue and claims that both theories equally suggest moral obligations beyond the private domain. However, they differ in the extent to which we can recognize these obligations, since the ethics of care goes even beyond the public sphere while MacIntyre's virtue ethics does not. Nonetheless, their compatibility in this area is a key step towards creating some sort of synthesis as mentioned.

Keywords: The ethics of care, The ethics of virtue, Public domain, Politics

Úvod

Keď sa snažíme vytvoriť ideálnu etickú koncepciu, vždy chceme, aby bola uplatniteľná v čo najvyššej miere a výnimkou nie je ani etika starostlivosti. Napriek rôznym limitáciám a možným prekážkam ašpiruje na všeobecnú uplatniteľnosť, a to, podľa Heldovej, v súkromnej, politickej aj globálnej sfére. Na druhej strane MacIntyry vedú tieto limitácie k tomu, že redukuje dosah a uplatnenie jeho koncepcie len po politickú sféru lokálnych spoločenstiev. Obe teórie teda vychádza-

jú zo sociálnej a politickej kritiky, no etika starostlivosti je v otázke uplatnenia danej teórie o čosi optimistickejšia než MacIntyrova etika cnosti.

Paradoxne, naše intuície ohľadom ich uplatniteľnosti sa líšia, pretože za presvedčivejšiu považujeme MacIntyrovu etiku cnosti. MacIntyrova teória aj napriek jeho vlastnej snahe o redukciu dosahu svojej koncepcie len po lokálnu úroveň, podľa nás dokáže presahovať aj do politiky moderného štátu či dokonca na globálnu úroveň. Samozrejme, nie sme slepí voči prekážkam a problémom, ktorým je MacIntyrova koncepcia vystavená. Keďže je však našou snahou vytvoriť akúsi syntézu etiky starostlivosti s jeho teóriou, sme presvedčení, že po danej modifikácii im bude schopná odolať.

V prípade etiky starostlivosti máme však pochybnosti. Dôvodom je, že etika starostlivosti nie je ucelenou a jednotnou koncepciou. Skôr môžeme hovoriť o rôznych etikách starostlivosti, nakoľko mnohé autorky majú, odhliadnuc od spoločných feministických koreňov a myšlienok, aj mnohé odlišnosti, ktoré ich teórie posúvajú rôznymi smermi. Táto roztrieštenosť, resp. nejednotnosť etík starostlivosti sama o sebe nie je problémom, no ich presvedčivosť oslabuje, že nie sú až tak systematicky spracované. Súčasne však vyžadujú istú mieru spoločenskej reformy, pre ktorú je zväčša potrebný práve systematický základ. Nie je preto až tak prekvapivé, že etiky starostlivosti môžu čeliť kritike v súvislosti s ich uplatniteľnosťou. Môžeme takisto namietat, že etika starostlivosti sa nemôže stať politicky relevantnou teóriou kvôli primárnemu statusu starostlivosti nad spravodlivosťou. Napriek tomu však považujeme feministické myšlienky o uplatnení starostlivosti do politickej sféry ako originálny prístup s veľkým potenciálom. Preto je podľa nás adekvátne pokúsiť sa o syntézu daných koncepcií a zachovať tak MacIntyrovu systematickosť a súčasne inšpiratívne myšlienky etičiek starostlivosti.

V tomto príspevku ukážeme, akým spôsobom obe etické koncepcie riešia otázku uplatniteľnosti vo verejnej/politickej sfére. V prvej časti budeme analyzovať, akým spôsobom etičky starostlivosti pre-pájajú súkromnú s verejnou sférou, resp. ako je možné uplatniť etiku starostlivosti v politickom či právnom systéme. V druhej časti sa zameriame na MacIntyrovu koncepciu a objasníme, ako ju uplatňuje na poli racionálnej politiky lokálnych spoločenstiev. Túto analýzu považujeme za nutný krok k ich syntéze, keďže sa takisto snažíme o to, aby ich syntéza mala čo najväčšiu mieru uplatniteľnosti. Preto

je kľúčové, aby sme ich vedeli zosúladiť v dosahu do politickej sféry. Druhým dôvodom je, že to vytvorí základ pre dosah na globálnu sféru, o ktorý sa budeme takisto snažiť v ďalšej fáze nášho skúmania.

Etika starostlivosti v súkromnej a verejnej sfére

Starostlivosť ako alfa a omega etiky starostlivosti má byť podľa jej predstaviteľiek prítomná nielen v rámci súkromného života, ale aj verejného. Odmietajú marginalizáciu starostlivosti do súkromnej sféry. To, čo sa deje napríklad v domácnosti, podľa nich nemá ostať takpovediac za zatvorenými dverami.¹ Etičky starostlivosti vychádzajú z toho, že relacjonistická ontológia² implikuje morálne záväzky mimo tých, ktoré sa formujú v súkromnej sfére. Presahy etiky starostlivosti do verejnej/politickej sféry môžeme pozorovať v nasledovnom.

Etičky starostlivosti poukazujú na to, že naša závislosť siaha ďalej ako len po náš úzky kruh rodiny a priateľov. Závisíme na ostatných aj v otázke dodržiavania spoločenských pravidiel či noriem, starostlivosti, ktorú nám zabezpečujú verejné osoby, inštitúcie, či dokonca medzinárodné subjekty. Mnohé etičky starostlivosti dokonca považujú vzťahy v súkromnej sfére za akýsi model či základ pre verejné – občianske vzťahy. V podstate ide o to, že nemôžeme verejné osoby alebo sociálne roly, ktoré zastávajú, chápať ako odtrhnuté od ich súkromného života, nakoľko ten ich naďalej formuje. Preto v zásadnom zmysle pre správne fungovanie verejnej sféry, musí byť zabezpečené aj dobré fungovanie súkromnej. Napríklad pre Nel Noddings v úvode jej knihy *Starting at Home* začína pátraním po tom, ako vyzerá ide-

¹ NODDINGS, Nel. *Starting at Home: Caring and Social Policy*. Los Angeles : University of California Press, 2002, s. 6.

² Relacionizmu sme sa venovali v predošlých skúmaniach, no spomenieme aspoň v krátkosti, ako ho môžeme chápať v etike starostlivosti. Napríklad A. Jesenková, ktorá podľa nás svojim opisom relacionizmu vystihla jeho komplexnosť, tvrdí, že „nestačí však len vedieť, že svet je sieť, potrebujeme vnímať, cítiť, myslieť túto spleť vzťahov, a najmä konať s ohľadom na vzťahy, uskutočňovať vzťahy prostredníctvom ich nadväzovania, rozvíjania, opravovania, ochraňovania a uchovávanía, ale aj rozlišovania, rozpletania a preprietania nanovo. Uplatnenie relacjonistickej perspektívy znamená vzťahové, t. j. relačné chápanie všetkých (nielen) kľúčových (nielen) morálnych pojmov a kategórií, ako sú autonómia, zodpovednosť, sloboda. Relacionistická ontológia znamená situovanosť všetkého (všetkých entít) – teda i jazykových entít – vo vzťahoch.“ Viď. JESENKOVÁ, Adriana. Relačná autonómia ako cieľ mravnej výchovy. Perspektíva etiky starostlivosti. In *Scientia et Eruditio*, č. 2, s. 22 – 23.

álny domov, a to kvôli jej predpokladu, že ideálne verejné či politické vzťahy odrážajú ideálne personálne vzťahy.

Keď etičky starostlivosti hovoria o *ideálnych* vzťahoch, rovnako súkromných ako aj verejných, kľúčová je starostlivosť – pokiaľ vzťahy nie sú starostlivými, nemôžeme hovoriť o dobrých vzťahoch a tým pádom ani spoločnosť založená na nich by nebola dobrá. Starostlivé občianske vzťahy sú základom pre politickú spoločnosť. Ak nadviažeme na danú snahu inšpirovať sa súkromnými – rodinnými vzťahmi, tak starostlivosť je základnou črtou, ktorá by nemala byť marginalizovaná len do tejto sféry. Sústredia sa teda na vzťahy, ktoré sú založené na dôvere, vzájomnej vnímavosti a zdieľanom rozvažovaní a stavajú ich ako model pre verejné vzťahy.

Aby totiž fungovala politická spoločnosť, jej členom musí na sebe záležať a musia si dôverovať dostatočne na to, aby sa navzájom uznali za súčasť danej spoločnosti a tým aj, že majú nárok na práva, spravodlivosť a iné 'výhody'.³ V tomto zmysle teda spravodlivosť a práva predpokladajú starostlivosť. Samozrejme, presahy súkromného a politického vidíme aj v opačnom smere, teda z presahu *politického do súkromného*. Tak, ako je vo verejnom živote a v politike uplatňovaný princíp spravodlivosti, tak aj v domácnosti a vo vzťahoch s blízkymi. No stále je to starostlivosť, ktorá má primárny status.

Vidíme teda, že súkromná a politická sféra nemôžu byť už len z princípu izolované, nakoľko starostlivé vzťahy sú stavebným materiálom, ktorý tieto dve sféry zdieľajú. Pokiaľ budeme vychádzať z relacionizmu, ktorý etičky starostlivosti obhajujú, nemôžeme vyjsť zo siete starostlivých vzťahov ani v politickej sfére. Čo však dodávajú, tieto vzťahy majú normatívnu morálnu prioritu.⁴ Nielenže z danej siete nevyjdeme, ale ani by sme nemali, práve naopak. Kultivácia starostlivých vzťahov či už v súkromných alebo politických je rovnako dôležitá a pomáha nám vytvoriť starostlivú spoločnosť. A čo je dôležité, aj keď by sme našli spoločnosti, v ktorých sa uplatňujú starostlivé vzťahy, stále ich môžeme vylepšiť – spoločnosti majú potenciál stať sa oveľa starostlivejšími (a tým aj demokratickejšími) než boli a sú. Etičky starostlivosti tak explicitne vyzývajú k snahe o naplnenie tohto cieľa.

³ HELD, Virginia. *The Ethics of Care: Personal, Political and Global*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 135 – 136.

⁴ HELD, The Ethics of Care, s. 149.

Pri etike starostlivosti je potrebné aj upriamiť pozornosť na prepojenie tejto perspektívy s dosahovaním dohier. Myslíme si, že kvôli kritike etiky cnosti či komunitarizmu sa etičky starostlivosti vyhýbajú tomuto označeniu, no aj tak môžeme nájsť podobné pojmy. V tomto prípade sme sa zamerali na dosahovanie dohier prostredníctvom a vďaka účasti na politike. V nasledovnej citácii Virginie Heldovej sa prepájajú všetky spomenuté aspekty:

„Within caring relations of family and friendship, we should make room for treating others equally and for respecting their rights, and the limited pursuit of self-interest should be permitted within these relations. And within the extended and thinner caring relations that make a group a society (which should gradually be extended to all members of a global society) we should make room for the agreements of rational contractors and for the legal and political arrangements that will uphold our rights, bring us justice, and increase our individual well-being.“⁵

Zdá sa teda, že Heldová považuje za rovnako dôležité individuálne dobré, no čo môžeme považovať za spoločné dobro? Myslíme si, že z kontextu musíme vyrozumieť, že spoločným dobrom, ku ktorému má viesť jej koncepcia, je práve starostlivá spoločnosť ako taká, tvorená starostlivými vzťahmi.⁶ Heldová však nezachádza tak ďaleko, aby explicitne definovala spoločné dobré tak, ako to uvidíme u MacIntyry. Každopádne, etičky starostlivosti chcú vytvoriť spoločnosť tvorenú starostlivými vzťahmi a to nielen súkromnými, ale aj občianskymi. Na základe toho bude možné graduálne kultivovať aj politický a právny systém. Práva a politický systém totiž nie sú statickými, práve naopak, do veľkej miery odrážajú spoločenskú situáciu, ktorá sa mení. A naopak, politický systém zas ovplyvňuje personálnu sféru jednotlivca a jeho život v danej spoločnosti. Je teda zjavné, že aby bola etika starostlivosti úspešná, principiálne musí byť uplatnená aj na verejnej a politickej úrovni.

⁵ HELD, *The Ethics of Care*, s. 136.

⁶ Súdim tak aj z toho dôvodu, že napríklad Noddingsová, na ktorú sa Heldová často odvoláva, hovorí, že cieľom etiky starostlivosti ako morálnej koncepcie, je vychádzať z predstavy ideálneho domova a pretransformovať ju do širšieho kontextu, čiže za účelom vytvorenia starostlivej spoločnosti. Porov. NODDINGS, *Starting at home*, s. 230.

MacIntyrova vízia racionálnej politiky

Pri etike starostlivosti sme si vybrali lineárny postup argumentácie, lebo diela nie sú väčšinou striktné systematické, čo však nepovažujeme za negatívum, ide skôr o to, že v nich prevláda naratív. Pri MacIntyrovovi si však myslíme, že bude užitočné argumentovať retrográdne.

Myslíme si, že po skúmaní MacIntyrovej argumentácie môžeme postupovať podľa nasledovnej štruktúry, ktorej sa budeme držať pri našej interpretácii.⁷

1. Ideálny stav (politickej) spoločnosti: Ide o takú spoločnosť, v ktorej verejná oddanosť konkrétnej koncepcii spoločných dohier, je vecou verejného záujmu – racionálna politika, v ktorej zdôvodňujeme normy a pravidlá na základe
2. zdieľaného chápania spoločných dohier, čo predpokladá
3. zdieľanú reflexiu a uznanie partikulárnych hodnôt a dohier, pre ktorú sú potrebné
4. vzťahy dávania a prijímania, pre ktorých fungovanie potrebujeme
5. cnosti uznanej závislosti a najmä náležitej prajnosti, ktorá si vyžaduje ohľaduplnú náklonnosť k iným.

Podobné presahy medzi súkromnou a verejnou sférou sú viditeľné v dvoch bodoch:

1. v prepojení racionálnej politiky so zdieľaným chápaním spoločných dohier, čiže v prechode od prvého k druhému bodu a
2. v potrebe siete vzťahov dávania a prijímania tak v súkromnej, ako aj politickej sfére.

Podľa MacIntyry, aby spoločnosť dospela k racionálnemu politickému zdôvodneniu, a teda aj racionálnej politike, musí v nej byť podstatná miera zdieľaného chápania dohier, cností a pravidiel. V tomto bode podľa neho zlyhávajú moderné politické spoločnosti, čo vidíme v jeho kritike privatizácie dobra. Tvrdí, že moderné spoločnosti

⁷ Táto interpretácia je poskladaná najmä z MacIntyrových myšlienok v nasledovných pasážach diel:

Porov. MACINTYRE, Alasdair. *Politics, Philosophy and Common Good*. In: KNIGHT, Kelvin. (ed.) *The MacIntyre Reader*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1988, s. 248-249.

Porov. MACINTYRE, Alasdair. *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. Peru, IL : Open Court, 1999, s. 99 - 102, 112 - 126.

vytvárajú priepasť medzi pravidlami a normami, ktoré vymedzujú správne konanie na jednej strane, a koncepciami ľudského dobra na druhej strane. Partikulárne koncepcie ľudského dobra tak marginalizujú do privátnej sféry, čím len umocňujú ich pluralitu. Morálna a politická teória však má byť reflexiou určitej koncepcie ľudského dobra.

Môžeme si teda všimnúť, že MacIntyre odmieta izoláciu verejnej (politickej) a súkromnej sféry v tom zmysle, že by mali podliehať inému typu morálneho zdôvodnenia. Na to, aby sme mohli náležite fungovať v spoločnosti a konať v súlade s jej pravidlami a normami, dané pravidlá nemôžu byť odtrhnuté od koncepcie spoločných dobie. Ak je toto zabezpečené, tak potom aj verejné inštitúcie hrajú významnú rolu v napomáhaní dosiahnutia spoločných, ale aj individuálnych dobie.

Dobro je vždy dosahované na pozadí nejakej praxe, resp. prostredníctvom účasti na nej, nie je to až tak otázka verejného, teoretického či dokonca abstraktného rozvažovania odtrhnutého od praktického prežívania človeka.⁸ Racionálne bytosti môžu dosiahnuť svoje dobro a dobro ako také (spoločné) iba v rámci rozmanitých sociálnych vzťahov, rodinných či politických. To nás privádza k druhému bodu našej interpretácie – k vzťahom.

Vzťahy dávania a prijímania rovnako tak v súkromnej, ako aj verejnej sfére, sú dôležité. Potrebujeme, aby spoločnosť uznala našu osobitnú hodnotu ako jednotlivca spolu s našimi dobrami, ktoré sa snažíme dosiahnuť. Aby toto fungovalo, musíme aj my uznať hodnotu a dobrá ostatných. Len na základe toho sme schopní adekvátne sa podieľať na sieti vzťahov dávania a prijímania, ktoré sú podmienkou pre náležité fungovanie sociálnej či politickej spoločnosti. Ale túto sieť vzťahov dávania a prijímania podľa nás nemôžeme považovať len za podmienku spoločnosti, ale skôr ako priestor, v rámci ktorého sa odohráva náš súkromný, ako aj verejný život. A pre správne fungovanie týchto vzťahov je nesmierne dôležitá cnosť náležitej prajnosti.

V istom zmysle teda môžeme povedať, že cnosť *náležitej prajnosti*⁹ je centrálnou cnosťou, ktorej nadobúdanie umožňuje vytvorenie

⁸ MACINTYRE, *Politics, Philosophy and Common Good*, s. 241.

⁹ MACINTYRE, *Dependent Rational Animals*, s. 121.

dobrej sociálnej a politickej spoločnosti.¹⁰ Radi by sme upozornili na originálnu verziu tohto slova, *just generosity*, nakoľko to odkazuje na previazanosť tohto pojmu so spravodlivosťou – *justice*. Dalo by sa povedať, že sú natolko spoločne previazané, že nemôžeme povedať, že jedno chronologicky alebo kauzálne predchádza druhé. Totiž, o spravodlivosti nemôžeme hovoriť bez toho, aby sme odkázali *ku komu* sa uplatňuje, čiže musíme uznávať iného človeka/ludí ako takých, ktorí si zaslúžia, aby sme na nich brali ohľad. No o náležitej prajnosti nemôžeme hovoriť bez toho, aby sme mali víziu spravodlivého prístupu k nim. Vidíme teda, že pojem spravodlivosti, ktorý je často chápaný ako politický koncept a pojem prajnosti ako spadajúci so súkromnej sféry, sú u MacIntyry na seba úzko naviazané. To len poukazuje na to, že MacIntyrova koncepcia je uplatniteľná rovnako v súkromnej, ako aj vo verejnej sfére.

Aby sme zhrnuli MacIntyrove myšlienky, jeho cieľom je, aby politická a sociálna spoločnosť bola postavená na vzťahoch dávania a prijímania a aby umožňovala dosahovať naše individuálne a spoločné dobré. V rámci siete vzťahov potom vytvárame fórum pre diskusiu o spoločných dobrách. Praktická racionalita, ktorá má byť podľa neho súčasťou politického zdôvodňovania je v zásade dispozíciou nie izolovaných jednotlivcov, ale jednotlivcov v ich sociálnych vzťahoch. MacIntyre tiež tvrdí, že dobré, ktoré máme dosahovať nie sú ani výlučne dobré moje-skôr-než-druhých ani druhých-skôr-než-moje. Hovorí, že individuálne dobré identifikujeme na pozadí a simultánne so spoločnými dobrami.¹¹ Čiže uvažovanie o individuálnych dobrách, čo bežne spadá do súkromnej sféry, je týmto prepojené s politickým rozvažovaním.

Záver

Z nášho skúmania vyplýva, že obe koncepcie – etika starostlivosti aj etika cnosti, sú uplatniteľné aj vo verejnej sfére. Dokonca by sme mohli tvrdiť, že principiálne musia byť. No etičky starostlivosti neostávajú len na politickej úrovni, chcú totiž, aby ich koncepcie boli

¹⁰ MacIntyre rovnako pripomína, že bez adekvátneho uplatňovania náležitej prajnosti sú aj lokálne politické spoločenstvá náchylné ku korupčným tendenciám. Porov. MACINTYRE, *Dependent Rational Animals*, s. 142.

¹¹ Porov. MACINTYRE, *Dependent Rational Animals*, s. 119.

uplatniteľné na globálnej úrovni. MacIntyre však svoju etiku cnosti a jej presahy do politickej sféry redukuje na komunity či lokálne spoločenstvá.¹² To vytvára priepasť ich uplatniteľnosti, ktorý môže byť závažnou prekážkou v ich syntéze. Sme však presvedčení, že takému dôsledku je možné sa vyhnúť a dokázať, že MacIntyreova koncepcia modifikovaná o začlenenie relacionistického aspektu etiky starostlivosti, bude schopná presahovať do globálnej sféry. Preto sa javí ako vhodné tieto myšlienky spojiť do jednej koncepcie, resp. vytvoriť koncepciu, ktorá bude vystavaná na MacIntyrovej teórii a zároveň spĺňať požiadavky feministického prístupu etiky starostlivosti.

Bibliografia

- HELD, Virginia. *The Ethics of Care: Personal, Political and Global*. Oxford : Oxford University Press, 2006.
- JESENKOVÁ, Adriana. Relačná autonómia ako cieľ mravnej výchovy. Perspektíva etiky starostlivosti. In *Scientia et Eruditio*, č. 2, s. 22 – 34. Dostupné na internete: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjX6fOs18H2AhWC6aQ-KHboFBHoQFnoECAIQAQ&url=https%3A%2F%2Fpdf.truni.sk%2Fsee%2Fdownload%3Fsee-2019-02-03-jesenkova.pdf&us-g=AOvVaw1nKW5yUKD5M-D4pIOFl7N2>
- MACINTYRE, Alasdair. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame, Indiana : University of Notre Dame Press, 3rd ed., 2007.
- MACINTYRE, Alasdair. *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. Peru, IL : Open Court, 1999.

¹² Kvôli rozsahu príspevku sa nebudeme hlbšie venovať dôvodom, pre ktoré sa MacIntyre uchýľuje k tejto redukcii. Môžeme však spomenúť, že ide najmä o korupčný charakter moderného štátu a fenomén sociálneho rozpriehradkovania, ktorý môžeme vo vzťahu jednotlivca vs. moderný štát pozorovať tak, že sa od jednotlivca vyžaduje, aby v rôznych sférach (ktoré sú často aj vzájomne izolované) akceptoval odlišné hodnoty a tým aj koncepcie dobra. Vytvára to tak priepasť medzi dobrami jednotlivcom a spoločnými dobrami, čo je prekážkou konceptu racionálnej politiky ako ju predstavuje MacIntyre. MacIntyre tento problém bližšie rieši v MACINTYRE, Alasdair. Social Structures and Their Threat to Moral Agency. In *Philosophy*, 1999 roč. 74, č. 3, s. 311 – 329. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0031819199000431>

- MACINTYRE, Alasdair. Politics, Philosophy and Common Good. In KNIGHT, Kelvin. (ed.) *The MacIntyre Reader*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1988, s. 235 – 252.
- MACINTYRE, Alasdair. Social Structures and Their Threat to Moral Agency. In *Philosophy*, 1999 roč. 74, č. 3, s. 311 – 329.
- NODDINGS, Nel. *Starting at Home: Caring and Social Policy*. Los Angeles : University of California Press, 2002.

Mgr. Martina Nebošková, PhD.
Katólicka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <mneboskova157@gmail.com>
ORCID ID: 0000-0002-1366-4653

Vzťah Jána Huňadyho a Jána Jiskru z Brandýsa

The Relation of John Hunyadi and John Jiskra of Brandýs

TOMÁŠ PASTUCHA

Abstract: The question of the relationship between John Hunyadi and John Jiskra is not new in Slovak historiography. The proof is the study by Július Bartl *Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho* from 2001. However, this text touches on the very relationship between the two nobles rather marginally. It could even be said that it summarises the events of 1439 - 1457 from Jiskra's point of view, and thus mentions important interactions with several Hungarian nobles. We can also encounter Jiskra and Hunyadi in several synthetic works, while the literature before 1989 is characterized by the emphasis on Jiskra. All these facts suggest that the relationship between John Hunyadi and John Jiskra is not sufficiently covered in Slovak historiography. The paper aims to at least partially complete the real picture of the relationship between the two nobles. With the use of archival documents, medieval chronicles, but also scientific literature, the mutual interactions of the two nobles will be described in chronological order. Based on the analysis of these sources, it will be possible to trace the variability or permanence of the relationship between Hunyadi and Jiskra in the period from the death of the Hungarian King Albert of Habsburg to the Battle of Belgrade (1439 - 1456). Since the personality of John Jiskra was misused for propaganda purposes during the socialist period, the presented contribution creates the possibility of correction from the period narrative soaked in bias.

Keywords: John Hunyadi, John Jiskra of Brandýs, Politics, Kingdom of Hungary, Middle ages

Smrť Vladislava I. Jagelonského v bitke pri Varne v roku 1444 zásadne ovplyvnila politické usporiadanie Uhorského kráľovstva v nadchádzajúcich rokoch. Na jednej strane sa tým síce „vyriešil“ problém dvojvládia, keďže od roku 1440 bol oficiálne uhorským kráľom taktiež Ladislav V. z rodu Habsburgovcov. Na druhej strane, Ladislav V. bol korunovaný ako nemluvňa 15. mája 1440 v Stoličnom Belehrade, keďže v čase svojej korunovácie mal vek necelých troch mesiacov. Po

smrti Vladislava I. tak štvorročný Ladislav nebol schopný prevzatia moci v Uhorsku, a to nielen kvôli svojmu veku, ale najmä preto, že bol držaný v Rakúsku, u svojho príbuzného, rímskeho cisára Fridricha III. Uhorské stavy preto v roku 1445 pristúpili k dočasnému riešeniu, vyvolili spomedzi seba sedem kapitánov, ktorí mali Uhorsko spravovať dovtedy, kým sa Ladislav V. neujme vlády. Týmito kapitánmi boli Imrich Bubek, Ján Huňady, Ján Jiskra z Brandýsa, Michal Orság z Gutu, Pongrác zo Svätého Mikuláša, Juraj Rozgoň a Mikuláš Ujlaki.

Spomedzi niekdajších siedmich kapitánov Ján Jiskra z Brandýsa vyniká z viacerých hľadísk. Nepochádzal z Uhorska, nebol preto pokračovateľom žiadneho uhorského šľachtického rodu. Preslávil sa tým, že bol hlavným predstaviteľom prohabsburského tábora v čase dvojvládia a niekoľko rokov vojensky ovládal rozsiahle oblasti na severe kráľovstva, vrátane významných mestských sídiel, predovšetkým stredoslovenských banských miest a východoslovenských kráľovských miest. Z tohto dôvodu bol vyhľadávaným objektom záujmu slovenskej, ale aj českej vedeckej obce. Zatiaľ čo v medzivojnovnej československej historiografii je vyzdvihovaná kontrola územia dnešného Slovenska,¹ v odbornej literatúre z obdobia socializmu sa spomína najmä v súvislosti s bratříkmi.²

Naopak, najvplyvnejším zo sedmičky kapitánov bol v polovici 15. storočia jednoznačne Ján Huňady. Tento šľachtic sa zviditeľnil viacerými významnými bojovými stretmi s Osmanmi, medzi ktoré patria bitka v Sedmohradsku (1442), bitka pri Varne (1444), druhá bitka na Kosovom poli (1448), obrana Belehradu (1456). Huňady sa však nepreslávil len ako vojvodca, ale aj ako politik. Ako jediný zastával v stredovekom Uhorskom kráľovstve post gubernátora, pričom jeho kompetencie sa v mnohých ohľadoch dajú porovnať s postavením panovníka.

Nie je preto ani úplným prekvapením, že v otázke vzájomných vzťahov jednotlivých kapitánov vznikla v tunajšom jazykovom prostredí samostatná štúdia len o vzťahu Huňady – Jiskra.³ Tento text od Júliusa Bartla sa však samotného vzťahu obidvoch veľmožov dotýka

¹ KULHÁNEK, František. *Kronika Československá, Kniha druhá*. Praha : Nakladatelstvo E. Beauforta, 1924, s. 1015.

² GOLÁŇ, Karol – KROPILÁK, Miroslav – RATKOŠ, Peter – TIBENSKÝ, Ján. *Československé dejiny*. Bratislava : Osveta, 1961, s. 65 – 66.

³ BARTL, Július. Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho. In *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec : Mestský úrad, 2001, s. 69 – 78.

skôr okrajovo. Dalo by sa dokonca povedať, že ponúka prierez udalostí rokov 1439 – 1457 z Jiskrovho pohľadu, pričom uvádza dôležité interakcie s uhorskými veľmožmi. Celý opis vzťahu s Huňadym je tak obmedzený hlavne na tému vzájomných vojenských konfrontácií v rokoch 1449 – 1452, ale spomína aj niekoľko vzájomných dohôd a zmlúv. Július Bartl však upozorňuje, že vzhľadom k tomu, že obaja veľmoži boli vedúcimi osobnosťami projagelonského a prohabsburského tábora, obaja sa usilovali pritiahnúť na svoju stranu nižších veliteľov a vodcov rôznych skupín.⁴ Zmienky o interakcii s inými veľmožmi tak na jednej strane síce vytvárajú komplexnejší pohľad, no vzťah Huňady – Jiskra sa v článku, v záplave iných informácií, takmer úplne stráca. Je preto vhodné sa na túto tému pozrieť opäť.

Prvýkrát sa s Huňadym a Jiskrom stretávame na jednom mieste v roku 1437, pri ťažení v dnešnom Srbsku. Lajos Vécsey vo svojej práci tvrdí, že osmanský sultán Murad žiadal od srbského despotu Juraja Brankoviča odstúpenie Smedereva, na čo Brankovič reagoval posilnením obrany hradu a zároveň sa vybral do Uhorska hľadať pomoc. Kráľ Žigmund mu na pomoc poslal vojsko, ktorému velil Pongrác zo Svätého Mikuláša, ku ktorému sa pridali Jiskrovi žoldnier. K Smederevu ešte pred bitkou pritiahli aj sedmohradské oddiely Jána Huňadyho. Pevnosť sa napokon podarilo ubrániť, pričom Osmanom mali mať straty až 40 000 mužov.⁵ Táto interpretácia však zahrňuje viaceré nepresnosti. Ako upozornila Daniela Dvořáková, Pongrác zo Svätého Mikuláša počas tohto ťaženia nebol hlavným veliteľom, no pravdepodobne sa pri ňom značne vyznamenal. O účasti Jána Jiskru síce nepochybuje, no prítomnosť Jána Huňadyho v tejto bitke nepredpokladá.⁶ Huňadyho prípadná prítomnosť v tomto bojovom strete je skutočne ťažko uveriteľná, pretože bitka sa odohrala približne dva roky predtým, než sa Huňady stal severínskym bánom, resp. tri roky pred jeho vstupom do celoštátnej politiky. Je pozoruhodné, že niektoré novšie práce obranu Smedereva úplne zamlčujú.⁷

⁴ Tamtiež, s. 70.

⁵ VÉCSEY, Lajos. *Hunyadi*. München : Ledermüller Olivér, 1956, s. 39.

⁶ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Pod vládou ženy, rytier bez kráľa, I. časť (1437 – 1442)*. Budmerice : Rak, 2021, s. 30 – 36.

⁷ PÁLÓSFALVI, Tamás. *From Nicopolis to Mohács*. Boston – Leiden : Brill, 2018, s. 77 – 82; FAIST, Michal. Jan Jiskra z Brandýsa: Zachránce uherského trónu Ladislava Pohrobka 1440–1445. In *Historica Olomucensia* 46, 2014, Sborník prací historických XXXV, s. 14.

V období dvojvládia po smrti kráľa Albrechta sa obidvaja veľmoži ocitajú na opačných stranách konfliktu. Ich vzájomnú interakciu však môžeme vysledovať až od roku 1444. Počas snemu, ktorý sa začal v Budíne v apríli 1444, ktorého sa obidvaja zúčastnili, boli už veľmi vplyvnými postavami uhorskej politiky.⁸ Jiskra v tom čase kontroloval rozsiahle územia na dnešnom Slovensku, vrátane stredoslovenskej banskej oblasti. Naopak, Huňady si mohol v tom čase užívať „chvíľku slávy“ a renomé neporaziteľného veliteľa, keďže snem sa konal po jeho úspešnej výprave proti Osmanom z predošlej zimy, ale zároveň pred katastrofálnou porážkou pri Varne. Ján Jiskra, rovnako ako iní prívrženci Ladislava Pohrobka, získali pred cestou na snem ochranné listy od kráľa Vladislava. Hoci nemožno popierať snahu o dohodu a zmier v krajine, časť šľachty tieto ciele nezdieľala a na sneme došlo k vybavovaniu účtov a násilnostiam. Najvýraznejšie sa to dotklo Pongráca zo Svätého Mikuláša, ktorý bol zajatý. Zajatie hrozilo aj Jiskrovi, ale kráľ Vladislav mal Jiskru včas varovať a ten sa vďaka tomu stihol vzdialiť z Budína.⁹ Máme dôvod sa domnievať, že proti Jiskrovi mohli na sneme aktívnejšie vystúpiť tí, ktorým dovtedy najviac uškodil. Nepochybne medzi nich patrili napr. Rozgoňovci, ktorých Jiskra v predošlom roku pripravil o Spišský hrad.¹⁰ Huňady takéto dôvody nemal, preto prípadné vystupovanie proti Jiskrovi z jeho strany by bolo možné zdôvodniť azda len oddanosťou Vladislavovi a záujmom o jednotu krajiny. Keďže ale v tomto čase ešte nemal oficiálnu jurisdikciu nad celým kráľovstvom, teda aj hlavnú zodpovednosť zaň, táto možnosť sa nám javí ako menej pravdepodobná. Predpokladáme preto, že Huňady nepatril medzi šľachticov, ktorí proti Jiskrovi na sneme aktívne vystupovali.

Aj v nasledujúcom roku bol vzťah obidvoch veľmožov mierový. Dňa 11. mája 1445 Huňady vydal v Pešti nariadenie pre všetky úra-

⁸ VÉCSEY, Hunyadi, s. 80.

⁹ TATÁRIKOVÁ, Monika. *Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia*. Dizertačná práca. Ružomberok : Katolícka Univerzita, Filozofická fakulta, 2018, s. 67 – 68.

¹⁰ DŁUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga jedenasta, księga dwunasta 1431 – 1444*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009, s. 327 – 328; DŁUGOSZ, Joannis. *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber undecimus et liber duodecimus 1431 – 1444*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN S.A., 2001, s. 295 – 296; TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 63.

dy, aby nevyberali mýto od bardejovských mešťanov.¹¹ Samostatne by sme tomu nemuseli venovať pozornosť, avšak hneď v nasledujúci deň krajinský snem, ktorý zasadal v Pešti, potvrdil, že Bardejov zaplatil Jiskrovi daň za 4 roky.¹² Monika Tatáriková to interpretuje ako znak rastúceho vplyvu Huňadyho v kráľovstve a zároveň ako akceptáciu Jiskru v politike krajiny.¹³ V kontexte obidvoch písomností adresovaných Bardejovu musíme skonštatovať, že k šľachticom, ktorí tolerovali Jiskru, patrili aj Huňady. Staršie tvrdenie Lajosa Elekesa, že Huňady v lete 1445 zamýšľal výpravu proti Jiskrovi sa preto zdá byť málo pravdepodobné.¹⁴ Doplňme ešte, že na jar 1445 došlo k voľbe siedmich kapitánov, ktorými sa stali aj Ján Huňady a Ján Jiskra z Brandýsa.¹⁵ Trend rastu Huňadyho vplyvu a tolerovania Jiskru je badateľný ešte aj na sneme v júni 1446, kedy bol Huňady zvolený za gubernátora. Na sneme boli taktiež Jiskrovi dedične priznané štyri hrady v Uhorsku, čím sa vlastne stal príslušníkom uhorskej šľachty. O pár mesiacov neskôr, 13. septembra 1446, bolo zadefinované postavenie Jiskru v Uhorsku. Jiskrovi boli priznané príjmy zo všetkých miest, hradov a majetkov, ktoré v tom čase držal vo svojej moci na najbližšie tri roky. Po uplynutí troch rokov však mal prísť o príjmy z banských miest a zároveň mal odovzdať Spišský hrad Jurajovi Rozgoňovi a taktiež hrad Richnava jeho pôvodným majiteľom.¹⁶

Je vhodné si položiť otázku, kedy sa začal vzťah Huňadyho a Jiskru zhoršovať, resp. čo v ich vzťahu spôsobilo prelom. Za zlomové môžeme označiť zvolenie za gubernátora. Musíme si uvedomiť, že aj keď Huňady o Jiskrovi a jeho činnosti na severe kráľovstva vedel aj predtým, nemal ešte celouhorskú jurisdikciu, teda problém sa ho priamo netýkal. To sa však jeho zvolením za gubernátora zmenilo, keďže časť zvereného územia prakticky nemal pod kontrolou. Problém sa spočiatku snažil riešiť mierovou cestou, čo môžeme podložiť zadefinovaním Jiskrovho postavenia, o čom sme sa zmienili vyššie. Okrem toho

¹¹ MNL DF 213116.

¹² IVÁNYI, Béla (ed.). *Bártfa szabad királyi város levéltára, I. kötet 1319 – 1526*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1910, s. 75.

¹³ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 78 – 79.

¹⁴ ELEKES, Lajos. *Hunyadi*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952, s. 279.

¹⁵ PAPAJÍK, David. *Ladislav Pohrobek (1440–1457)*. České Budějovice : Bohumír NĚMEC – VEDULA, 2016, s. 85.

¹⁶ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 84 – 85.

však vieme o dvoch osobných stretnutiach v priebehu roku 1447. Pred Veľkou nocou 1447 sa na hrade Buják odohralo stretnutie, ktorého sa zúčastnili okrem Huňadyho a Jiskru aj Juraj Rozgoň, Ladislav z Pavloviec a ďalší šľachtici. O tom, že išlo o neoficiálne jednanie, svedčí fakt, že z tohto miesta nepoznáme žiadny Huňadyho dokument. Huňadyho dokumenty z obdobia dvoch mesiacov pred Veľkou nocou boli vydávané na území dnešnej Budapešti (datované sú v sídlach Starý Budín, Budín, Pešť a Szentfalva),¹⁷ čo znamená, že Huňady odcestoval na hrad Buják len s cieľom osobného stretnutia, pričom sa od svojej kancelárie vzdialil (Budapešť a hrad Buják sú od seba vzdialené približne 75 kilometrov). Nepredpokladáme však, že by vzdialenie sa od kancelárie Huňadymu úplne znemožňovalo vydanie listiny, ale ako pravdepodobnejšie sa javí, že obsah stretnutia nepotreboval, alebo nechcel zaznamenať písomne. Dôvodom stretnutia bola pravdepodobne snaha o majetkové vyrovnanie, čo nepriamo dokladá prítomnosť Juraja Rozgoňa, čo vysvetľujeme vyššie. Problém hradov držaných Jiskrom sa riešil aj 21. júla 1447 v Rimavskej Sobote, kde Jiskra a Huňady uzavreli spoločnú dohodu.¹⁸ O tom, že v tomto prípade už nešlo o kuloárne stretnutie, a že o plánovanom jednaní vedeli aj ďalší, svedčí aj list košického richtára mestu Bardejov z toho istého dňa, v ktorom spomína, že Jiskra osobne odcestoval za gubernátorom.¹⁹

Určité vzdáľovanie sa je badateľné aj na úsilí o vydanie Ladislava Pohrobka a svätoštefanskej koruny do Uhorska od Fridricha III. Ešte v júni 1446 bolo rozhodnuté, že uhorské posolstvo za Fridrichom povedie práve Jiskra. Keďže jeho diplomatická misia neprinesla požadované výsledky, zorganizoval koncom roka Huňady vojenskú výpravu ktorou plienil rakúske krajiny. Tým si vynútil vyjednanie, na ktorom Fridricha zastupovali Ulrich Celjský a Gašpar Šlik. Ani toto stretnutie však cieľ nespĺnilo. Vojenskej výpravy sa Jiskra nezúčastnil, čo Tatáriková interpretuje ako dištancovanie sa.²⁰

Zmluvy a stretnutia z roku 1447 neprinesli očakávané, alebo skôr dohodnuté výsledky, preto Huňady začína voliť aj iné, ako mierové

¹⁷ ENGEL, Pál. Hunyadi János Kormányzói Itineráriuma (1446-1452). In *Századok* 118, 1984, č. 5, s. 982.

¹⁸ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 87 – 89.

¹⁹ „zu dem herr gubernator ist gegagen derselbst“ MNL DF 213173.

²⁰ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 84 – 86.

riešenia, hoci zatiaľ len nepriamo. Navedenie Pongráca zo Svätého Mikuláša a Petra Komorovského k rabovaniu severného Slovenska je pripisované práve Huňadymu, ktorý sa týmto krokom usiloval o oslabenie Jiskru.²¹ Lajos Elekes k snahe o oslabenie Jiskru zaraďuje aj ústretové kroky voči mestám Bratislava a Bardejov, čím mal Huňady docieľiť územné odrezanie Jiskru od Habsburgovcov, prístup k miestnej produkcii modernejších zbraní, ale aj ovládnutie dôležitých obchodných ciest.²²

Otvorená vojna medzi Huňadym a Jiskrom sa rozohorela až v roku 1449, pričom toto načasovanie je pomerne ľahko zdôvodniteľné. Huňady si po skúsenosti z bitky na Kosovom Poli uvedomoval, že vojenské operácie proti Osmanom sú bez vonkajšej pomoci neperpektívne, preto svoje úsilie venoval tvorbe dohôd so spriatelennými krajinami. Dňa 11. novembra 1449 bola uzatvorená dohoda medzi mačvianskym bánom Jánom z Korogu a bosnianskym kráľom Štefanom Tomášom, na základe ktorej sa Bosna zaviazala, že sa nedopustí nevery voči Uhorsku, že nebude vyzývať Osmanov na boj proti Uhorsku a taktiež že nedovolí Osmanom vstúpiť do Uhorska cez svoje územie.²³ Ďalšou dohodou z februára 1450 prisahal moldavský vojvoda Bogdan vernosť Uhorsku a Huňadymu.²⁴ Prinajmenšom dohoda s Bosnou sa javí ako diktát uhorských podmienok. Naznačuje to, že napriek nedávnym porážkam pri Varne a na Kosovom Poli bolo Uhorsko v očiach týchto krajín naďalej silným a obávaným susedom. Tieto dve dohody boli uzatvorené už v čase prebiehajúceho ozbrojeného konfliktu Huňadyho s Jiskrom. Znamená to, že Huňady si bol istý, že obidve spomínané krajiny dohody neodmietnu, preto sa neobával vstupu do vojny s Jiskrom na severe Uhorska. Naopak, nebolo možné zo strany Jiskru v tom čase očakávať rozsiahlu ofenzívu proti Huňadymu. Jiskra, pri formovaní oblasti svojho vplyvu, staval najmä na mestách, ktoré boli verné kráľovnej Alžbete a neskôr Ladislavovi Pohrobkovi. Tieto oblasti postupne rozširoval len o pevnosti a mestá v ich širšom okolí. Zároveň musel opakovane čeliť útokom, čím bol dlhodobo nútený k obranným bojom.²⁵

²¹ BARTL, Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho, s. 73.

²² ELEKES, Hunyadi, s. 334 – 335.

²³ FILIPOVIĆ, Emir Omar. *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386 - 1463)*. Sarajevo : Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, 2019, s. 358.

²⁴ TEKE, Zsuzsa. *Hunyadi János és kora*. Budapest : Gondolat, 1980, s. 177.

²⁵ FAIST, Jan Jiskra z Brandýsa: Zachránce uherského trónu Ladislava Pohrobka 1440–1445, s. 18 – 33.

Dňa 15. augusta 1449 vyslal Ján Huňady vojsko smerom ku Košiciam, pričom na jeho čelo ustanovil Tomáša Székelyho.²⁶ Székely dovedol vojsko k obci Drienov, kde rozložili tábor a vyčkávali niekoľko dní. Dňa 5. septembra Ján Jiskra zaútočil na tábor a zničil ho, pričom zahynul aj samotný Székely. Jiskra následne raboval priľahlé oblasti, ktoré nemal pod kontrolou a taktiež založil pevnosť v Moldave nad Bodvou. Jána Huňadyho tieto správy o neúspešnej výprave prinajmenšom rozrušili, preto ďalšiu výpravu viedol on sám. Jiskra sa síce stiahol a k ich priamej bojovej konfrontácii ešte nedošlo, ale Huňady obľahol a dobyl pevnosť v Moldave. Podľa Jána Długosza sa voči obrancom dobytej pevnosti Huňady zachoval mimoriadne kruto, keďže každému mali byť odťaté obidve ruky, koniec nosa a vydlabnuté jedno oko.²⁷ Z obdobia bojov Huňadyho s Jiskrom ide o najviac farbistý opis zaobchádzania s porazeným nepriateľom. To môže znamenať, že táto krutosť sa skutočne vymykala štandardu, ale zároveň nemožno vylúčiť, že o iných prípadoch jednoducho nevznikli alebo sa nedochovali textové záznamy. Ak budeme pracovať s prvou možnosťou, je vhodné sa zamyslieť nad príčinou tohto trestu. Bezpečne môžeme vylúčiť, že by chcel Huňady trestať práve obrancov Moldavy. Najpravdepodobnejšie je, že tým chcel vzbudiť hrôzu u iných bojovníkov, ktorí boli na strane Jiskru, čím chcel otriast' ich bojovou morálkou. Nemôžeme taktiež úplne vylúčiť pomstu, pretože zosnulý Tomáš Székely bol Huňadyho bratrancom.²⁸ Isté je, že Huňady sa pevnosti v Moldave zmocnil niekedy pred 28. októbrom, keďže v tento deň na tomto mieste vydal listinu o tom, že sa dozvedel o vpáde Nemcov do mestečka Körmend vo Vašskej stolici.²⁹

²⁶ Długosz chybne uvádza, že vojsko viedol Ján Székely, avšak ten zahynul v roku 1448 v bitke na Kosovom Poli. DŁUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009, s. 93; DŁUGOSSII, Joannis. *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN S.A. – Polska Akademia Umiejętności, 2003, s. 407; VÉCSEY, Hunyadi, 138; BONFINII, Antonii. *Rerum Ungaricarum decades*. Basileae : Ex Roberti Vvinter officina, 1543, s. 475; SOPKO, Július (ed.). *Kronika Jána z Turca*. Bratislava : Perfekt, 2014, s. 560.

²⁷ DŁUGOSZ, *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461*, s. 93 – 94; DŁUGOSSII, *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461*, s. 80 – 81.

²⁸ „Na jego czele postawił jako wodza swego siostrzeńca Czakla.“ Tamtiež, s. 93.

²⁹ MNL DL 93167.

Z Moldavy pokračoval Huňady cez Rimavskú Sobotu (10. november), Halič (17. november),³⁰ a Víglaš ku Kremnici. Keď sa o ohrození Kremnice dozvedel Jiskra, osobne sem dorazil s vojenským oddielom a udržal Kremnicu na svojej strane. Jan Długosz napísal, že po tom, ako sa Huňady dozvedel, že Kremnica sa mu dobrovoľne nevzdá, vypaľoval obce v okolí mesta. Môžeme predpokladať, že išlo predovšetkým o poddanské obce Kremnice,³¹ čo by bolo možné interpretovať ako trest mestu. Huňady mal taktiež ničiť povrchové banské zariadenia v okolí mesta, najmä vodné čerpadlá.³² Zničením týchto zložitých a cenných stavieb Huňady paralyzoval ťažbu zlata v okolí Kremnice, čo znamenalo drastický výpadok príjmov pre Jiskru.

Kremnica sa však stala miestom jednaní o prímerí. Práve sem dorazili poľskí vyslanci vedení Janom Zagorzanom a Janom Długoszom, ktorí boli sprostredkovateľmi mieru. Mier v Uhorsku pritom nebol len v poľskom záujme, ale aj v záujme pápeža Mikuláša V. Dohoda o prímerí medzi Huňadym a Jiskrom bola podpísaná 10. decembra 1449.³³ Na prímerie nadväzoval mier z 28. marca 1450, ktorý bol uzatvorený v Mezökövesde. Ten sa netýkal iba Huňadyho a Jiskru, pretože na mierovej zmluve sa zachovali stopy po ôsmich pečatiach. Menovite sa v dokumente spomína za Huňadyho tábor gubernátor Ján Huňady, jágerský biskup Ladislav z Hederváru, Ladislav z Pavloviec, Ján z Perína, Šimon z Pavloviec, Štefan z Plešivca, Ján z Pavloviec, Ján Kompolth, Silvester z Turne, Juraj syn Loránda zo Širkoviec,³⁴ zemplínsky župan Ján z Perína, Juraj syn Júliusa z Kazy, Štefan Poharnok z Brezovice.³⁵ Na základe mieru z Mezökövesdu zostali pod Jiskrovou

³⁰ ENGEL, Hunyadi János Kormányzói Itineráriuma, s. 984.

³¹ TURÓCI, Martin – KORDOŠ, Jozef (eds.). BEL, Matej. *Tekovská stolica*. Čadca : Kysucké múzeum, 2019, s. 310 – 313; SOPKO, Július (ed.). BEL, Matej. *Turčianska stolica*. Martin : Osveta, 1989, s. 74 – 75.

³² DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 94; DŁUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 81.

³³ DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 94 – 95; DŁUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 82; TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 98.

³⁴ LELKES, György. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Baja : Talma könyvkiadó, 1998, s. 524.

³⁵ MNL DL 73005.

jurisdikciu banské aj východoslovenské mestá a navyše bol dohodnutý sobáš Jána Jiskru s nešpecifikovanou³⁶ sestrou Jána Huňadyho.³⁷

Mier z marca 1450 pozastavil ozbrojený konflikt medzi Huňadym a Jiskrom na viac ako rok. Najvýraznejšou motiváciou pre uzavretie mieru boli pre oboch veľmožov zrejme iné neodkladné vojenské akcie. Pre Jiskru to bol konflikt proti Pongrácovi zo Svätého Mikuláša, ktorý sa po Veľkej noci chystal vojensky zasiahnuť proti rímsko-nemeckému kráľovi Fridrichovi III.³⁸ Huňady naopak krátko po uzatvorení mieru vojensky vystupoval proti Jurajovi Brankovičovi, čo možno interpretovať buď ako pomstu za zajatie z konca roku 1448, ale aj ako preventívny krok, ktorý bol podmienený obavou zo vzniku spojenectva medzi Jurajom Brankovičom, Jánom Jiskrom, Ladislavom Gorjanským a Ulrichom Celjským.³⁹

Ozbrojený konflikt medzi Huňadym a Jiskrom sa nanovo rozho-rel v druhej polovici roku 1451. Doposiaľ nepanuje úplná zhoda, čo mohlo byť spúšťačom tejto fázy vojny. Najrozšírenejším je tvrdenie Jána Długosza o tom, že na plánovanej svadbe Jána Jiskru a sestry Jána Huňadyho mal Huňady zamýšľať zavraždenie Jiskru, o čom sa však mal Ján Jiskra predtým dozvedieť.⁴⁰ Monika Tatáriková zas prezentovala hypotézu, že príčinou mohol byť spor o vyberanie poplatkov v meste Šoproň. Tie totiž Jiskrovi darovala ešte kráľovná Alžbeta, avšak 19. novembra 1450 ich Ján Huňady prenajal Bratislave.⁴¹ Do úvahy pripadá taktiež nespokojnosť s mierom z Mezökövesdu. Vojnový konflikt, ktorý mu predchádzal, totiž nepriniesol výrazné zmeny, teda za víťazný ho nemohol pokladať ani Huňady, ani Jiskra. Keby sme sa obmedzili len na písomne zaznamenané momenty z konfliktu (porážka armády Tomáša Székelyho, vybudovanie a vzápätí aj znič-

³⁶ Všeobecne je prijatý názor, že ňou mala byť Klára Huňady, vdova po Pongrácovi Dengelegim. DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 135; DLUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 417.

³⁷ TÓTH-SZABÓ, Pál. *A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története magyarországon*. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1917, s. 245 – 246.

³⁸ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 99.

³⁹ ELEKES, Hunyadi, s. 394.

⁴⁰ DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 135; DLUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 120.

⁴¹ MNL DF 240082; TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 100.

nie pevnosti v Moldave, ničenie banských zariadení v okolí Kremnice), dospeli by sme k záveru, že pre obidve zúčastnené strany boli najvýraznejším výsledkom ľudské a majetkové straty, čo mohlo jedine prehĺbiť túžbu po odplate. Mier z Mezókövesdu by tak bol vopred odsúdený na porušenie. Nemôžeme však zabúdať na skutočnosť, že na uzavretie prímeria a naň nadväzujúceho mieru mali vplyv poľskí vyslanci, pričom ich cesta do Uhorska bola naplánovaná s vedomím pápeža. Ozbrojený konflikt v Uhorsku sa tak stal medzinárodnou záležitosťou. Navyše tým, že do uzatvorenia mieru bol zaangażovaný najvyšší predstaviteľ katolíckej cirkvi, nemôžeme vylúčiť náboženské pohnútky obidvoch nepriateľov. Hoci neexistuje konsenzus, či bol Ján Jiskra husitom alebo katolíkom,⁴² prinajmenšom príslušnosť Jána Huňadyho ku katolíckej viere je nesporná.⁴³

Nadchádzajúca fáza otvoreného konfliktu začala najvýznamnejším bojovým stretom medzi Huňadym a Jiskrom – notoricky známou bitkou pri Lučenci. Huňady dorazil k Lučencu najneskôr 10. augusta 1451 a začal niekoľkotýždňové obliehanie kláštora sv. Štefana kráľa.⁴⁴ Otázka polohy tohto kláštora doposiaľ nie je spoľahlivo zodpovedaná, no najrozšírenejším je tvrdenie, že sa mal nachádzať v Opatovej, dnes mestskej časti Lučenca.⁴⁵ O bojovom strete na tomto mieste existuje viacero opisov. Ján Długosz podrobne píše, že vojsko Jána Huňadyho, zložené zo 16000 mužov, obliehalo pevnosť, ktorú chránilo 500 obrancov. Tí sa napriek bezvýhodiskovej situácii odmietali vzdať, a to zo strachu pred podobným zmrzačením, aké utrpeli porazení obrancovia pevnosti v Moldave. Jiskra pritiahol na pomoc pevnosti 7. septembra, pričom so sebou dovedol 4000 bojovníkov. Z dobových kroník nespochybňuje Jiskrovo víťazstvo nikto,

⁴² JUROK, Jiří. Čeští husitští a katolíční kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků). In *Vojenská historie*, 2005, roč. 9, č. 4, s. 3; ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce. 4. Epilog bouřlivého věku*. Praha: Karolinum, 1996, s. 138; URBÁNEK, Rudolf. Jirásek a doba poděbradská. In HÝSEK, Miloslav – MÁDL, Karel Boromejský (eds.). *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Praha: J. Otto, 1921, s. 107.

⁴³ Ján Huňady sa stal katolíkom z rozhodnutia svojho otca Vajka, ktorý prestúpil z pravoslávnej na katolícku vieru spolu so svojimi synmi, aby zabezpečil svojej rodine vyššie spoločenské postavenie. POP, Ioan Aurel – BOLOVAN, Ioan. *Dejiny Sedmohradska*. Bratislava: AnaPress, 2018, s. 93.

⁴⁴ ENGEL, Hunyadi János Kormányzói Itineráriuma, s. 985.

⁴⁵ DRENKO, Jozef. Kláštor a bitka pri Lučenci r. 1451. In *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec: Mestský úrad, 2001, s. 89.

avšak jednotliví autori sa rozchádzajú v popise príčiny. Podľa Długosza mal Huňady urobiť strategickú chybu, pretože pri výpade na Jiskru nasadil takmer celé svoje vojsko. To umožnilo aktívne reagovať obrancom pevnosti, ktorí sa odhodlali na výpad. Huňady na to reagoval tým, že časť vojska poslal proti obrancom pevnosti, avšak v tom čase už bol v bojovom kontakte s Jiskrovým vojskom. Mnohí Huňadyho vojaci, vidiac, že časť vojska uteká opačným smerom, nadobudli dojem, že ustupujú. To vyvolalo paniku a Huňadyho vojsko sa rozutekalo, pričom ujsť napokon musel aj sám Huňady.⁴⁶ Naopak Ján z Turca a Antonio Bonfini zhodne tvrdia, že časť šľachticov vo vojsku Jána Huňadyho sa dopustila zrady a ušla. Tým vytvorila Jiskrovi príležitosť napadnúť Huňadyho oddiel, čo Huňadyho prinútilo k ústupu.⁴⁷

Nemožno s istotou povedať, či útek časti Huňadyho vojska bol vopred plánovaný alebo spontánny. Pokiaľ by Huňady skutočne urobil taktickú chybu, Ján z Turca a ani Antonio Bonfini by si nemohli dovoliť ju otvorene spomenúť, nakoľko písali svoje kroniky v čase vlády Jánovho syna Mateja Korvína. Ak by sme ale verili tvrdeniu o zrade, nebolo by problémom identifikovať motiváciu k takémuto činu. Ján Huňady mal mimoriadne silné postavenie, čo bolo trňom v oku viacerým šľachticom. Tí si museli byť vedomí, že prípadná porážka Jiskru a opanovanie bohatých kráľovských a banských miest, ktoré vtedy ovládal Jiskra, by pozíciu Huňadyho ešte viac posilnilo.⁴⁸

V rámci bojov na severe Uhorska v polovici 15. storočia je bitka pri Lučenci najznámejším bojovým stretom a púta najvýraznejšiu pozornosť. Vzniklo o nej mnoho odborných, popularizačných, ale aj umeleckých prác. Nebola však zlomovou, pretože Huňady už zanedlho opäť skonsolidoval vojsko a znovu sa zapojil do bojov. Bitka pri Lučenci je však špecifická v jednej skutočnosti. Huňady i Jiskra neboli jedinými veliteľmi na oboch stranách konfliktu, naopak, po celý čas trvania vojny sa snažili na svoju stranu pritiahnúť aj iných velite-

⁴⁶ DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 135 – 136; DLUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 120.

⁴⁷ BONFINII, Rerum Ungaricarum decades, s. 478; SOPKO, Kronika Jána z Turca, s. 561 – 562.

⁴⁸ MUREȘANU, Camil. *John Hunyadi, Defender of Christendom*. Iași – Oxford – Portland : The Center for Romanian Studies, 2001, s. 174 – 175.

lov.⁴⁹ Rozloženie síl teda bolo kolísavé.⁵⁰ Jednotliví velitelia operovali v rôznych oblastiach, preto Huňady i Jiskra často bojovali práve proti nižším veliteľom. Bitka pri Lučenci je výnimočná práve tým, že tu sa jedinýkrát proti sebe stretli Huňady a Jiskra osobne.

Víťazstvo pri Lučenci výraznejšie nepomohlo Jiskrovi ani po morálnej stránke. Bezprostredne po bitke bol Jiskra nútený posilniť morálku východoslovenských miest, keďže práve tam sa po bitke vydal.⁵¹ Naopak, Huňady sa po porážke stiahol do Budína, kde skonsolidoval svoje sily a opätovne zamieril na sever. Už nasledujúci mesiac obsadil kláštor v Šahách,⁵² ktorý bol dovtedy pod kontrolou Jiskru.⁵³ Huňadyho prítomnosť máme v Šahách doloženú k 14. októbru,⁵⁴ odkiaľ postupoval ďalej na sever, pričom už 22. októbra sa objavil v Krupine.⁵⁵ V Krupine⁵⁶ a jej okolí⁵⁷ sa Huňady zdržal prinajmenšom do 27. októbra, následne máme jeho prítomnosť zaznamenanú až k 8. novemburu vo Vyškovciach nad Ipľom.⁵⁸

Je na mieste predpokladať, že výprava na sever od ovládnutých Šiah nemala svoj primárny cieľ v Krupine. Huňady sa totiž dostal mimoriadne blízko k Jiskrom ovládanej Banskej Štiavnici,⁵⁹ a to

⁴⁹ Napríklad 8. augusta 1451 Ján Jiskra vo svojom liste menovite spomína Martina (?) Brcála z Dobré, Jana Čapka zo Sán a Jana Talafúza z Ostrova. MNL DF 213342; PAPAJÍK, David. *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa, vojevůdce, kondotier a zbohatlík 15. století*. České Budějovice : Bohumír NĚMEC – VEDUTA, 2011, s. 187.

⁵⁰ BARTL, Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho, s. 70.

⁵¹ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 105.

⁵² ENGEL, Hunyadi János Kormányzó Itineráriuma, s. 985.

⁵³ Premonštrátsky kláštor v Šahách bol opevnený v rokoch 1443-1444 synmi Mikuláša Balašu. FONÓD, Adam. *Cintorín v areáli bývalého premonštrátskeho kláštora v Šahách*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2020, s. 13.

⁵⁴ MNL DF 240126

⁵⁵ MNL DL 14502; IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHELY, Dezső (eds.). *Hazai okmánytár, VII. kötet*. Budapest : Nyomatott Kocsi Sándornál, 1880, s. 470.

⁵⁶ MNL DL 63157.

⁵⁷ MNL DF 242391.

⁵⁸ ANR – Braşov, BV-F-00001-1-115-5; MNL DF 202863; MNL DF 246930; GÜNDISCH, Gustav (ed.). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, zv. 5: 1438-1457. č. 2300-3098*. Köln : 1975, s. 328; HÁZI, Jenő (ed.). *Sopron szabad királyi város története, I. rész. – 3. kötet, Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig*. Sopron : Székely és társa könyvnyomdájá, 1924, s. 339 – 340.

⁵⁹ Napriek horskej bariére existovalo cestné spojenie do Banskej Štiavnice cez Banský Studenec. IVANIČ, Peter. *Stredoveká cestná sieť v Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011, s. 44.

v čase, keď bol Jiskra osobne na východnom Slovensku.⁶⁰ Napriek malej vzdialenosti k bohatému banskému mestu sa Huňady pár dní zdržal v okolí Krupiny a následne sa vrátil. Môžeme pre to hľadať viaceré vysvetlenia. Jedným je, že Huňady sa necítil dostatočne silný na obsadenie Banskej Štiavnice. Pravdepodobnejšie sa nám však javí možnosť, že Huňady nechcel podceňiť riziko uviaznutia na nepriateľskom území. Banská Štiavnica svojim umiestnením v kopcovitom teréne a hospodárskym zameraním jej obyvateľstva nemohla byť potravínovo sebestačným sídlom, nepochybne bola sama odkázaná na dovoz. Pokiaľ by sa ju Huňadymu podarilo obsadiť, mohlo by sa tak stať najskôr v novembri, v prípade silnej obrany až v zimných mesiacoch. Prezimovanie v čerstvo dobytom, a teda aj nepriateľsky naloženom meste hlboko na nepriateľskom území a s nedostatočným zásobovaním, Huňady nechcel riskovať. Rozhodol sa preto stiahnuť na juh a zimu strávil v Ostrihome, Budíne a vo Viedni.⁶¹

Práve vo Viedni sa na prelome februára a marca 1452 odohralo jednanie, ktorého sa zúčastnili uhorskí šľachtici a taktiež rakúske stavy. Na stretnutí sa prejednávalo vydanie Ladislava Pohrobka a svätostefanskej koruny do Uhorska. Uhorsko na stretnutí zastupoval Ján Huňady, palatín Ladislav Gorjanský, Mikuláš Ujlaki, Juraj Rozgoň, Ladislav z Pavloviec, Ján Orság z Gutu, Štefan Pongrác zo Svätého Mikuláša a ďalší. Z uhorských miest boli na stretnutí zástupcovia Bratislavy, Budína, ale aj Košíc, Bardejova a Levoče.⁶² Posledné tri menované mestá sa na sneme verejne odklonili od Jiskru a uznali za svojho nového kapitána Ulricha Celjského. Práve Celjský pritom nedlho predtým uzatvoril spojenectvo s Jánom Huňadym. Jiskra sa dokázateľne zaujímal o tieto udalosti, vycestoval do Viedne, ale na stretnutí sa nezúčastnil. Rebelujúcu trojicu miest sa mu za niekoľko mesiacov opäť podarilo nakloniť na svoju stranu.⁶³

Z Viedne postupoval Huňady cez Bratislavu, Trnavu, Pastovce a Holišu do Rimavskej Soboty, kde sa stretol s Jiskrom, pričom do-

⁶⁰ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 105.

⁶¹ ENGEL, Hunyadi János Kormányzói Itineráriuma, s. 985 – 986.

⁶² TELEKI, József (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon, X. kötet*. Pesten : Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1853, s. 328 – 330; FEJÉR, Georgius (ed.). *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata*. Budae : Typis typogr. Regiae universitatis vngaricae, 1844, s. 167 – 173.

⁶³ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 108.

jednávali spoločné prímerie.⁶⁴ Jednanie však zrejme nebolo úspešné, pretože Huňady aj po ňom pokračoval v obsadzovaní Jiskrových opevnených bodov. Už 27. apríla, teda necelé dva týždne po stretnutí v Rimavskej Sobote, začal Huňady obliehať pevnosť Drienčany a v júli obsadil Rožňavu a nanovo sa zmocnil pevnosti v Moldave.⁶⁵ Konečne 24. augusta, v tábore pri Kremnici, uzatvorili obidvaja veľmoži večný mier, čím sa boje medzi nimi ukončili.⁶⁶ O uzatvorení mieru a jeho podmienkach obaja písomne informovali mesto Banskú Štiavnicu.⁶⁷ Na základe mierovej dohody ostali Jiskrovi tridsiatky z miest Košice, Kežmarok, Bardejov, Humenné, Neusiedl am See a Šoproň. Získal pod svoju kontrolu taktiež všetky kráľovské mestá a mestečká v Zvolenskej, Spišskej, Šarišskej a Turnianskej stolici.⁶⁸

Pôsobenie Jána Jiskru v severnom Uhorsku, či skôr jeho kontrola, malo svoju príčinu v presadzovaní práv Ladislava Pohrobka a jeho nárokov na uhorský trón. Jiskra však tieto oblasti ovládal aj po tom, ako bol Ladislav od roku 1445 jediným uhorským kráľom. Kráľ bol totiž dlhé roky pod kontrolou Fridricha III. v rakúskych krajinách, pričom uhorská šľachta sa opakovane usilovala (niektorí len navonok) o jeho vydanie do Uhorska. Vydaním Ladislava Pohrobka do Uhorska by Jiskrovo panstvo na severe Uhorska stratilo opodstatnenie.⁶⁹ To sa stalo na prelome rokov 1452 – 1453. Fridrich III. vydal Pohrobka 4. septembra 1452 do rúk Ulricha Celjského. Dvanásťročný Ladislav Pohrobok začal otvorene vystupovať ako panovník najneskôr začiatkom októbra toho istého roku. Dlhoočakávaná prítomnosť Ladislava v Uhorsku sa naplnila 29. januára 1453, kedy v Bratislave zložil

⁶⁴ MNL DF 213357; TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 107.

⁶⁵ Obľiehanie Drienčan, Rožňavy a Moldavy bolo dlhú dobu chybné datované do roku 1451, avšak Pál Engel pri vypracovávaní itineráru Jána Huňadyho zistil, že v skutočnosti sa tieto udalosti odohrali až v roku 1452. Itinerár bol publikovaný v roku 1984, avšak dovtedy bolo chybné datovanie opakovane preberané, pričom s touto chybou sa stretávame aj v najnovších prácach. ENGEL, Hunyadi János Kormányszói Itineráriuma, s. 978, 986; TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 106; TAJTÁK, Ladislav a kol. *Dejiny Rožňavy 1*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 68.

⁶⁶ ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINYI, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 1998, s. 207.

⁶⁷ MNL DF 235481; MNL DF 235587.

⁶⁸ TATÁRIKOVÁ, Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia, s. 110.

⁶⁹ MUREȘANU, John Hunyadi, Defender of Christendom, s. 177.

inauguračnú prísahu.⁷⁰ Jej súčasťou bolo aj potvrdenie Huňadym udelených donácií, ale aj zrušenie donácií udelených jeho matkou Alžbetou a Vladislavom Jagelonským a taktiež nariadenie zbúrať všetky hrady a hrádky, ktoré vybudovali zbojníci.⁷¹ Toto nariadenie o demolácii hradov a hrádkov zahrňovalo predovšetkým Jiskrovské pevnosti, akými boli napr. Moldava⁷² či Drienčany.⁷³ Dekrét z januára 1453 Jiskrovi veľmi výrazne uškodil a v podstate znamenal jeho vyhnanie z Uhorska.⁷⁴

Nemožno opomenúť zmienku o tom, že Huňady a Jiskra mali spolu jednať ešte koncom februára 1453.⁷⁵ Obsah rozhovorov je síce neznámy, no je isté, že pri nich neobišli problematiku Jiskrovej budúcnosti. Posledná zdokumentovaná situácia, kedy sa Ján Jiskra a Ján Huňady stretli na jednom mieste, bola korunovácia kráľa Ladislava Pohrobka v Prahe v jeseň 1453.⁷⁶

Na základe vyššie uvedených skutočností máme podklady pre rekonštrukciu vzťahu Jiskru a Huňadyho až zhruba od polovice štyridsiatych rokov 15. storočia, pričom je možné pozorovať výrazné zmeny. Obaja veľmoži stáli na opačných stranách konfliktu, avšak do roku 1446, kedy sa Huňady stal gubernátorom, nedošlo medzi Jiskrom a Huňadym k zásadnej konfrontácii. Skôr naopak, obidvaja šľachtici spolu niekoľkokrát rokovali ohľadom Jiskrovho postavenia v Uhorsku, a to nielen oficiálne, ale aj kuloárne. No skutočnosť, že riešili najmä otázku Jiskrom zabratých majetkov iných šľachticov, vytvárala podhubie pre rast vzájomného napätia. Keď sa Huňady ujal gubernátorstva, začal proti Jiskrovi vystupovať najskôr nepriamo a od roku 1449 aj vojensky. Do vojenských operácií priamo zasiahli obaja veľmoži, pričom boli dobyté viaceré opevnené body. Osobitnú pozornosť si zasluhuje najmä bitka pri Lučenci, kde sa Huňady a Jiskra jedinýkrát osobne stretli na bojovom poli proti sebe. Hoci bol

⁷⁰ PAPAĽÍK, Ladislav Pohrobek, s. 103 – 112.

⁷¹ MNL DL 44654.

⁷² DŁUGOSZ, Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461, s. 93 – 94; DŁUGOSSII, Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461, s. 80 – 81.

⁷³ BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Notitia historico-geographico-statistica comitatus Gömöriensis*. Leutschoviae : Josephi Caroli Mayer, 1806 – 1808, s. 542.

⁷⁴ TÓTH-SZABÓ, A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története magyarországon, s. 269 – 271; HELD, Joseph. *Hunyadi: legend and reality*. New York : Columbia university press, 1985, s. 147.

⁷⁵ MNL DF 242429.

⁷⁶ PAPAĽÍK, Ladislav Pohrobek, s. 141.

Jiskra prakticky po celý čas v defenzíve, ani jedno z ním kontrolovaných kráľovských miest nepadlo do Huňadyho rúk vojenskou cestou. Vzájomná vojenská konfrontácia prebiehala prerušovane až do augusta 1452, avšak v konečnom dôsledku nebola rozhodujúca, pretože Jiskrovo postavenie v priebehu rokov 1452 – 1453 postupne upadlo, a to až do stavu, že opustil Uhorsko. Keď sa v neskoršom období do Uhorska vrátil, ďalšie interakcie s Huňadym už nenastali.

Bibliografia:

Nepublikované pramene:

Arhivele Naționale ale României – Brașov
Magyar nemzeti levéltár, Diplomatikai levéltár
Magyar nemzeti levéltár, Diplomatikai levéltár – diplomatikai fényképgyűjtemény

Publikované pramene:

- BONFINII, Antonii. *Rerum Ungaricarum decades*. Basileae : Ex Roberti Vvinter officina, 1543. 536 s.
- DLUGOSSII, Joannis. *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber undecimus et liber duodecimus 1431 – 1444*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN S.A., 2001. 473 s. ISBN 83-01-13691-X.
- DLUGOSSII, Joannis. *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1445 – 1461*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN S.A. – Polska Akademia Umiejętności, 2003. 559 s. ISBN 83-88857-48-7.
- DŁUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga jedenasta, księga dwunasta 1431 – 1444*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. 406 s. ISBN 978-83-01-16076-0.
- DŁUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. Księga dwunasta 1445–1461*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. 465 s. ISBN 978-83-01-16077-7.
- FEJÉR, Georgius (ed.). *Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illu-*

- strata*. Budae : Typis typogr. Regiae universitatis vngaricae, 1844. 340 s.
- GÜNDISCH, Gustav (ed.). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, zv. 5: 1438-1457. č. 2300-3098*. Köln : 1975. 639 s.
- HÁZI, Jenő (ed.). *Sopron szabad királyi város története, I. rész. – 3. kötet, Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig*. Sopron : Székely és társa könyvnyomdája, 1924. 422 s.
- IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső (eds.). *Hazai okmánytár, VII. kötet*. Budapest : Nyomatott Kocsi Sándornál, 1880. 496 s.
- IVÁNYI, Béla (ed.). *Bártfa szabad királyi város levéltára, I. kötet 1319 – 1526*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1910. 528 s.
- SOPKO, Július (ed.). BEL, Matej. *Turčianska stolica*. Martin : Osveta, 1989. 97 s. ISBN 80-217-0077-7.
- SOPKO, Július (ed.). *Kronika Jána z Turca*. Bratislava : Perfekt, 2014. 590 s. ISBN 978-80-8046-692-3.
- TELEKI, József (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon, X. kötet*. Pesten : Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1853. 642 s.
- TURÓCI, Martin – KORDOŠ, Jozef (eds.). BEL, Matej. *Tekovská stolica*. Čadca : Kysucké múzeum, 2019. 532 s. ISBN 978-80-88708-66-7.

Literatúra:

- BARTHOLOMAEIDES, Ladislaus. *Notitia historico-geographico-statistica comitatus Gömöriensis*. Leutschoviae : Josephi Caroli Mayer, 1806 – 1808. 782 s.
- BARTL, Július. Vzťah Jána Jiskru a Jána Huňadyho. In *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec : Mestský úrad, 2001, s. 69 – 78.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Pod vládou ženy, rytier bez kraľa, I. časť (1437 – 1442). Budmerice : Rak, 2021. 399 s. ISBN 978-80-85501-84-1.
- DRENKO, Jozef. Kláštor a bitka pri Lučenci r. 1451. In *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec : Mestský úrad, 2001, s. 89 – 101. ISBN 80-968694-1-8.
- ELEKES, Lajos. *Hunyadi*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1952. 509 s.

- ENGEL, Pál. Hunyadi János Kormányzói Itineráriuma (1446-1452). In Századok 118, 1984, č. 5, s. 974 – 997.
- ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINYI, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 1998. 419 s. ISBN 963 379 171 5.
- FAIST, Michal. Jan Jiskra z Brandýsa: Zachránce uherského trůnu Ladislava Pohrobka 1440–1445. In *Historica Olomucensia* 46, 2014, Sborník prací historických XXXV, s. 13 – 38.
- FILIPOVIĆ, Emir Omar. *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386 - 1463)*. Sarajevo : Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, 2019. 556 s. ISBN 978-9958-626-47-0.
- FONÓD, Adam. *Cintorín v areáli bývalého premonštrátskeho kláštora v Šahách*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2020. 47 s.
- GOLÁŇ, Karol – KROPILÁK, Miroslav – RATKOŠ, Peter – TIBENSKÝ, Ján. *Československé dejiny*. Bratislava : Osveta, 1961. 382 s.
- IVANIČ, Peter. *Stredoveká cestná sieť v Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. 108 s. ISBN 978-80-8094-882-5.
- JUROK, Jiří. Čeští husitští a katoličtí kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků). In *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 4, s. 3 – 15. ISSN 1335-3314;
- KULHÁNEK, František. *Kronika Československá, Kniha druhá*. Praha : Nakladatelstvo E. Beauforta, 1924. 1236 s.
- LELKES, György. *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Baja : Talma könyvkiadó, 1998. 930 s. ISBN 963-85683-1-3.
- MUREȘANU, Camil. *John Hunyadi, Defender of Christendom*. Iași – Oxford – Portland : The Center for Romanian Studies, 2001. 224 s. ISBN 973-9432-18-2.
- PAPAJÍK, David. *Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa, vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století*. České Budějovice : Bohumír NĚMEC – VEDUTA, 2011. 364 s. ISBN 978-80-86829-63-0.
- PAPAJÍK, David. *Ladislav Pohrobek (1440–1457)*. České Budějovice : Bohumír NĚMEC – VEDUTA, 2016. 441 s. ISBN 978-80-88030-12-6.
- PÁLOSFALVI, Tamás. *From Nicopolis to Mohács*. Boston – Leiden : Brill, 2018. 504 s. ISBN 978-80-04-36584-1.
- POP, Ioan-Aurel – BOLOVAN, Ioan. *Dejiny Sedmohradska*. Bratislava : AnaPress, 2018. 374 s. ISBN 978-80-89137-99-2.
- ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce. 4, Epilog bouřlivého věku*. Praha : Karolinum, 1996, 550 s. ISBN 80-7184-076-9.

- TAJTÁK, Ladislav a kol. *Dejiny Rožňavy 1*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978. 504 s.
- TATÁRIKOVÁ, Monika. Rola Jána Jiskru z Brandýsa v uhorskej politike v polovici 15. storočia. Dizertačná práca. Ružomberok : Katólicka Univerzita, Filozofická fakulta, 2018. 186 s.
- TEKE, Zsuzsa. *Hunyadi János és kora*. Budapest : Gondolat, 1980. 232 s.
- TÓTH-SZABÓ, Pál. *A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története magyarországon*. Budapest : Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1917. 474 s.
- URBÁNEK, Rudolf. Jirásek a doba poděbradská. In HÝSEK, Milošlav – MÁDL, Karel Boromejský (eds.). *Alois Jirásek: sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin*. Praha: J. Otto, 1921, s. 32 – 134.
- VÉCSEY, Lajos. *Hunyadi*. München : Ledermüller Olivér, 1956. 332 s.

Mgr. Tomáš Pastucha, PhD.
Katólicka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
Slovenské banské múzeum
SK-969 01, Banská Štiavnica, Kammerhofská 2
email: tomas.pastucha@ku.sk, pastucha.tomas@muzeumbs.sk
ORCID ID: 0000-0003-2735-0724

O povahe myšlienkových experimentov z perspektívy mentálnych modelov

On the Nature of Thought Experiments from the Perspective of Mental Models

ROMAN STANČO

Abstract: The aim of the paper is to present the nature of thought experiments (TE) from the perspective of mental models, while TE are tools designed to reconceptualise our conceptual apparatus. At the beginning, the current discussion on the nature of TE is critically presented, which is carried in the spirit of two opposing views - „TE are only hidden arguments“ (deflationary opinion) and „TE are insights into the Platonic world“ (inflationary opinion). Subsequently, an alternative theory of mental models is presented, enriched with knowledge from the cognitive sciences.

Keywords: Thought experiments, Mental models, Reconceptualisation, Arguments, Platonic world

„What we perceive depends on both what is in the world and what is in our heads—on what evolution has „wired“ into our nervous systems and what we know as a result of experience. The limits of our models are the limits of our world.“

Philip Johnson-Laird

Úvod

V článku sa budem zaoberať všeobecnou povahou myšlienkových experimentov¹ (ďalej ME), ktoré sa vyskytujú naprieč širokým spektrom disciplín – vo filozofii, teológii, empirických vedách, psychológii a matematike. Budem sa snažiť kriticky predstaviť aktuálnu diskusiu, ktorá sa nesie v napätí medzi inflačným a deflačným názorom na povahu ME. Cieľom práce bude obhájiť pozíciu, ktorá je založená

¹ V našom prostredí sa ME venuje Picha (2011).

na názore, ktorý prezentuje Nancy J. Narsessianová, o tom, že ME sú mentálne modely, ktoré pomáhajú rekonceptualizovať náš konceptuálny aparát (1992; 2018). Obhajoba bude vychádzať najmä z výsledkov kognitívnych vied, ktoré nám poskytujú poznatky o charaktere nášho konceptuálneho aparátu a o kognitívnych procesoch, ktoré v ňom prebiehajú.²

Deflačný a inflačný prístup k povahe myšlienkových experimentov

Predstavím vám opozitné názory Johna D. Nortona a Jamesa R. Browna, ktoré sú jadrom aktuálnej diskusie o povahe ME. Norton nám predkladá názor, že „myšlienkové experimenty sú len malebnými argumentmi“ (1996, 334; 2002; 2004). Taktiež dodáva, že ME neprinášajú nové skúsenosti, ale len vyvodzujú pomocou induktívnej a deduktívnej argumentácie výsledky z empirických predpokladov (2002; 2004). Predložený názor prehlasujem za deflačný, pretože podľa neho sú ME len prezečnými argumentmi a nie iným druhom zdôvodnenia našich presvedčení. Nortonova myšlienka vychádza z predpokladu, že ak dokážeme rekonštruovať každý ME na argument, tak nie je potrebné uvažovať o špecifickej povahe ME. Dokonca sebavedome dodáva: „vo vede som nenašiel žiadny ME, ktorý by sa nedal rekonštruovať na argument“ (2004, 1142).

K spomínanému deflačnému názoru ho privádza aj predpoklad, že jediný relevantný epistemický kanál pre zdôvodnenia našich presvedčení je založený na argumentácii. Predpoklad vychádza z potreby rozhodnúť medzi ME a anti-ME, ktoré si vzájomne protirečia a pritom pojednávajú o rovnakom druhu javov. Vezmime si Aristotelov ME a Galileov anti-ME³, ktoré pojednávajú o pohybe Zeme. 1. Aristotelov ME: Predpokladajme, že Zem sa skutočne pohybuje. Ak by nám spadol predmet, tak by spadol za nás. No v skutočnosti padá priamo dole, k našim nohám. Aristoteles z toho vyvodzuje záver, že

² Vo využívaní poznatkov empirických vied vo filozofii som zástancom názoru, ktorý prezentuje Jaroslav Peregrin: „*filosof, i když asi nebude dělat terénní výzkumy či pokusy v laboratořích, by podle mě měl výsledky empirických věd sledovat a snažit se, aby to, co říká, na tyto výsledky nějak navazovalo*“ (2009, 74).

³ Vo filozofii máme viacero párov ME a anti-ME – Turingov test a Searlova čínska izba, Jacksonova a Dennetova vedkyňa Marry a iné.

Zem sa nepohybuje. 2. Galileo nám naproti tomu ponúka anti-ME, ktorý hovorí taktiež o pohybe Zeme, a ktorý sa neskôr stal princípom Einsteinovej teórie relativity:

„Predstavte si, že ste zavretý v kajute lode. Ak je pohyb lode rovnomerný, priamočiary, nepozorujete nijaké zmeny na javoch a ani podľa jedného z nich nebudete môcť súdiť, či sa loď pohybuje, alebo stojí na mieste. Ak skočíte, doskočíte do rovnakej vzdialenosti na podlahe, ako keby bola loď v pokoji, t. j. neskočíte ďalej, ak ste skočili proti smeru pohybu lode, aj keď sa loď pohybuje veľmi rýchlo; hoci kým sa vznášate vo vzduchu, podlaha pod vami uteká v opačnom smere. Ak hodíte niečo svojmu priateľovi, nebudete musieť hádzať väčšou silou, ak on bude vpredu a vy vzadu, než v prípade, že by ste stáli obrátene. Kvapky z džbána s vodou, ktorý je upevnený na povale, budú padať zvisle dolu a ani jedna z nich nepadne k zadnej časti lode, hoci zatiaľ, čo je kvapka vo vzduchu, loď ide dopredu. Muchy budú lietať všetkými smermi a nezhluknú sa k zadnej časti lode“ (Dialogo, 186f).

Prezentovaný anti-ME Galilea dovedol k tvrdeniu, že pohyb je relatívny vzhľadom k inerciálnej sústave. To znamená, že vyvracia predpoklad Aristotelovho ME, ktorý považuje pohyb za absolútny. Preto Aristoteles dokáže tvrdiť, že ak pustíme predmet na podlahu, tak spadne za nás, kvôli tomu, že sa Zem pohybuje. Ak prijmeme Galileov anti-ME, tak zistíme, že pohyb je relatívny, a teda v miestnosti, v ktorej Aristoteles spúšťa predmet, tak bude padať priamo nadol bez ohľadu na to, či sa Zem hýbe alebo nie. Norton je zástancom neformálnej rekonštrukcie ME na argumenty, ktorá je založená na zovšeobecnenej logike (2002; 2004). Preto ponúkam neformálnu rekonštrukciu Galileovho anti-ME:

1. V Aristotelovej teórii je pohyb absolútny.
2. Pohyb v kajute lode je rovnaký aj pri pohybe, aj pri nehybnosti lode.
3. Pohyb lode nemá vplyv na pohyb v kajute.
4. Pohyb je relatívny. (z 2, 3)
5. Aristotelova teória nekorešponduje s Galileovou teóriou. (z 1, 4)

Najväčší problém, ktorý si všíma aj Brown (1991), vidím v tom, že ako môžeme zo sporu (v našom prípade nastáva v 1. a 2. premise) vyvodit' relevantný záver. Problém je totiž v tom, že zo sporu môžeme vyvodit' akýkoľvek záver. Taktiež je problematické odôvodnenie záveru z premís, ktorých dôveryhodnosť bola narušená sporom. Deflačný

názor Nortona sa musí vysporiadať s deštručnou fázou ME, ktorá je spôsobená sporom, ktorý nastáva v interakcii s predpokladmi prijatými z teórie, ktorú sa snaží spochybníť.⁴

Ďalším závažným nedostatkom je, že Norton vôbec neobjasňuje, čo to znamená všeobecná logika alebo neformálna argumentácia, a preto sa rekonštrukcia stáva naozaj problematickou, ak nevieme, ktorý logický rámec použiť.⁵

Brown nám naproti tomu predstavuje názor, ktorý nazývam inflačným, kvôli tomu, že povahu ME príliš preceňuje. Brown píše: „Myšlienkové experimenty sú ďalekohľady do abstraktnej sféry prírodných zákonov“ (2007, 1131; 1991a; 1991b; 2004; 2008). Môžeme povedať, že niektoré ME nám poskytujú vhlad do apriórneho sveta a práve na základe tejto apriórnej skúsenosti môžeme rozhodnúť medzi anti-ME alebo ME a taktiež falzifikovať alebo verifikovať teóriu. Brown je presvedčený, že ME nám poskytujú nadzmyslové skúsenosti, ktoré nám ponúkajú evidenciu. V tomto bode sa inflačná teória radikálne líši od deflačnej, pretože Norton nám prízvukuje, že ME sú len skryté argumenty, ktoré nám pomáhajú vyvodiť závery z empirických predpokladov, ale nové skúsenosti nám neprinášajú.

Norton (2002) sa pýta Browna, na základe čoho môžeme povedať, že náš vhlad do apriórneho sveta je správny alebo nesprávny? Jednoducho, ak nemáme možnosť povedať, kedy je náš vhlad nesprávny, nemáme kritérium rozhodnúť medzi párom ME a anti-ME, ktoré pojednávajú o rovnakom druhu javov. Brown (1991) pripodobňuje vhlad do apriórneho sveta k percpicii a podotýka, že proces od zmyslov k formulovaniu konceptov tiež nie je relevantne objasnený. Spolu s Nortonom (2002) môžem odpovedať, že aj keď proces nie je dokonale objasnený, tak aspoň vieme určiť na príkladoch z bežného života, kedy sa mylí. (keď si zakryjeme oči, tak nevidíme; pri zakrytí jedného oka strácame hĺbku atď.)

Inflačná teória Browna je nedostatočná, pretože nám neposkytuje žiadne vysvetlenie vhladu do apriórneho sveta, a teda schopnosť falzifikácie zavádzajúceho ME alebo anti-ME. Ak sa vrátíme k Nor-

⁴ Rafal Urbaniak píše, že ME sa musia rekonštruovať cez neklasické logiky a ponúka tzv. adaptívne logiky, v ktorých sa pravidlá prispôsobujú premisám, pričom v nich môžu byť niektoré závery odvolané pri ďalších informáciách (2012) – daný prístup by sa vyhol deštruktívnej fáze ME, teda odvodzovania zo sporu. Samozrejme spomínaný prístup musí byť ešte preskúmaný kompetentnými logikmi.

⁵ Osobne som rekonštruoval Galileu anti-ME na argument pomocou komparácie s Nortonovými rekonštrukciami ME.

tonovej deflačnej teórii, tak jej najväčší nedostatok je v problematickom uchopení deštruktívnej fázy ME a v nedostatočnom vysvetlení logiky, ktorú máme pri rekonštrukcii používať. Myslím si, že aj keby Norton dokázal vyplniť nedostatky, tak predpoklad, že ak dokážeme rekonštruovať všetky ME na argumenty, neznamená, že ich povaha má argumentačný charakter. Preto by som sa Nortona rád spýtal, že ak dokážeme rekonštruovať reálne experimenty na argumenty, tak tiež budú podliehať rovnakej deflácií? Musím podotknúť, že súhlasím s Nortonom v tom, že ME nám neponúkajú nové skúsenosti, ale skôr sa snažia o rekonceptualizáciu doterajších predpokadov. Každopádne nesúhlasím s jeho deflačným názorom, ktorý je založený na obmedzenom pohľade na zdôvodnenie výhradne pomocou argumentácie, ale skôr so špecifickou povahou ME, ktorá je založená na mentálnych modeloch, ktoré sa budem snažiť v nasledujúcej časti explikovať.

Mentálne modely a myšlienkové experimenty

Na vzbudenie počiatocnej intuície o mentálnych modeloch uvádzam otázku od Herberta Alexandra Simona, ktorú používal na demonštráciu imaginatívneho aspektu mentálnych modelov: „Koľko máte doma okien?“ Očakávam, že drvivá väčšina z vás nasimulovala prechádzku po dome, v ktorej ste postupne vstupovali do každej izby až kým ste nedospeli ku konečnej odpovedi. Na konci ste získali informáciu o vašom dome, o ktorej ste pravdepodobne nevedeli. Prvú zmienku o mentálnych modeloch nám podáva Kenneth Craik (1943), aj keď v jeho dobe bola odsunutá do úzadia kvôli širokému vplyvu behaviorálnej psychológie. Téma sa otvorila znova v 60. rokoch 20. storočia pod vplyvom kognitívnej psychológie a teraz je v hľadáčiku viacerých disciplín. Pre Craika mentálny model predstavoval základnú schopnosť mozgu predvídať situácie vo svete (1943). Môžeme to interpretovať tak, že človek, ale aj niektoré vyššie druhy zvierat majú schopnosť simulácie svojho konania a výberu tej najlepšej možnosti predtým, ako začnú konať. Takáto schopnosť im potom pomáha v manévrovaní vo svete. Nersessianová prízvukuje, že „mentálny model je štrukturálna analógia reálneho sveta o imaginatívnej situácii, udalosti alebo procese, ktorý myseľ konštruuje na zdôvodnenie“ (1992, 293). Nersessianová pozdvihuje mentálne modely na vyššiu úroveň, pretože nám nielenže pomáhajú v manévrovaní vo svete,

ale sú určitým druhom epistemického kanálu, ktorý zdôvodňuje naše presvedčenia. Z doposiaľ povedaného sa zdá, že možnosť simulácie je akousi evolučnou výhodou, ktorá nám pomáha orientovať sa vo svete a taktiež slúži k zdôvodňovaniu našich presvedčení.

Ak by sme reflektovali mentálne modely do problematiky, ktorá sa zaoberá povahou ME, tak by sme mohli spolu s Nersessianovou povedať, že „myšlienkové experimentovanie je formou simulačného modelu založenom na premýšľaní“ (1992, 292). Nersessianová dodáva, že „naratívna forma prezentácie hrá centrálnu rolu v komunikovaní myšlienkového experimentu“ (1992, 292). Musíme si uvedomiť, že ME sú zvyčajne komunikované malebnou naratívnu formou, ktorá je pre Nortona nadbytočná (1996; 2002; 2004), ale, ak sa pozeráme z perspektívy mentálnych modelov, je kľúčovou. Zdá sa, že keď čítame ME, tak si predstavujeme, čo sa deje, teda vytvárame si určitý mentálny model, ktorý je aktivovaný naratívnu formou ME. V tomto kroku použijem výsledky psycholingvistu Philipa N. Johnsona-Lairda, ktorý nám predstavuje teóriu *diskurznych modelov*, ktorej predpokladom je, že „modely diskurzu nevyjadrujú štruktúru viet, ale situácií tak, ako ich vnímame alebo si ich predstavujeme“ (1993, 471).

Teória diskurznych modelov je založená na troch základných myšlienkach:

„1. Mentálny model predstavuje odkaz na diskurz, to znamená na situáciu, ktorú diskurz popisuje. 2. Počiatočné jazykové zastúpenie diskurzu spolu s mechanizmom na konštruovanie a revíziu diskurznych modelov z neho zachytávajú význam diskurzu, to znamená súbor všetkých možných situácií, ktoré by mohol popísať. 3. Diskurz sa považuje za pravdivý, ak existuje aspoň jeden jeho model, ktorý by sa dal začleniť do modelu skutočného sveta“ (1993, 475). Prezentovaná teória sa snaží poukázať na to, že existuje aj iný epistemický kanál na zdôvodnenie našich presvedčení, ako je postup „od propozície k propozícii“. Pri čítaní viet konštruujeme mentálne modely a ich pravdivosť overujeme v komparácii s modelom skutočného sveta. Teória zdôrazňuje, že stačí, aby bol pravdivý aspoň jeden mentálny model, ktorý je vykonštruovaný. Ak sa vrátíme ku Aristotelovej a Galileovej teórii, tak pri vete – „Zem sa pohybuje“, môžeme vykonštruovať model, ktorý počíta s absolútnym pohybom, ale taktiež aj model s re-

latívnym pohybom a iné modely.⁶ Teória ďalej prízvukuje, že propozícia/diskurz sa stáva pravdivou, ak aspoň jeden vykonštruovaný model dokážeme začleniť do modelu skutočného sveta.

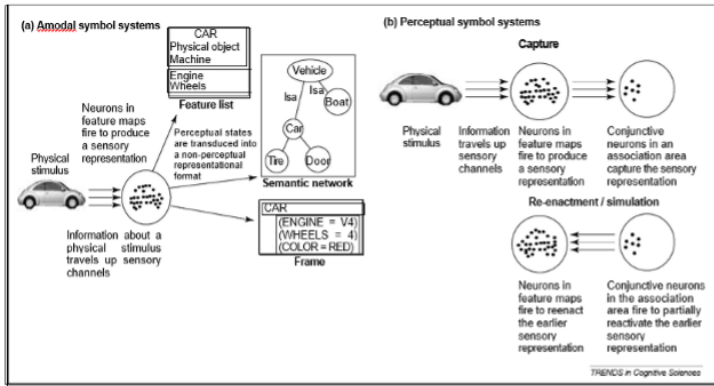
Dôsledok Lairdovej teórie pre ME je hlavne ten, že propozícia alebo veta nie je vnímaná len z hľadiska štruktúry, ale aj z hľadiska situácie, ktorá je prezentovaná v mentálnom modeli. Keďže sú ME prezentované pomocou naratívu (súboru propozícií), tak môžeme tvrdiť, že práve naratívna forma je kľúčovou pre tvorbu mentálneho modelu. Z toho vyplýva, že nemusíme zastávať problematický názor Nortona, že naratívna forma ukrýva argumentáciu, ale že práve takáto forma aktivuje mentálny model, ktorý je povahou samotného ME.

V ďalšej kapitole sa pokúsím objasniť proces simulácie v rámci kognitívnych vied, ktorý je základom mentálnych modelov. Teória založená na perцепčných symbolových systémoch postuluje zaujímavú tézu o tom, že aj pri absencii zmyslového stimulu myseľ dokáže simulovať naše vnemy, ktoré sa vyžívajú v kognitívnych procesoch, akými sú pamäť, myslenie a jazyk. Teória prispeje k pochopeniu, ako dokážeme nad naratívnu formu ME vytvoriť mentálny model a takisto objasní aj samotný proces simulácie mentálneho modelu.

Výsledky kognitívnych vied v oblasti mentálnych modelov

V kognitívnych vedách existujú dva názory na proces reprezentácie zmyslových vnemov v našej myslí, ktoré sú využívané v kognitívnych procesoch, akými sú pamäť, myslenie a jazyk – ide o reprezentáciu založenú na (a) systéme amodálnych symbolov a na (b) systéme perцепčných symbolov. Nasledujúci obrázok bude prezentovať spomínané teórie:

⁶ Zdôrazňujem, že v každodennom živote nekonštruujeme tak komplexné diskurzné modely ako sú ME od Aristotela a Galilea. Uvádzam ich ako príklad, aby bola zreteľnejšia previazanosť diskurzných modelov a ME.

„(a) V systémoch amodálnych symbolov sa neurálne znázornenia spočiatku vytvárajú tak, aby reprezentovali objekty vo videní. Následne sú však tieto neurálne reprezentácie transdukované do iného reprezentačného jazyka, ktorý je amodálny, ako je zoznam funkcií, sémantická sieť alebo rámec. Po vytvorení tieto amodálne opisy poskytujú vedomosti používané v kognitívnych procesoch, akými sú pamäť, jazyk a myslenie. (b) V systémoch percepčných symbolov neurálne reprezentácie podobne predstavujú objekty vo videní. Namiesto transdukcie do amodálnych opisov sú však vizuálne znázornenia čiastočne zachytené spojivovými neurónmi v blízkyh asocičných oblastiach. Neskôr, pri absencii zmyslového vstupu, aktivácia týchto spojivových neurónov čiastočne znovu zaktivizuje skoršie vizuálne stavy. Tieto úpravy prispievajú k vedomostiam, ktoré podporujú pamäť, jazyk a myslenie. Tento obrázok ilustruje vedomosti získané videním, ale pre získanie vedomostí v iných modalitách existujú analogické úvahy“ (Barsalou 2003, 86).

Zjednodušene povedané, systémy amodálnych symbolov nám prezentujú teóriu, v ktorej sú skúsenosti so svetom vyvolané stimulom našich zmyslov, ktorý aktivuje neuróny v senzorickej oblasti⁷ nášho mozgu, pričom sa vytvorí reprezentácia zmyslového stimulu a tá je prevedená pomocou procesu transdukcie (transformácie) do amodálneho (nepercepčného) jazyka – konkrétne do zoznamu funkcií, sémantickej siete alebo rámca, ktoré sú uložené do pamäte.

⁷ Pre tento príklad s videním auta sa samozrejme môže aktivovať aj motorická oblasť, v ktorej sú uložené aj znalosti ohľadom riadenia auta, ale pre zľahčenie opisu píšeme len o senzorickej oblasti.

V systémoch percepčných symbolov (ďalej SPS) je proces obdobný, ale miesto transduckie do iného reprezentačného jazyka sú reprezentácie čiastočne zachytené v spojivových neurónoch v blízkych asociačných oblastiach. Spojivé neuróny dokážu aj pri absencii zmyslového stimulu nanovo zaktivovať skoršie zmyslové stavy. Ide o to, že pri kognitívnych procesoch akými sú pamäť, myslenie a jazyk znova prežívame zmyslové stavy, bez potreby zmyslového stimulu. Ak prijmem SPS, tak predpokladáme, že pri každom našom kognitívnom procese vytvárame simuláciu, pri ktorej obnovujeme naše zmyslové vnemy aktiváciou neurónov v senzorickej oblasti mozgu pomocou spojivových neurónov v asociačných oblastiach.⁸

Ďalej sa budem podrobnejšie venovať teórii SPS.

„Človek zachytáva vnemy, ktoré mozog následne ukladá, vnemy nie sú sprostredkované ako fotografia, ale ukladajú sa do pamäte na základe zameranosti subjektu, celá scenéria nie je uložená, ale len určitý výsek. [...] následne sa integrujú do pamäte, kde sú uložené na základe podobnosti v kategóriách a tieto kategórie sú usporiadané na základe podobností funkcií pri simulačných procesoch. Vytvárajú multimodálne reprezentácie kategórií. Teda napr. u automobilu nezahŕňajú len ako znejú, ale aj akú majú vôňu, ako sa ovládajú a akú vyvolávajú emóciu“ (Barsalou 2003, 88).

Môžeme si to predstaviť ako postupný proces vnímania objektov. Subjekt sa v scenérii zameriava na určitý objekt, povedzme, napr. na Chevrolet Camaro, daný vnem sa zapíše do pamäte. Vníma ďalšie auto, napr. Ford Mustang, vnem zaznamená a zapíše ho do pamäte. Po viacerých pozorovaniach mozog zistí, že dané vnemy majú podobné simulačné funkcie, a preto vytvorí kategóriu „automobil“. Pre každú kategóriu existuje simulátor. Barsalou explikuje simulátor nasledovne:

„Simulátor je distribuovaná zbierka pamätí špecifických pre jednotlivé modality zachytených v inštanciách kategórie. Keď sa kategória spracuje pri danej príležitosti, stane sa aktívnou iba malá podm-

⁸ Ak by sme izolovali vnemy a zaoberali by sme sa čisto vizuálnym vnemom, tak pri pozorovaní auta sa cez senzorickej kanál aktivujú neuróny vo vizuálnej oblasti, ktoré vytvoria vizuálnu reprezentáciu, následne je táto reprezentácia čiastočne zachytená spojivovými neurónmi vo vizuálnej asociačnej oblasti. Reaktivácia vzniká pri kognitívnych procesoch akými sú pamäť, myslenie a jazyk, pričom sa aktivujú spojivé neuróny vo vizuálnej asociačnej oblasti a následne, pomocou rekonštrukcie neuróny vo vizuálnej oblasti, ktoré nám sprostredkujú vizuálnu reprezentáciu.

nožina týchto informácií - nie celý simulátor. Aktívna podmnožina sa potom spustí ako simulácia, ktorá funguje ako jedna z nekonečne mnohých konceptualizácií pre kategóriu. Simulátor pre auto teda môže produkovať donekonečna veľa simulácií rôznych automobilov, v mnohých situáciách, z rôznych perspektív. Takéto simulácie sú opäť multimodálne a obsahujú nielen zmyslové stavy, ale aj motorické a psychické stavy. Simulátory sa vyvíjajú pre každú zložku skúseností (alebo konfiguráciu súčastí), ktoré sú opakovane spracovávané pozornosťou. Simulátory sa tak vyvíjajú pre objekty, činy, udalosti, nastavenia, duševné stavy, črty, vzťahy atď. Vo všetkých prípadoch sa integrované informácie o spracovaných komponentoch zhromažďujú v simulátore, ktorý neskôr vytvorí špecifické simulácie. Simulácie nikdy nie sú úplnými opakovaniami pôvodných stavov špecifických pre jednotlivé modalitty, sú však vždy čiastočné a môžu obsahovať skreslenia. Otvorenosť možných simulátorov odráža obrovskú flexibilitu pozornosti zamerať sa na nespočetné aspekty zážitkov“ (2003, 89).

Aby som to upresnil, simulátory založené na kategóriách predstavujú náš konceptuálny systém, ktorý nám slúži na rozoznávanie objektov vo svete, keď o nich počujeme, hovoríme, vidíme ich, cítime, ochutnávame, dotýkame sa ich atď. – čo zabezpečuje orientáciu vo svete. Rozoznávanie sa deje na základe kategórií, ktoré sme nadobudli predošlým vnímaním predmetov alebo abstraktných konceptov, ktoré vznikajú abstrakciou kategórií. Pri konkrétnej životnej situácii sa spustí simulácia, nie celej kategórie, ale jej podmnožiny, ktorá je špecifická pre danú situáciu. Ako je napríklad situácia, keď chcem doplniť palivo do automobilu, nenasimuluje sa celá kategória automobilu, ale simulácia pre konkrétny typ automobilu, ktorá bude zahŕňať druh paliva, spôsob otvorenia nádrže, kapacitu nádrže atď. Táto simulácia je nám prístupná cez reaktiváciu senzomotorickej oblasti pomocou blízkych asociačných oblastí. Samozrejme, pri simuláciách sa vyskytujú skreslenia, ktoré sú zapríčinené čiastočným zachytením vnemu spojivovými neurónmi a následnou rekonštrukciou. Veľmi dôležitou vlastnosťou simulátorov je aj to, že nám nielenže dovoľujú „online“ simulácie kategórie v konkrétnej situácii, ale aj „offline“ simulovanie, v ktorom si môžeme prehrávať rôzne kombinácie simulácie v rámci kategórie, ale aj naprieč kategóriami, kde môžeme zamerať pozornosť

na aspekty, ktoré nám unikli, a taktiež vytvárať abstraktnejšie koncepty, a tým rekonceptualizovať náš konceptuálny aparát.⁹

Teória SPS zjednodušene prezentuje tvrdenie, že náš konceptuálny aparát predstavuje symbolické usporiadanie vnemov, ktoré sú uložené v pamäti tak, aby mohli vyvolať simulovaný vnem, ktorý je sprostredkovaný pre naše kognitívne procesy, cez ktoré dokážeme porozumieť predmetu alebo konceptu. Poznatky, ktoré nám prináša SPS majú ďalekosiahle dôsledky pre porozumenie povahy ME. Zdá sa, že prirodzený spôsob myslenia je založený na simulácii, ktorá je základnou funkciou mentálnych modelov. Nejde o propozíčné amodálne myslenie, ale myslenie založené na modelových situáciách, ktoré sú využívané v každodennej interakcii so svetom, v tých najrôznejších úlohách – od čítania, písania, počúvania atď. Takisto je veľmi dôležité podotknúť, že simulácie prebiehajú aj pri jazykových vyjadreniach, teda, ak je ME prezentovaný naratívnu formou, tak táto forma vyvolá simuláciu, pri ktorej sa nám vytvorí model, ktorý je založený na simulovaní našich vnemov. Naratív ME nám môže prezentovať aj fantastické situácie a my ich bez problémov dokážeme nasimulovať do mentálneho modelu, pretože naše vnemy sú uložené v kategóriách, ktoré nám ponúkajú nespočetné množstvo kombinácií našich vnemov.

V poslednej kapitole sa budem venovať procesu modelovania a simulácie ME, ktoré bude zasadené do vyššie prezentovaných poznatkov kognitívnych vied. Procesy simulácie a modelovania ME budú

⁹ Prezentovanú teóriu SPS podporujú viaceré empirické dôkazy z behaviorálneho výskumu a neurovied. K dispozícii máme napríklad experiment v rámci behaviorálneho výskumu: Dvomi skupinám boli prezentované vlastnosti konceptov – prvá skupina mala vlastnosti zobrazené na obrázkoch a druhej boli prezentované slovné. Následne boli porovnané regresné rovnice skúmajúce reakčné časy účastníkov. Zistilo sa, že reakčné časy boli rovnaké. Daný výsledok vedie k podkopaniu amodálnych teórií, pretože pri obrázkoch sa podstupuje proces vizualizácie a pri slovnom odprezentovaní by sa nemal, pretože konceptu by sa porozumelo na základe sémantickej siete, v ktorej by bol inicializovaný na základe odprezentovaných vlastností. Obdobné časy naznačujú, že aj pri slovných prezentáciách sa podstupujú simulácie, teda reaktivácia senzorickej a prípadne motorickej oblasti mozgu, čo podporuje SPS. 2. Ďalší experiment je z oblasti neurovied, v rámci ktorého sa pomocou fMRI, sledovali aktivity vizuálnej oblasti mozgu pri prezentovaní vizuálnych vlastností konceptu. Daný experiment taktiež naznačuje, že pri konceptoch prebieha reaktivácia senzomotorických oblastí, ktoré zodpovedajú simulačným spôsobom. Teda nevyberáme významy len zo sémantickej siete, ako je to pri amodálnych teóriách (Barsalou 2003).

prezentované ako „offline“ spracovanie nášho konceptuálneho aparátu založenom na simulovaní našich vnemov.

Modelovanie a simulácia myšlienkových experimentov

ME sú mentálne modely, ktoré pojednávajú o možných situáciách sveta a ich procesy modelovania a simulácie sú založené na „offline“ spracovaní nášho konceptuálneho aparátu. „Offline“ spracovanie prebieha pomocou zameranosti pozornosti, ktorá je sústredená na aktuálny problém, ktorý riešime. Na základe zameranosti potom spracúvame skúsenosti zodpovedajúce nášmu konceptuálnemu aparátu, ktoré sú simulované v senzomotorických oblastiach nášho mozgu – bez potreby zmyslového stimulu. Je to obdobné ako pri „online“ vnímaní sveta, nesledujeme celú scéneriu ako fotografiu, ale sústredíme sa na podnet, ktorý je aktuálne v našom hľadáčiku – na základe našich potrieb a záujmov. „Offline“ spracovanie prebieha presne tak, ako sme to robili pri našom elementárnom príklade, keď sme nasimulovali prechádzku po našom dome, aby sme zistili, koľko máme v dome okien. Pri „online“ prechádzke domom, keď na naše zmyslové receptory pôsobil zmyslový stimul, sme nemuseli byť zameraní práve na rátanie okien, pretože to nebol problém, ktorý sme aktuálne riešili. Naopak, pri „offline“ spracovaní sme sa zamerali práve na rátanie okien na základe našich záujmov a potrieb, ktoré vyplývali z položenej otázky. Prešli sme sa po dome, pričom nám reaktivácia našej senzomotorickej oblasti umožnila nasimulovať prechádzku, po ktorej nám bola poskytnutá informácia, ktorú sme potrebovali. Musíme si uvedomiť, že počet okien sme mali uložený v pamäti, ale na to aby sme si uvedomili ich počet, tak sme museli previesť spomínanú simuláciu.

Mentálne modely nevyužívame len na takéto rudimentárne úlohy, ale taktiež na komplexnejšie úlohy. Napríklad, keď chceme v rámci mentálneho modelu overiť hypotézu teórie cez ME. Taktiež aj vtedy, keď overujeme pravdivosť výsledkov, ktoré nám ME ponúka, čo nám umožňuje rozhodnúť medzi ME a anti-ME. Samozrejme, mentálny model, ktorý je nasimulovaný v ME je komplexnejší a zvyčajne je náš mentálny model modelovaný z kombinácie našich skúseností. Náš konceptuálny aparát, ktorý je založený na našich skúsenostiach, nám dovoľuje prevádzať aj komplexnejšie mentálne modely, pretože

je kategoricky usporiadaný. Naše skúsenosti môžeme uchopiť vo viacerých perspektívach a dokonca pri tom manipulovať aj s abstraktnejšími pojmi, pretože kategorické usporiadanie nám dovoľuje abstrakciu našich skúsenosti v rámci kategórie a naprieč kategóriami.

Výsledky kognitívnych vied, v rámci problematiky ME, nám poskytujú možnosť potvrdiť tvrdenie, ktoré nebolo brané príliš vážne, kvôli absencii informácii, ktoré máme teraz k dispozícii. Tvrdenie pochádza od Ernsta Macha, ktorý sa ako prvý systematicky zaoberal povahou ME a ich využitím. V autorových prácach nájdeme tézu, že ME overujeme na základe minulých skúseností uložených v našej pamäti (Krauthausen 2015). Vráťme sa k ME a anti-ME, ktoré boli prezentované Aristotelom a Galileom. Ak je Machova téza správna, tak anti-ME od Galilea sme uznali ako správny na základe našich skúseností uchopených v mentálnom modeli. Pod skúsenosťami si nemôžeme predstavovať len primitívne zmyslové stimuly, ktoré vznikajú dráždením našich zmyslových receptorov. Musíme brať zreteľ nato, že človek má omnoho širšie spektrum skúseností – všeobecné skúsenosti, ktoré sme nadobudli percepciou a sociálno-kultúrnou interakciou v každodennom živote, ale taktiež odborné skúsenosti, ktoré zahŕňajú skúsenosti v obore, ktorému sa profesionálne venujeme. Na to, aby sme mohli pochopiť Galileov anti-ME v celej jeho komplexnosti, tak musíme poznať kontext, v ktorom sa deje. Musíme si byť vedomí, že sponchybňuje Aristotelovu teóriu, ktorá postuluje absolútny pohyb a na základe neho nehybnosť Zeme. Rozumieť pojmu „absolútny pohyb“ a taktiež „relatívny pohyb“, ktorý postuluje Galileo a dokazuje ho cez ME, ktorý sa neskôr stáva základom teórie relativity. Predstavenie si pohybujúcej a nehybnej lode, v ktorej cez mentálny model pozorujeme pohyb komponentov ešte nevedie k vyvodu relevantných výsledkov, pretože modelovanie a simulácia ME vyžaduje určitý stupeň odbornosti v disciplíne, v ktorej sa vyskytuje.

Na tomto mieste sa pokúsím systematickejšie objasniť proces modelovania a simulácie ME – Subjekt modeluje mentálny model na základe naratívnej formy, ktorou nám je ME komunikovaný. Pri modelovaní mentálneho modelu subjekt využíva konceptuálny aparát, ktorý zodpovedá jeho všeobecným a odborným skúsenostiam, ktoré kombinuje podľa naratívnej formy zabezpečujúcej postup kombinácie. Proces simulácie prebieha so zreteľom na pozornosť subjektu, ktorý je zameraný na problém, vyplývajúci z ME a jeho kontextu.

Výsledkom je informácia, ktorú sme v našom konceptuálnom aparáte prehliadli, pretože sme neboli zameraní na problém, ktorý nám ME prezentuje. Samozrejme, obdobné procesy prebiehajú pri tvorbe samotného ME, ktorého výstupom je naratívna forma. Zdá sa, že výsledný naratív ME musí prejsť opakovanými procesmi modelovania a simulácie, kým nadobudne požadovanú formu. Nersessianová píše, že o tom, čo sa deje pred výsledným naratívom môžeme len špekulovať (1992). Na základe toho si myslím, že by sme mali ešte počkať na výsledky kognitívnych vied a neurovied v tejto otázke.

Podľa vyššie prezentovaného nám ME neposkytujú nové poznatky, ktoré sa vyskytujú mimo nášho konceptuálneho aparátu, ale informácie, ktoré získavame „offline“ spracovaním nášho aparátu cez modelové situácie prezentované naratívnu formou. Naratívna forma ME nám umožňuje reaktiváciu našich vnemov, ktoré sú usporiadané kategoricky do nášho konceptuálneho aparátu. Kategorická usporiadanosť našich skúsenosti nám dovoľuje kombináciu našich skúsenosti do situácií, ktoré sme reálne nezažili – do tzv. možných situácií sveta. ME prezentovaný Galileom si dokážeme predstaviť, aj bez ohľadu na to, či sme niekedy boli v lodi, v ktorej sa pohybujú rôzne komponenty a zachovávajú si svoj pohyb, rovnako pri pohybe lode, ako pri pokojovom stave. Teda polemizujeme o možnej situácii, ktorá nemusela a nemusí (a v tomto prípade ani nemôže) nastať, pretože zanedbáva kolísavý pohyb na mori. Kombinácie alebo zanedbanie určitých skúseností nám odhaľuje v našej zameranosti nové informácie o svete, ktoré sme si predtým nevšimli. Abstrahovanie od vlastností nie je nič neobvyklé, pretože sa to deje aj pri reálnych experimentoch, napríklad pri skúmaní železa zušľachtujeme železnú rudu, čím sa zbavujeme jej prirodzených vlastností, aby nám vynikli vlastnosti železa v čírejšej forme.

Ak by som mal systematickejšie vyjadriť povahu ME, tak môžeme povedať, že *ME sú mentálne modely o možných situáciách sveta, ktorých procesy simulácie a modelovania spracúvame „offline“, a ktorých výsledky vedú k rekonceptualizácii nášho konceptuálneho aparátu, ktorý predstavuje náš mentálny model skutočného sveta založený na všeobecných a odborných skúsenostiach.* V aktuálnej diskusii o povahe ME sa prikláňam k názoru Nortona (1996; 2002; 2004) a Nersessianovej (1992; 2018) v tom, že ME nám neprinášajú nové poznatky, ale len rekonceptualizujú náš konceptuálny aparát. Samozrejme, odkláňam sa od spôsobu rekonceptualizácie, ktorá je podľa Nortona zalo-

žená na argumentačnom vyvodení a ,naopak, prijímam epistemický kanál v podobe mentálnych modelov. Čo sa týka Brownej inflačnej teórie, tak nesúhlasím s tým, že ME nám prinášajú nové poznatky získané skúsenosťou s apriórnym svetom, pretože nejde o novú skúsenosť, ale skôr o odhalenie nezrovnalostí v konceptuálnom aparáte, na ktoré v ME zameriavame našu pozornosť. Myslím si, že by sme v tomto prípade mali použiť Ockhamovu britvu a nepostulovať nadbytočnú ontológiu, ktorá sa dá vyriešiť jednoduchším a elegantnejším spôsobom, ktorým sú mentálne modely.

Záver

V článku som dospel k názoru, že ME sú založené na mentálnych modeloch o možných situáciách sveta, ktorých výsledky nám pomáhajú rekonceptualizovať náš konceptuálny aparát. Výsledky článku majú širší obsah, ako je povaha ME, pretože sa týkajú našich kognitívnych procesov, ktoré sú založené na simulačných procesoch v rámci mentálnych modelov. Ak mám byť konkrétny, tak naše kognitívne procesy – myslenie, jazyk a pamäť nemajú amodálny propozičný charakter, ale perцепčný charakter, ktorého obsahom sú vnemy, ktoré sú reaktivované v rámci spomínaných procesov. Každá zložka nášho myslenia, jazyka a pamäte má teda perцепčný charakter, ktorý predstavuje skúsenosť so svetom. Svet uchopujeme v mentálnych modeloch a tak, ako je napísané na čele tohto článku, tak nás to vedie k prijatiu tvrdenia, že hranice našich mentálnych modelov sú hranicami nášho sveta.

Bibliografia

- BARSALOU, L. – SIMMONS, K., – BARBEY, A. – WILSON, CH. Grounding conceptual knowledge in modality-specific systems. In *TRENDS in Cognitive Sciences*, 2003, roč. 7, č. 2, s. 84 – 91.
- BROWN, J. *The Laboratory of the Mind. Thought Experiments in the Natural Sciences*. London : Routledge, 1991a.
- BROWN, J. Thought Experiments: A Platonic Account. In HOROWITZ, T. (ed.). *Thought Experiments in Science and Philosophy*.

- Pittsburgh, PA : Center for Philosophy of Science, University of Pittsburgh, Rowman & Littlefield, 1991b, s. 119 – 128.
- BROWN, J. (2004): Peeking into Plato's Heaven. *Philosophy of Science*, 2004, roč. 71, č. 5, s. 1126 – 1138.
- BROWN, J. Why Thought Experiments Transcend Experience. In HITCHOCK, CH. (ed.). *Contemporary Debates in Philosophy of Science*. Malden: Blackwell, 2004, s. 22 – 43.
- BROWN, J. Counter Thought Experiments. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 2007, roč. 61, č. 2, 155 – 177.
- BROWN, J. Thought Experiments. In ZALTA E. (ed). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford, CA : Metaphysics Research Lab., Stanford University, 2008.
- BROWN, J. *The Laboratory of the Mind: Thought Experiments in the Natural Sciences*. 2nd edition. New York : Routledge, 2011.
- BROWN, J. What Do We See in Thought Experiment. In FRAPPIER, M. (ed). *Thought Experiments in Philosophy, Science, and the Arts*. New York : Routledge, 2013.
- CRAIK, K. *The Nature of Explanation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1943.
- GALILEO (Dialogo). *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems*. Berkeley : University of California Press, 1967.
- KRATHAUSEN, K. Ermittlung der Empirie. Zu Ernst Machs Methode des Gedankenexperiments. *Berichte zur Wissenschaftsgesch.*, 2015, roč. 38, č. 3, s. 15 – 40.
- LAIRD, J. Mental Models. In POSNER, M. (ed). *Foundations of Cognitive Science*. Cambridge: The MIT Press, 1993.
- NERSESSIAN, N. Thought Experimenting as Mental Modeling. In *Philosophy of Science*, 1992, roč. 52, č. 2, s. 291 – 301.
- NERSESSIAN, N. Cognitive science, mental modeling, and thought experiments. In STUART, M. – FEHIGE, Y. (eds). *The Routledge Companion to Thought Experiments*. New York: Taylor & Francis, 2018, s. 309 – 326.
- NORTON, J. Are Thought Experiments Just What You Thought? In *Canadian Journal of Philosophy*, 1996, s. 333 – 336.
- NORTON, J. *Why Thought Experiments Do Not Transcend Empiricism*. In: HITCHOCK, CH. (ed). *Contemporary Debates in Philosophy of Science*. Malden: Blackwell, 2002, s. 44 – 66.
- NORTON, J. On Thought Experiments: Is There More to the Argument? In *Philosophy of Science*, 2004, roč. 71, č. 5, s. 1139 – 1151.

- PEREGRIN, J. „Filosof? A to se nemůžete živit nějak poctivě?“ In *Filosofie dnes*, 2009, roč. 1, č. 1, 65 – 78.
- PICHA, M. *Kdyby chyby. Epistemologie myšlenkových experimentů*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2011.
- URBANIAK, F. (2012): „Platonic“ thought experiments: how on earth? In *Synthese*, 2012, roč. 187, č. 2, 731 – 752.

Mgr. Roman Stančo, PhD.

Katolícka univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie

SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B

e-mail: <roman.stanco19@gmail.com>

ORCID ID: 0000-0002-7506-985X